

ODESA **ВІСНИК**
NATIONAL UNIVERSITY **ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО**
HERALD **УНІВЕРСИТЕТУ**
Volume 20. Issue 1 (22). 2015 Том 20. Випуск 1 (22). 2015
SERIES ***СЕРІЯ***
SOCIOLOGY **СОЦІОЛОГІЯ**
AND **І ПОЛІТИЧНІ**
POLITICS **НАУКИ**

ISSN 2304-1439

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Odesa I. I. Mechnikov National University

VISNYK
ODESKOHO
NATSIONALNOHO
UNIVERSYTETU

(Odesa National University Herald)

Series: Sociology and Politics

Scientific journal

Published four times a year

Series founded in July 2006

Volume 20. Issue 1 (22). 2015

Odesa
«Astroprint»
2015

ISSN 2304–1439

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Соціологія і політичні науки

Науковий журнал

Виходить 4 рази на рік

Серія заснована у липні 2006 р.

Том 20. Випуск 1 (22). 2015

Одеса
«Астропринт»
2015

Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

І. М. Коваль, д-р політ. наук (*головний редактор*), **О. В. Запорожченко** (*заступник головного редактора*), **В. О. Іваниця** (*заступник головного редактора*), **Є. А. Стрельцов** (*заступник головного редактора*), **С. М. Андріївський**, **Ю. Ф. Ваксман**, **Л. М. Голубенко**, **Л. М. Дунаєва**, **В. В. Заморов**, **В. В. Глебов**, **В. Є. Круглов**, **В. Г. Кушнір**, **В. В. Менчук**, **О. В. Сминтина**, **В. І. Труба**, **О. В. Тюрін**, **Є. А. Черкез**, **Є. М. Черноіваненко**

Редакційна колегія серії:

І. М. Коваль, д-р політ. наук (*науковий редактор*); **О. Р. Личковська**, канд. соціол. наук (*відповідальний секретар*); **О. І. Брусиловська**, д-р політ. наук; **Є. А. Гансова**, д-р істор. наук; **О. В. Крапивін**, д-р істор. наук; **Б. Г. Нагорний**, д-р соціол. наук; **С. М. Наумкіна**, д-р політ. наук; **В. М. Оніщук**, д-р соціол. наук; **Н. О. Победа**, д-р філос. наук; **В. І. Подшивалкіна**, д-р соціол. наук; **О. В. Потехін**, д-р істор. наук

Editorial board of the journal:

I. M. Koval (*Editor-in-Chief*), **O. V. Zaporozhchenko** (*Deputy Editor-in-Chief*), **V. O. Ivanytsia** (*Deputy Editor-in-Chief*), **E. L. Streltsov** (*Deputy Editor-in-Chief*), **S. M. Andrievsky**, **Yu. F. Vaksman**, **V. V. Glebov**, **L. M. Golubenko**, **L. M. Dunaeva**, **V. V. Zamorov**, **V. E. Kruglov**, **V. G. Kushnir**, **V. V. Menchuk**, **O. V. Smyntyna**, **V. I. Truba**, **O. V. Tyurin**, **E. A. Cherkez**, **E. M. Chernoiivanenko**

Editorial board of the series:

I. M. Koval (*Redactor-in-Chief*), **O. R. Lychkovska** (*Executive Secretary*), **O. I. Brusylovska**, **E. A. Gansova**, **O. V. Krapyvin**, **B. G. Nagornyi**, **S. M. Naumkina**, **V. M. Onischuk**, **N. O. Pobeda**, **V. I. Podshyvalkina**, **A. V. Potekhin**

З 2012 року (з 17 тому)

«Вісник ОНУ. Серія: Соціологія і політичні науки»
має власну подвійну нумерацію

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЯ

СОЦІАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ СУСПІЛЬСТВ, ЩО ТРАНСФОРМУЮТЬСЯ: ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дышлевой И. А.

Генеалогия социальной стигматизации 9

Алексенцева-Тимченко Е. С.

Карьерные ориентации студентов выпускных курсов 24

Лычковская О. Р.

Феномен «поделиться информацией» как современная коммуникативная практика социальных медиа: социальные, психологические и риторические функции 33

Мосійчук Т. Є.

Особливості потенційних соціально-ексклюзивних процесів у середовищі майбутніх фахівців 40

Решина Н. Г.

Конфликтогенность глобализации: структурно-динамическая теория и миросистемный анализ 47

Шпакова В. Г.

Туристические практики как элемент стиля жизни в современном мобильном обществе (прикладной аспект) 53

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ І СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА

Хорошилов О. Ю.

Політична еліта в процесах соціонормативної адаптації 61

Грабіна Г. В.

Теоретичні засади вивчення субкультури влади 67

Босва С. С.

«Помаранчева революція» та «Євромайдан»: крок назад чи вперед до демократизації? 75

УКРАЇНА І СВІТ

МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Баканова А. О.

Україна у зовнішньополітичній стратегії Росії на початку XXI століття 83

Козловська Ю. І.

Теорія неореалізму та її місце в дослідженні міжнародних відносин та зовнішньої політики держав 90

Паюк К. А.

Україна і Туреччина: нові кроки на шляху реалізації
стратегічного партнерства 96

Чумак К. О.

Теорія ліберального інтернаціоналізму та її місце в дослідженні
міжнародних відносин102

Шевченко А. Н.

Становление польско-белорусских отношений в 1990-е годы109

Тан Вэй (Tang Wei)

Причины распада СССР: анализ концепций китайской
политологии116

СОЦІОЛОГІЯ
СОЦІАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ СУСПІЛЬСТВ,
ЩО ТРАНСФОРМУЮТЬСЯ:
ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ
ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 316.334:422

Дышлевой И. А.

канд. социол. наук, ассистент кафедры социальных теорий факультета правовой политологии и социологии Национального университета «Одесская юридическая академия», к. 404,
ул. Пионерская, 2, г. Одесса, 65009, Украина
тел.: (048) 719 88 07, e-mail: dyshlevyi@gmail.com

ГЕНЕАЛОГИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СТИГМАТИЗАЦИИ

В статье выделяется и рассматривается социально-историческая плоскость социальной стигматизации. Акцентируется внимание на социально уязвимых группах общества как объектах социальной стигматизации. Социально-историческая плоскость социальной стигматизации анализируется сквозь призму задействования государством различных технологий власти. Генеалогия социальной стигматизации представляется через исторические изменения отношений между государством и гражданами в контексте «власти нормализации».

Ключевые слова: социальная стигматизация, социально уязвимые группы общества, «негативные» технологии власти, «позитивные» технологии власти, формы знания-власти, права человека, «власть нормализации».

Постановка и актуальность проблемы. «Позитивные» (включающие) технологии власти, сформировавшиеся в западноевропейских государствах в XVII–XVIII веках и пришедшие на смену «негативным» (исключающим) технологиям власти, получившие развитие и укрепившиеся в Западной Европе, Северной Америке в XIX–XX веках, выступили новыми формами «закрепощения» со стороны власти изобретательной. Власть данного типа заменила собой власть карательную и абсолютистскую в контексте форм «освобождения», — юридического оформления и социального признания естественных прав человека. Вместе с этими новыми формами «закрепощения», которые сопутствуют процессам «освобождения» и модернизации в целом, усиливается социальная стигматизация различных социальных групп общества за счет включения все большего числа социальных групп, в том числе, а в некоторых случаях, — в первую очередь, **социально уязвимых групп**, являющихся основным объектом, «мишенью» социальной стигматизации.

Современное украинское общество еще проходит этапы модернизации, включающие в себя становление эффективно обеспечивающего права человека правового государства, самостоятельного гражданского общества с высокой вовлеченностью в него акторов, развитие социального института бизнеса и маркетинговую, — возрастание значимости потребления товаров и услуг в гедонизирующихся социальных взаимодействиях субъектов. Западные общества стали обществами модерна уже к XIX веку, а начался процесс модернизации западноевропейских обществ в XVII веке, продолжившись в XVIII столетии и включив в свою ось Северную Америку. Со-

циальная стигматизация, будучи составляющей «закрепощения», возрастающего по мере обретения субъектами прав человека в ходе социальных процессов «освобождения», является продолжением «позитивных» технологий власти и выразительным **парадоксом** бытия обществ модерна и социальных модернизационных изменений.

Социальная стигматизация является негативным оценочным отношением к представителям определенных социальных групп в актах высказывания в публичном дискурсе, а также в массовом сознании. Социальная стигматизация выступает основанием процессов и результатов социального отчуждения, отторжения, изоляции осуждаемых в дискурсивных и повседневных представлениях социальных групп. Во многих случаях данные социальные группы обладают сравнительно узкими возможностями доступа к социально-экономическим, политическим, интеллектуальным, социокультурным ресурсам и поэтому являются уязвимыми. Социальная уязвимость данных групп воспроизводится их стигматизацией в обществе. Интолерантность лежит в основе социальной стигматизации, которая проявляется в отчуждении, отторжении, изоляции, загоне в «подполье», в конечном итоге, — в презрении социальных групп, вызывающих у представителей государственной власти и в массовом сознании иррациональные страхи и непонимание.

В контексте настоящей статьи затрагиваются только социально уязвимые группы в обществе как основная «мишень» социальной стигматизации. В модернизирующихся обществах социально уязвимых групп больше, в обществах модерна в ходе их социально-исторической эволюции данных социальных групп меньше. Например, ВИЧ-положительные люди, ЛГБТ-сообщество (лесбиянки, геи, бисексуалы, трансгендеры) перестали быть в западных обществах модерна социально уязвимыми группами, но проявления социальной стигматизации в отношении данных социальных групп в обществах модерна, к сожалению, еще присутствуют. В еще модернизирующемся украинском обществе данные социальные группы помимо того, что они являются объектами сильной социальной стигматизации, являются еще и социально уязвимыми, что перетекает в факты их обширной социальной дискриминации, борьба с которой даже не оформлена законодательно.

В контексте деяний социальная стигматизация приобретает уже очертания **социальной дискриминации**, производной которой является уже не только безнравственное по своей сути осуждение, отрицание признания прав, социально-психологическое угнетение, но и ущемление акторов в их социально-правовых, социально-политических, социально-экономических возможностях, ограничение их в правах в социальных отношениях и взаимодействиях.

В социально-исторической ретроспективе (в своей генеалогии) и современности социальная стигматизация сопряжена с формированием и воздействием на отношения по оси государственная власть — граждане различных «дискурсов истины», претендующих на разграничение социальных субъектов на «нормальных» и «патологических», через которые

осуществляется «власть нормализации», — различных **форм знания-власти**. Нередко в трансформирующихся обществах, осуществляющих переход к модерну, социальная стигматизация различных групп общества сопровождается **лицемерием** на уровне правового и политического дискурсов. Данное лицемерие проявляется в отсутствии процедурного обеспечения в законодательстве и деятельности руководителей и служащих органов государственной власти и местного самоуправления (публичной власти) прав человека социально уязвимых групп общества и всех стигматизируемых социальных групп в целом, но права человека декларативно признаются в публичном дискурсе и утверждены в законодательстве. Это есть разрыв между «**должным**» и «**сущим**». Данная ситуация присутствует и в современном украинском обществе, в котором инертность зачастую преобладает над инновационностью, столь необходимой для преодоления этого разрыва.

Под понятием «**стигма**» (от греческого слова stigma — пятно, метка) подразумеваются предубеждения, установки, стереотипы, страхи, оценки, осуждение, выражающие негативное отношение и пренебрежение определенной части людей к тому или иному человеку, социальной группе, их «**заклеймение**».

Представляется возможным выделить и разграничить **вертикальную, внешнюю социальную стигматизацию**, которая осуществляется со стороны государства, публичного дискурса, форм знания-власти, общества в целом по отношению прежде всего к социально уязвимым группам, а также **горизонтальную, внутреннюю социальную стигматизацию**, которая проявляется на уровне социальных отношений и взаимодействий социально уязвимых и других отторгаемых групп друг с другом (например, неприятие и нетерпимость геев к ВИЧ-положительным людям, в том числе и к ВИЧ-положительным геям, неприятие наркозависимыми геев и наоборот). При этом следует учитывать, что социально стигматизируемые группы взаимопересекаются (например, ВИЧ-положительные люди и наркозависимые, гомосексуалы и наркозависимые). **В рамках настоящей статьи** анализируются плоскости «вертикальной» социальной стигматизации. Отдельным срезом социальной стигматизации является **самостигматизация** акторов, которые в своем самосознании представляют себя «недостойными», «неправильными», «ненормальными», «грешными» и тяготятся своей социально-групповой принадлежностью, что нередко проявляется в конфликте идентичностей.

Проблемная ситуация исследования заключается в несоответствии распространённой в современном украинском обществе социальной стигматизации в деятельности государства и в публичном дискурсе социально уязвимых групп правовым требованиям обеспечения публичным управлением прав и уважения человеческого достоинства властью представителей всех социальных групп. Под **публичным управлением** подразумевается работа органов государственной власти и местного самоуправления в тесном взаимодействии с неправительственными организациями (правозащитными, этнокультурными, благотворительными и другими), масс-медиа, политическими партиями, религиозными конфессиями и иными институтами гражд-

данского общества. Публичное управление, являющееся одной из составляющих общества модерна, еще не сформировано в современной Украине и на данном историческом этапе можно говорить лишь о государственном управлении. Социально-исторически данные правовые требования получили оформление в законодательстве (но не в полном объеме) в качестве определенного результата модернизационных социальных изменений независимой Украины, направленных в особенности на признание государством в юридической форме **естественных прав человека**, в которых равны все социальные субъекты.

Актуальность проблемы исследования заключается в высокой значимости в контексте модернизационных социальных изменений современного украинского общества обретения всеми субъектами равных возможностей реализации своих естественных прав, что исключает всякую социальную стигматизацию акторов по признаку их принадлежности к той или иной социальной группе. Растущие стремления представителей социально уязвимых групп современной Украины к интеграции в общие для всех украинских граждан модели социальных взаимодействий между государственной властью и гражданским обществом, к реализации собственных прав, ожидания социально уязвимых групп относительно обеспечения публичным управлением защиты их прав, а также требования представителей социально стигматизируемых групп современной Украины к власти, публичному дискурсу уважения их человеческого достоинства и прекращения их осуждения, которое само по себе является безнравственным, квалификации их как «ненормальных» и «опасных» выступают социальными факторами, существенно повышающими актуальность проблемы настоящего исследования. В социологических исследованиях, проводимых в современной Украине, преобладает изучение общественного мнения населения и больших социальных групп, слоев населения, социально-политических процессов, но не выявление факторов и зачастую трагических последствий социальной стигматизации. Модернизация современного украинского общества как создание комфортной среды обитания для самых различных социальных групп предполагает актуализацию социологической диагностики социальной стигматизации вместе с предложением органам публичного управления мер по ее снижению.

Уровень разработанности проблемы в научной литературе. Рассмотрение феномена социальной стигматизации обладает междисциплинарным характером и тесно связано с изучением истории притеснений властью тех или иных социальных групп, анализом проблем нарушений прав человека, правовой и социальной дискриминации, осуждения и нетерпимости по отношению к субъектам. Вопросы социальной стигматизации и связанной с ней дискриминации являются предметом пристального внимания многих международных неправительственных правозащитных организаций (Freedom House, Amnesty International, Human Rights Watch и других), а также Организации Объединенных Наций, Государственного департамента США (в особенности его подразделения Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor). Направляют свою исследовательскую и правозащитную

деятельность на отдельные стигматизируемые социальные группы такие организации, как International HIV/AIDS Alliance (изучение положения ВИЧ-положительных людей в разных странах и оказание помощи данной социальной категории), COC Netherlands (старейшая ЛГБТ-организация в мире, создана в 1946 году).

Данные организации, почти все из которых представлены в современной Украине, публикуют результаты своих социологических исследований и предложения органам власти и институтам гражданского общества разных стран мира в своих аналитических отчетах, которые могут рассматриваться как **научные материалы**. Мониторинговые социологические исследования, которые проводятся приведенными международными неправительственными организациями, Государственным департаментом США, включают в себя диагностику социальной стигматизации в украинском обществе, а в инструментарии, аналитике и предложениях властным структурам выходят на уровень правовой и социальной дискриминации различных социальных групп.

Исходя из теоретических предпосылок концепции психоанализа **Зигмунда Фрейда** [5] социальную стигматизацию можно рассматривать как бессознательные страхи и комплексы людей перед неизвестным/малоизвестным. Социальная стигматизация, имеющая иррациональную природу, облекается в рационализированные и ценностные формы в культуре общества и не приемлет свойства и черты, которые заложены в каждой личности, — бисексуальность, гомосексуальность, склонность к господству и подчинению в форме садизма, мазохизма в сексуальных практиках и психологическом состоянии, агрессию.

Американский психолог **Гордон Олпорт** [9] разработал шкалу для описания поведенческого компонента предубеждений, которая может быть применена для анализа степени и характера социальной стигматизации субъектов. Данная шкала включает в себя следующие уровни выражения негативных предубеждений субъектов (на которых и основывается социально-психологическая сторона социальной стигматизации): 1. Вербальное проявление антипатии; 2. Избегание социальных контактов; 3. Дискриминация, проявляющаяся в активных действиях; 4. Осуществление актов насилия; 5. Истребление, физическое уничтожение. Данная шкала дает понимание детерминированности социальной дискриминации и даже геноцида социальной стигматизацией, базирующейся на предубеждениях и иррациональных страхах.

Мишель Фуко [6–8] в своих концепциях власти, дискурса, субъективности в генеалогическом разрезе в западноевропейском контексте фокусирует внимание на технологиях власти, возникновении форм знания-власти, социальных отношениях власти и субъектов, на основе которых осуществляется нормализующая квалификация и классификация социальных групп в обществе и социальная стигматизация отдельных групп. Подробнее данные теоретические положения М. Фуко представлены в настоящей статье.

Игорь Кон [4] в своих работах выделяет и подробно анализирует социально-исторический, социально-антропологический, историко-культурный

срезы гомосексуальности в различных обществах. На примере феномена однополой любви в концепции И. Кона рассматриваются социально-исторические и социокультурные условия социальной стигматизации, а также исторический опыт, связанный с жизнью в обществе с ней, а также ее преодолением в ходе изменения дискурсов и социальной борьбы стигматизируемых граждан за уважение в обществе к себе, за свои права.

Указанные идеи, касающиеся проблематики социальной стигматизации, концептуально важны для социологического осмысления данного многомерного феномена с точки зрения его генеалогии в контексте смен технологий власти.

Теоретической основой данной работы являются положения концепции власти Мишеля Фуко, относящиеся к феномену социальной стигматизации.

Нерешенными прежде частями указанной выше проблемной ситуации являются: 1. Социально-историческая плоскость противоречий между социальными процессами «освобождения», которые выражаются в юридическом признании государством естественных, неотделимых и неотчуждаемых от человеческой природы прав человека, с одной стороны, и социальными процессами «закрепощения», усиливающимися по мере реализации социальными субъектами прав человека и проявляющимися в усилении социальной стигматизации все возрастающего числа и усложняющихся внутри себя социально уязвимых групп, — с другой стороны; 2. Противоречия между декларируемыми в правовом, политическом, этическом дискурсах обществ модерна и модернизирующихся обществ, к которым относится современное украинское общество, социальными ценностями толерантности, уважения человеческого достоинства, свободы воли, выбора и действий, равенства возможностей, справедливости, с одной стороны, и сохраняющимися, а порой увеличивающимися (особенно в модернизирующихся обществах) социальным отчуждением, отвержением, изоляцией социально стигматизируемых групп вместе с ростом властного надзора над ними — с другой.

Основной целью данной статьи является анализ социально-исторических противоречий между процессами обретения субъектами прав, почти полным исчезновением прямой карательной роли государства, повышения значимости либеральных социальных ценностей в своей завершенной форме в обществах модерна и в еще незавершенной форме в модернизирующихся обществах, с одной стороны, и сохранением, зачастую даже усилением социальной стигматизации различных социальных групп, все более попадающих под неустанный надзор и контроль государственной власти — с другой. Данные противоречия рассматриваются в контексте генеалогии социальной стигматизации, прямо проявляющейся в еще только модернизирующихся обществах, а также сильной в своей сокрытости в обществах модерна.

Значение церковного «руководства совестью» в генеалогии социальной стигматизации. Согласно концепции Мишеля Фуко, в эпоху Нового времени (XVII–XVIII века) и Просвещения (XVIII столетие) в европейских обществах дисциплинарные технологии церкви перетекли в относительно

секуляризовані сфери, що сформувалися в лоні влади Римсько-католицької церкви і середньовікової «спайки» церкви і держави, — освіта, політику, психіатрію. В період Середньовіччя психіатричне знання-влада не було сформовано і його заміняли теологічно обґрунтовані церковні техніки «руководства» совістю і покаєння, супутні їм пасторські практики священнослужителів. **Распространение церковного «руководства совістю»**, передбачає передотвращення «гріха», його телесного відчуття, мисленого розсудження о ньому, чуттєвого насолоди їм, згоди з «гріхом» в кінцевому підсумку, передотвращення «конвульсій», ідущих від «демонів», обряди екзорцизму, здійснювані над «одержимими» силами зла суб'єктами по часу і суттєвості збігалося з християнізацією віддалених і сільських місцевостей. Дані процеси християнізації включали в себе виділення і патологізацію окремих соціальних категорій населення. Мишель Фуко характеризує ці соціально-історичні процеси наступним чином: «Єсть підстави вважати, що колдовство, або великі епідемії колдовства, які вибухали з XV до початку XVII століття, і потужні хвилі одержимості, надвигавшіся з кінця XVI до початку XVIII століття, слід поставити в ряд загальних наслідків форсованої християнізації, про яку я вам говорив» [7, с. 247]. З XIX століття надання монструозності по осі «ісправимої неісправимості» окремих категоріям соціальних суб'єктів остаточно стало виконувати психіатрія [8, с. 209]. «Друга ж ось, ось неісправимої ісправимості, стане стержнем всіх спеціальних інститутів для ненормальних, які складуться в XIX столітті» [7, с. 83]. Монструозність передбачає виділення «дьявольських», «гріховних», ніби соціально небезпечних рис і якостей суб'єктів, закладених в їх плоть, пронизаної тягою до насолоди, телесності в цілому. Патологізація кримінальності (врізок з окремою криміналізацією патологічного в Середньовіччя) в психіатричному і правовому дискурсах XIX–XX століть, наділення злочинця монструозними рисами ненормального ще більше зміцнила соціальну стигматизацію соціальних суб'єктів, причисляємим дискурсом до «ненормальних» [8, с. 278–279]. Така «археологія» соціальної стигматизації, яка призводить до психологічних страждань людини [2].

Совмещенная генеалогия соціальної стигматизації і влади. Генеалогія влади проявляється через відношення владних інститутів до різних соціально уязвимим групам [6, с. 226–227]. Згідно концепції влади Мишеля Фуко, генеалогія влади включає в себе поступову зміну в XVII–XVIII століттях «позитивними» технологіями влади «негативних» технологій влади, в межах застосування яких соціальна стигматизація фігурує кардинально по-різному. «Позитивні» технології влади, які є плодом модернізаційних змін західних суспільств в XVII–XVIII століттях, виступають наслідком соціальних процесів «**освобождения**» і визнання державою всіх більшого числа природних прав людини [1, с. 181–182]. Дані технології влади передбачають суттєве зменшення каральних актів «везде»

в государственном управлении, но возрастание гибкой сети властных механизмов надзора и контроля применительно к самым разным социальным группам, в том числе и к уязвимым, что образует новые формы «закрепощения» акторов через различные эпистемологически оформленные дискурсы, — формы знания-власти, включающие в себя четко дифференцированные право, политику, этику, экономику, медицину (в особенности психиатрию), педагогику, а также науки.

«Негативные» технологии власти, которые задействовались государственной властью в западноевропейских обществах до XVIII века, целились в отдельные точки и осуществлялись церемониально, ритуально, в форме обряда, открыто демонстрируя превосходящую деяние преступника карательную силу государя. При этом данные «негативные» технологии власти не предполагали «освобождение» субъектов, но при этом исключали из пространства своего надзора и контроля, а следовательно не «закрепощали», многие социальные группы, особенно уязвимые, которые обретали в теологическом и политическом дискурсах черты патологии [5, с. 325].

Через «позитивные» технологии власти, которые неразрывно сопряжены с обретением гражданами все большего объема признаваемых за ними государством естественных прав, данных им от рождения и неотделимых от человеческой природы, в действительности осуществляется «взвинчивание» и «удешевление» эффектов власти, что означает их неминуемость и оторванность от произвола властителя, параллельно с уменьшением возможностей сопротивления и неподчинения социальных слоев государственной власти [7, с. 113–114]. «Позитивные» технологии власти также тесно связаны с признанием прав представителей новых формируемых уязвимых групп, но это означает и неминуемость их безликого властного «закрепощения» [10, р. 372–373].

Властный надзор и контроль через «позитивные» технологии власти опосредованно воздействует на субъектов через их **сексуальность**, начиная с их детства. Нормализация/патологизация отдельных социальных групп осуществляется в данном контексте на основе оценок в медиализированных дискурсах права, политики, а также в психиатрическом дискурсе уровня социальной опасности, исходящей от сексуального инстинкта субъектов (на латинском языке *nisussexualis*), особенности развития которого с детства могут объяснять отклонения от закона и психического здоровья в их взрослой жизни [7, с. 332]. При этом в контексте модернизации, предполагающей признание в юридической форме естественных прав человека, становление правового государства, гражданского общества, культурное и религиозно-конфессиональное многообразие и терпимость, разнообразие образа и стиля жизни, развитие рыночной экономики, общее число социальных групп, в том числе и социально уязвимых, неуклонно возрастает [11, р. 329–330]. Данное увеличение численности социальных групп, а также сопутствующее ему усложнение их структуры связаны с вовлечением субъектов в социальные процессы «освобождения» через реализацию признанных прав человека, что сопровождается открытием для себя акторами новых областей мысленных рассуждений, чувственных удовольствий,

телесных наслаждений, деяний, связанных с реализацией собственных интересов в достижении жизненного успеха, удовольствий в целом и счастья [6, с. 496–497]. Вместе с этим упрочняется попадание акторов в разнообразные **формы зависимости** от ответственности и ожиданий, возлагаемых на них государством и различными сторонами социальных взаимодействий в русле процессов «закрепощения».

Место нормализации в генеалогии социальной стигматизации. Социально-исторической иллюстрацией задействия «негативных» и «позитивных» технологий власти в контексте социальной стигматизации отдельных социальных групп обладает приведение Мишелем Фуко сравнительных примеров отношения власти к большим проказой и чумой в Западной Европе. Мишель Фуко характеризует задействие технологий власти следующим образом: «И смена исключения прокаженных включением зачумленных в качестве модели контроля является, на мой взгляд, одним из важнейших событий XVIII века» [7, с. 68]. На всем протяжении Средневековья исключение, маргинализация прокаженных были исторически активной социальной практикой, предполагающей изгнание прокаженных за пределы города, что подразумевало их юридическую и политическую дисквалификацию. Начавшиеся в середине XVII века гонения на нищих, бродяг, «праздношатающихся», «распутников», сумасшедших, «санкционированные в виде изгнания всей этой блуждающей популяции за пределы города или же заключения в общие для всех лечебницы» было продолжением эффектов и механизмов исключения властью стигматизируемых, маргинализируемых групп [7, с. 67]. Таковы социально-исторические характеристики задействия государством «негативных» технологий власти, отголосок которых есть и в современности, особенно в еще модернизирующихся обществах. Такие общества с большими трудностями в процессе своего реформирования отвыкают от исключаящих механизмов власти и переходят к «позитивным», включающим властным технологиям [12, р. 627–628]. Модернизация в ракурсе отношений между государством и гражданами представляет собой переход общества от власти охранительной, репрессивной к власти изобретательной, продуктивной, которая преобразует расклад сил в социуме и вовлечена во взаимодействие сил в нем через нормализацию, будучи **«властью нормализации»**.

Начиная с XVII–XVIII веков в западноевропейских странах разворачивается уже не «старинная модель проказы», а модели включения в городскую среду больных чумой [7, с. 71]. Данная модель умножает властные эффекты и знаменует собой применение «позитивных» технологий власти, наступающих «малейшее зерно индивидуальности» [7, с. 69]. Именно «позитивные» технологии власти не отторгают, а включают маргинализируемые социальные группы в поля регулярности властного надзора и контроля, предоставляя данным группам на основании отсутствия их исключения из среды обитания людей права, «освобождая» их, но «закрепощая» моделями социального управления, которые через юридические и политические механизмы отчуждают свободную волю от представителей

данных социальных групп, передавая ее формам знания-власти права, политики, психиатрии.

Формы знания-власти, эпистемологически оформленные при «позитивных» технологиях власти в обществах модерна, в своих оценках социальных групп руководствуются **«нормой»**, функцией которой не является исключение, отторжение, но наоборот, — квалификация и коррекция включаемых в пространство вмешательства власти социально уязвимых групп. Такими являются социально-исторические контуры применения государством «позитивных» технологий власти, которые обладают полновесным современным наполнением и продолжением. Образы больных проказой и больных чумой отчетливо иллюстрируют социальную стигматизацию уязвимых групп в целом, поскольку тяжелобольные/неизлечимо больные категории лиц на протяжении истории человеческих обществ и по сей день (например, ВИЧ-позитивные люди) выступают одними из наиболее социально уязвимых [3].

Именно **«власть нормализации»** через различные формы знания-власти патологизирует, делает монструозными различные социальные группы в обществах модерна, а также в еще модернизирующихся обществах, выступая своего рода мерой «общественной гигиены» и контролем за сексуальностью, плотью и телесностью в целом, на основании выводов о которой данная власть объясняет субъектам свое неустанное вмешательство в их жизнь, начиная с детства. «Власть нормализации», осуществляемая с XVIII века до сегодняшних дней через «позитивные» технологии власти, есть основа сильной социальной стигматизации, которая обуславливает социальную дискриминацию, проявляющуюся в деяниях власти, граждан, направленных на унижение человеческого достоинства и лишение прав представителей уязвимых групп [9, р. 352–353]. «Власть нормализации» разжигает интолерантность и конфликты социальных идентичностей, а отдельных людей вгоняет в уныние и тоску [13].

Социально уязвимыми группами, подвергающимися в современных обществах социальной стигматизации, являются: 1. Нищие и бездомные лица; 2. Люди, больные ВИЧ/СПИДом; 3. Лица, оказывающие сексуальные услуги на коммерческой основе; 4. Наркозависимые люди и люди, преодолевающие наркотическую зависимость; 5. ЛГБТ-сообщество (геи, лесбиянки, бисексуалы, трансгендеры); 6. Лица, находящиеся в местах лишения свободы и освободившиеся из них; 7. Люди с признанными у них медицинскими учреждениями психическими заболеваниями и расстройствами, пациенты психиатрических больниц; 8. Сравнительно немногочисленные в конкретном обществе, отдельные этнические и конфессиональные группы; 9. Беженцы, мигранты, в особенности — нелегальные; 10. Дети-сироты и/или дети, рожденные вне брака, а также дети, воспитываемые гомосексуальными парами. Социально уязвимые группы являются основной «мишенью» социальной стигматизации, перетекающей в дискриминацию, и обладают низкими возможностями вертикальной мобильности, что в обществах, не являющихся современными, не преодолевается государством [4, с. 173–174].

Данные социальные категории акторов являются разноплановыми по своим содержательным характеристикам, но по своей структурной соотношенности с государственной властью и публичным дискурсом общества обладают определенным сходством. Также следует отметить, что данные социальные группы нередко взаимопересекаются в рамках социальных отношений и взаимодействий, как и другие социальные группы, что является базой для **многомерной социальной стигматизации**. Несмотря на информационно-просветительские программы и кампании многочисленных неправительственных организаций, социальная стигматизация данных социальных групп продолжает существовать даже в западных обществах модерна и особенно существенно, порой в жестоких формах, проявляется в еще модернизирующихся обществах, в том числе и в современном украинском.

Исходя из взаимной пересекаемости различных социальных групп, в том числе и социально уязвимых, одни и те же акторы могут испытывать на себе многократную социальную стигматизацию, — двойную, тройную и так далее. Объекты одномерной и многомерной социальной стигматизации объединяются в социальные сообщества. Примером социального сообщества, образовавшегося в качестве реакции на многомерную социальную стигматизацию, в настоящее время является «World LGBT HIV-Community» («Всемирное сообщество ВИЧ-позитивных ЛГБТ»). В качестве ответа на одномерную социальную стигматизацию в 1978 году была создана неправительственная организация ЛГБТ-сообщества «ILGA» («Международная ассоциация лесбиянок и геев»).

Выводы. Переход от «негативных» к «позитивным» технологиям власти рассматривается как базовое условие и результат социальных процессов модернизации различных обществ, в том числе и современного украинского социума, по оси социальных отношений государственная власть — граждане.

Социальная стигматизация является в конечном итоге производной применения государством различных технологий власти. При реализации **«негативных» технологий власти** в средневековых западноевропейских обществах абсолютная и карательная власть монарха, сращенная с властью священнослужителей, задействовала теологически обоснованное церковное «руководство совестью» субъектов, ставшее предтечей дискурсивно обозначенных форм знания-власти в обществах модерна. Свобода человека понимается не через его права, а через спасение его души, подразумевающее отказ от телесных и экзистенциальных потребностей. Субъект в данной ситуации обладает крайне небольшими социальными интересами и, соответственно, менее «закрепощается». Применение **«позитивных» технологий власти** связано с задействованием государственной властью и публичным дискурсом в обществах модерна различных форм знания-власти (преимущественно правового, политического, научного, психиатрического знания-власти) в рамках осуществления **«власти нормализации»**. Свобода человека структурно разбивается на различные его права и предполагает многие, но жестко дисциплинарно контролируемые властью, сексуальные,

емоциональные, интеллектуальные, коммуникативные потребности. «Освобождение» субъектов через права неразрывно взаимосвязано с их «закрепощением» разнообразными формами ответственности перед властными институтами и формами зависимости перед социальными интересами умножающихся и усложняющихся социальных групп. Удваивается данное «закрепощение», особо болезненное для социально уязвимых групп, нарушениями уже признаваемых законодательно в либеральных демократиях и закрепляемых в международно-правовых документах прав человека через неправовые законы, а также в контексте несоблюдения правовых законов, безнравственного осуждения в массовом сознании. Такое «закрепощение» образует социальную стигматизацию многих социальных групп в обществах модерна и в модернизирующихся обществах.

Социальная стигматизация коренится в **пренебрежении нравственными ценностями** толерантности, уважения человеческого достоинства, свободы, равенства возможностей, справедливости. Закрытость идентичностей, нетерпимость, нежелание и неготовность принять непонятную многим акторам инаковость отдельных социальных субъектов, неуважение личности с ее правом на выбор и правом на жизненные ошибки, неприятие свободы акторов в их самоидентификации, самореализации и образе жизни порождают социальную стигматизацию с последующими актами отчуждения прав и дискриминации.

Преодоление социальной стигматизации связано с обеспечением равных социальных возможностей субъектов, предоставлением публичным управлением доступа к правам человека самым различным социальным группам, актуализацией ценностей толерантности, свободы и сопутствующих им ценностей, их восприятием в массовом сознании, а также искоренением иррациональных страхов акторов, негативных социальных стереотипов. Для борьбы с социальной стигматизацией необходимы принятие и реализация законодательных антидискриминационных мер и социальная политика, в которой задействованными являются государство, неправительственные организации и бизнес, препятствующая уязвимости стигматизируемых групп.

Основным объектом социальной стигматизации в ее генеалогии и современности являются **социально уязвимые группы**, в качестве которых на протяжении истории человеческих обществ выделялись разные совокупности людей в зависимости от характера различий «нормальное»/«патологическое».

«**Власть нормализации**», осуществляемая в русле «позитивных» технологий власти, «взвинчивает» эффекты власти через патологизацию в рамках медиализированных дискурсов криминальности и на основе представлений о предрасположенности к преступности уплотняет социальную стигматизацию.

Значимой перспективой настоящего исследования является изучение деятельности **международных неправительственных организаций** (как наиболее сильных и самостоятельных по сравнению с еще формирующимися собственно украинскими неправительственными организациями) в

современном украинском обществе с точки зрения эффективности защиты ими всех групп прав человека, заинтересованности представителей разных социальных групп в обращениях в различные неправительственные организации и участия в их работе по мониторингу обеспечения прав человека государством, выработке предложений органам государственной власти и местного самоуправления касательно повышения доступа самых различных социальных групп, в том числе и социально уязвимых, ко всем группам прав человека. Дополнительное внимание в данной перспективе исследования концентрируется на правах человека третьего поколения — правах социальных групп и общностей (применительно к социально уязвимым категориям населения). Также данная перспектива исследования предполагает оценку характера, интенсивности и успешности социальных взаимодействий, включенных в отношения по оси власть — граждане и опосредованных деятельностью неправительственных организаций, в случаях социальной стигматизации социально уязвимых групп. В качестве отдельного блока в данной перспективе исследования предусмотрена оценка степени реализации сотрудниками неправительственных организаций собственных корпоративных социальных интересов вместо заявленных правозащитных направлений деятельности. Также важный интерес представляет выявление характера, степени и направлений поддержки такими государственными структурами, как Государственный департамент Соединенных Штатов Америки (U. S. Department of State), Агентство Соединенных Штатов Америки по международному развитию (USAID) правозащитной деятельности международных неправительственных организаций, представленных в Украине, сотрудничающих с украинскими неправительственными организациями. Именно неправительственные организации являются **ключевым институтом гражданского общества** в контексте модернизационных социальных изменений, направленных на «освобождение» через права человека акторов и предполагающих замену «негативных» технологий государственной власти «позитивными» с сопутствующим, как ни парадоксально, усилением социальной стигматизации.

Список использованной литературы

1. Берлин И. Философия свободы. Европа / Исая Берлин; предисловие А. Эткинда. — М. : Новое литературное обозрение, 2001. — 448 с.
2. ВИЧ и права. Мнение врача: «Настало время прекратить ненужные страдания» : Правовые вопросы // Парни ПЛЮС. — Режим доступа: <http://parniplus.ru/semiya/legal-issues/793-vich-i-prava-mnenie-vracha-lnastalo-vremia-prekratit-nenyjnye-stradaniia/>
3. Геи, ВИЧ и депрессия / Жизнь с ВИЧ // Парни ПЛЮС. — Режим доступа: <http://parniplus.ru/zhizn-s-vich/hiv-life/1101-gei-vich-i-depressiia/>
4. Кон И. С. Любовь небесного цвета / Игорь Семенович Кон. — СПб.: Продолжение жизни, 2001. — 384 с.
5. Фрейд З. Психопатология обыденной жизни // Очерки по психологии сексуальности / Зигмунд Фрейд. — Минск : ООО «Попурри», 2003. — С. 185–342.
6. Фуко М. Герменевтика субъекта: курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1981–1982 учебном году / Мишель Фуко ; пер. с фр. А. Г. Погоняйло. — СПб. : Наука, 2007. — 677 с.

7. Фуко М. Ненормальные: курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1974–1975 учебном году / Мишель Фуко ; отв. ред. А. В. Говорунов ; пер. с фр. А. В. Шестакова. — СПб. : Наука, 2004. — 432 с.
8. Фуко М. Психиатрическая власть: курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1973–1974 учебном году / Мишель Фуко ; пер. с фр. А. В. Шестакова. — СПб. : Наука, 2007. — 450 с.
9. Allport G. W. The Nature of Prejudice /Gordon Willard Allport. — New York : Doubleday, 1958. — 496 p.
10. Link B. G. Conceptualizing Stigma / Bruce G. Link, Jo C. Phelan // Annual Review of Sociology. — 2001. — Vol. 27. — P. 363–385.
11. Outhwaite W. The future of European democracy/ William Outhwaite// European Journal of Social Theory. — 2014. — № 3 (17). — P. 326–342.
12. Shelton J. N. Social Stigma and Disadvantage: Current Themes and Future Prospects / J. Nicole Shelton, Jan Marie Alegre, Deborah Son // Journal of Social Issues. — 2010. — № 3 (66). — P. 618–633.
13. Stigmatisierung als sozialer Definitionsprozeß // Bidok. — Режим доступа : <http://bidok.uibk.ac.at/library/hohmeier-stigmatisierung.html>

Статья поступила в редакцию 03.04.2015

Дишлевий І. О.

кафедра соціальних теорій факультету правової політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»,
к. 404, вул. Піонерська, 2, 65009, м. Одеса, Україна

ГЕНЕАЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СТИГМАТИЗАЦІЇ

Резюме

У статті виділяється та розглядається соціально-історична площина соціальної стигматизації. Акцентується увага на соціально вразливих групах суспільства як об'єктах соціальної стигматизації. Соціально-історична площина соціальної стигматизації аналізується крізь призму задіяння державою різних технологій влади. Генеалогія соціальної стигматизації представляється через історичні зміни відносин між державою та громадянами в контексті «влади нормалізації».

Ключові слова: соціальна стигматизація, соціально вразливі групи суспільства, «негативні» технології влади, «позитивні» технології влади, форми знання-влади, права людини, «влада нормалізації».

Dyshlevyi I. O.

Department of Social Theories, Faculty of Legal Political Science and Sociology,
National University «Odesa Law Academy»,
room 404, Pionerska Street, 2, 65009, Odesa, Ukraine

SOCIAL STIGMATIZATION GENEALOGY

Summary

Socio-historical plane of social stigmatization is highlighted and discussed in the article. The focus is on socially vulnerable groups of the society as social stigmatization objects. Socio-historical plane of social stigmatization is analyzed through the prism of government involvement of various power technologies. Social stigmatization genealogy is presented through the historical evolution of relations between the state and the citizens in the «power normalization» context.

Key words: social stigmatization, socially vulnerable groups of the society, «negative» power technology, «positive» power technology, knowledge-power forms, human rights, «power normalization».

УДК 316.477

Алексенцева-Тимченко Е. С.

канд. социол. наук,

кафедра социологии Института социальных наук

Одесского национального университета им. И. И. Мечникова

к. 40, Французский бул., 24/26, Одесса, 65058, Украина

тел.: (0482) 68–60–92, e-mail: katal@ukr.net

КАРЬЕРНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ СТУДЕНТОВ ВЫПУСКНЫХ КУРСОВ

В статье рассматриваются карьерные ориентации студентов выпускных курсов как структурный компонент процесса проектирования карьеры, основание целей и планов, которые впоследствии воплощаются в процессе трудоустройства и профессиональной самореализации. Также выявлены факторы, осложняющие процесс проектирования карьеры выпускниками высших учебных заведений. Представлены результаты эмпирического исследования карьерных ориентаций студентов выпускных курсов на начальном этапе проектирования карьеры.

Ключевые слова: карьера, карьерные ориентации, карьерный ресурс, проектирование карьеры, студенты выпускных курсов.

Несовершенство системы высшего образования в Украине приводит к длительной адаптации выпускников в профессиональной сфере, трудностям поиска рабочих мест, обеспечивающих закрепление полученных знаний в реальной практике, и другим социальным рискам. Тем не менее, проблема планирования карьеры и трудоустройства выпускников вузов является составляющей государственной молодежной политики, важной проблемой общества. Успешность профессионального самоопределения молодой интеллектуальной элиты на «старте» влияет на демографические показатели, обеспечение рынка труда необходимыми работниками, качество трудового потенциала и др.

Одним из важнейших аспектов профессионального развития личности, ее самореализации является сознательное планирование карьеры. Определение собственных карьерных возможностей и ограничений, выработка стратегии и тактики на подготовительном этапе (последних курсах обучения в вузе) — значительный шаг к их успешному осуществлению. Тем не менее, существует противоречие между несовершенством системы высшего образования в проектировании профессиональной карьеры студенческой молодежи и необходимостью более эффективной реализации потенциала высшего образования в управлении профессиональной карьерой выпускников.

Различным аспектам проектирования профессиональной карьеры, взаимодействию субъектов в этом процессе посвящены работы Жуковской О. В., Вишняковой М. В., Могилевкина В. А. и др. Исследования процессов профессионального самоопределения студенческой молодежи пред-

ставлены в работах Балакиревой И. В., Корж Н. В., Никифоровой О. А., Нечитайло И. С. и др. Карьера с точки зрения реализации карьерного ресурса выпускников вузов рассмотрена в монографии Подольской Е. А.

Целью данной статьи является — выявление особенностей карьерных ориентаций студентов выпускных курсов. Достижение поставленной цели предполагает следующее: выявить факторы, обуславливающие процесс проектирования карьеры выпускниками вузов; рассмотреть место карьерных ориентаций в процессе проектирования карьеры; проанализировать особенности ориентаций студентов выпускных курсов на этапе проектирования карьеры.

Проектирование профессиональной карьеры предполагает активное отношение личности к будущему, понимание своей жизненной перспективы, определение целевых установок и планов, осознание путей их осуществления. Студенческая молодежь является довольно уязвимой категорией на рынке труда. С одной стороны, молодые люди с высшим образованием имеют большой потенциал, творческое мышление, обладают новыми знаниями и передовыми технологиями, легче обучаются и лучше приспосабливаются к работе. С другой стороны, выпускникам часто не хватает опыта работы, специфических знаний и навыков, которые требуются работодателями. Последние далеко не всегда готовы тратить время и средства для дополнительного обучения претендентов на ту или иную должность.

Специфические характеристики молодежи как социально-демографической группы обуславливают особенности функционирования системы проектирования их профессиональной карьеры на социальном уровне. Они проявляются в различной роли и степени влияния отдельных субъектов на проектный процесс: рынка труда (престиж и востребованность профессий), системы образования (технологии получения знаний и навыков), государства (специфика молодежной политика), семьи и ближайшего окружения и др. По мнению Уколовой А. А., первопричиной безработицы среди молодого поколения выступает проблема разбалансированности двух социальных институтов: рынка труда и рынка образовательных услуг [7, с. 69]. В результате обостряется противоречие между системой подготовки молодых специалистов в вузах и требованиями рынка труда.

Сравнительный анализ результатов социологических исследований проблем трудоустройства и реализации карьерных ресурсов выпускников высших учебных заведений позволяет выделить причины осложнения процесса проектирования карьеры для данной социально-демографической группы [3; 4; 6]: 1) социальные, профессиональные ориентации молодежи при выборе специальности не соответствуют реальным потребностям рынка труда; 2) профессиональное самоопределение молодежи как решение о выборе профессии откладывается до момента выхода на рынок труда и позже; 3) содержание и технологии обучения отстают от реального содержания профессиональной деятельности; 4) практические навыки и умения выпускников не поспевают за востребованностью практических умений и профессионального опыта; 5) несоответствие требований работодателей, готовых принять молодых специалистов, завышенным ожиданиям выпуск-

ников относительно многих параметров трудоустройства; 6) инфантильная позиция выпускников при трудоустройстве; 7) отсутствие навыков эффективного самомаркетинга.

Функционирование системы проектирования профессиональной карьеры выпускников на индивидуальном уровне осложняется следующими обстоятельствами [5]: необходимостью осваивать информацию в новом формате, требующем большей самостоятельности и ответственности индивида как носителя карьеры; риском возникновения противоречий между ролью учащегося и ролью работника, что проявляется в осознании несоответствия идеализированных представлений о профессиональной деятельности и реальностью; несформированностью индивидуального социального капитала, что приводит к противоречию между устремлениями индивида по проектированию профессиональной карьеры и его реальными возможностями в ограниченной ресурсной среде.

Карьерные ориентации — это структурный компонент карьеры, основание целей и планов, которые впоследствии реализуются в процессе трудоустройства и осуществления профессионального пути в целом. Под карьерными ориентациями студентов мы понимаем совокупность действий субъекта, направленных на оценку проблемной ситуации, её исследование и планирование поведения в процессе построения карьеры. Карьерные ориентации неразрывно связаны с другим структурным компонентом карьеры — карьерным ресурсом. Последний выступает источником её развития, предполагающим определение и осознание своих возможностей, уровня профессиональной подготовки, развития профессиональных способностей и конкурентных преимуществ [3, с. 316]. Адекватная оценка собственных карьерных предпочтений и ресурсов, соотнесение их с требованиями конкретной профессии и региональным рынком труда позволяет снизить вероятность ошибки при выборе будущей сферы деятельности.

Для выявления особенностей ориентаций студентов выпускных курсов на этапе проектирования карьеры было проведено пилотажное исследование студентов выпускных курсов ОНУ им. И. И. Мечникова (март–май 2014 г.)¹.

В результате проведенного исследования были выявлены следующие тенденции². Характеризуя собственные карьерные ориентации, студенты-выпускники в качестве наиболее значимых целей в формировании будущей

¹ В исследовании приняли участие 107 студентов выпускных курсов двух профилей обучения: гуманитарного и естественно научного. В частности, обучающихся по следующим специальностям: «социология» (n=25); «политология» (n=18); «культурология/философия» (n=14); «прикладная математика» (n=24); «классическая математика» (n=19); «математическая экономика и эконометрика (МЭЭ)» (n=6); «журналистика» (n=1). Большую часть опрошенных (n=92) составили студенты 4 курса обучения, 15 — студенты 5 курса.

² Исследование было направлено на выявление у выпускников наиболее значимых целей и мотивов будущей карьеры; осознания факторов, сопутствующие её успеху; степени удовлетворенности выбранным направлением профессиональной деятельности, а также готовности и уверенности в трудоустройстве по специальности; осознания барьеров и наличия стратегий начального этапа развития карьеры (приобретение опыта работы, дополнительных знаний и навыков), владения эффективными способами поиска будущей работы и др.

карьеру выделили: материальное благосостояние, связанное с высокой заработной платой или иными формами вознаграждения (42 %); независимость, позволяющая делать все по-своему (высокая должность, статус, авторитет, заслуги, с которыми все вынуждены считаться) — 35 %. Эти две целевые установки преобладали как у юношей, так и у девушек.

Примерно для трети студентов значимыми оказались такие целевые установки: профессиональный рост, который облегчает занятие ряда должностей (в т. ч. и руководящих) — 31 %; возможность проявлять предприимчивость, деловую инициативу, содействовать успеху организации, росту прибыльности, что обеспечивает должность в высшем руководстве (29 %). Около 28 % респондентов отметили — работу в комфортабельных условиях и 27 % — стиль жизни, интегрирующий интересы личности и семьи.

Наименее значимыми оказались следующие: безопасность и стабильность, гарантируемые обладанием высокими постами и близостью к руководству (15 %); власть, лидерство, успех, ассоциируемые с должностью, рангом, званием, статусными символами, важной и ответственной работой, привилегиями (14 %); потребность в первенстве, в том, «чтобы обойти коллег» (4 %).

В структуре движущих мотивов построения карьеры у студентов-выпускников преобладают: стремление к свободе и независимости в материальном плане (63 %); стремление к самореализации, интерес к выбранному делу (61 %). Менее значимыми оказались: стремление реализовать свои идеи, свое видение работы организации — 30 %; стремление к профессиональному росту — 21 %; уважение, признание со стороны окружающих — 21 %.

Еще менее значимыми мотивами построения карьеры оказались для выпускников: стремление к богатству — 15 %; стремление к лидерству и руководству — 13 %; стремление к свободе и независимости в профессиональном плане — 12 %; желание иметь контроль над ситуацией — 6 %. Примерно в 30 % случаях наиболее значимый мотив (стремление к свободе и независимости в материальном плане) и наиболее значимая цель (материальное благосостояние) совпали.

Среди факторов, сопутствующих достижению успеха в карьере, у студентов-выпускников преобладают: личностные качества — 71 % и знание своего дела — 65 %; знание иностранных языков — 38 %. Наименее значимыми оказались: наличие денег (14 %) и наличие нескольких дипломов (менее 1 %).

Только 24 % студентов полностью удовлетворены выбранной специальностью, 42 % студентов-выпускников скорее удовлетворены выбранным направлением профессиональной деятельности. Из них собираются работать по специальности только 30 %. Это свидетельствует о тенденции депрофессионализации, когда содержание получаемой профессии постепенно утрачивает свое определяющее значение, перестает быть фактором мотивации выбора места и формы трудовой деятельности [1, с. 713]. В то же время большинство студентов, 54 % (из них треть (33 %) — студенты гуманитарного профиля) еще не определились с намерением работать по спе-

циальности, получаемой в вузе (в частности, студенты-социологи (15 %) и студенты-политологи (11 %)). Обращает на себя внимание тот факт, что 23 % студентов из выбравших позицию «затрудняюсь ответить» относительно этого вопроса, скорее удовлетворены её выбором. 12 % опрошенных категорически ответили, что не собираются работать по получаемой специальности (из них только в 2 случаях это были студенты естественно научного профиля обучения).

Несмотря на сложность трудоустройства выпускников, студенты демонстрируют скорее уверенность в перспективе собственной профессиональной реализации — 44 % опрошенных, и лишь 19 % — полностью уверены в этом; 26 % студентов — затрудняются ответить, и скорее неуверенными являются 10 %. Из тех студентов, кто продемонстрировали неуверенность относительно перспектив собственной самореализации, связывают её с: 1) отсутствием спроса на специальность данного профиля на рынке труда — 17 %; 2) отсутствием практических навыков — 12 %; 3) нестабильной экономической ситуацией в стране — 10 %; 4) разочарованием в выбранной профессии — 9 %; 5) недостатком своих профессиональных знаний — 5 %.

Одной из задач исследования было выявление осознания студентами барьеров на начальном этапе карьеры. В результате самым серьезным препятствием для многих выступает: отсутствие опыта работы по специальности (50 %), при этом данный барьер наиболее значим для студентов математического профиля обучения (11 % студентов-«прикладников» и 13 % — обучающихся по специальности «классическая математика»).

Весомым барьером является «низкий уровень практической подготовки» — выбран у 45 % (из них данный барьер чаще отмечали студенты, обучающиеся по специальности «прикладная математика», 14 %). Менее значимыми барьерами выступают: отсутствие нужных связей и протекции — 33 % (из них большая часть (20 %) опрошенных это студентки); низкий спрос на специальность — 28 % (из них в 15 % данный барьер отмечен студентами-социологами). Практически незначимыми оказались: низкий уровень теоретической подготовки (7 %); наличие гендерных стереотипов (5 %, причем все они содержатся в ответах студентов женского пола); отсутствие ориентации на построение карьеры (5 %); отсутствие навыков работать в коллективе и давление семьи и друзей (отмечены только в 3 %).

Следующей задачей исследования было выявить наличие у студентов выпускных курсов предварительного опыта работы и дополнительных знаний, что может рассматриваться как весомый фактор успешного трудоустройства. Опыт работы, навыки, которыми выпускники вузов часто не обладают, являются определяющим преимуществом на рынке труда, при этом для работодателей важен не только опыт работы по определенной специальности, но опыт узкоспециализированной работы, требующий специфических навыков. Отсутствие такого опыта существенно снижает конкурентоспособность выпускников при поиске работы. Это подтверждают и результаты экспертного опроса работодателей, который проводился КМИС в рамках социологического исследования «Опыт трудоустройства выпуск-

ников высших учебных заведений: взгляд выпускников и работодателей» [4]. В частности, его участники отмечали, что при приеме выпускника работодатели обращают внимание на наличие предыдущего опыта, даже если это не является непосредственно опытом работы: участие в тренингах, посещение курсов, стажировки. Работодатель, таким образом, ищет признаки того, что выпускник имеет желание учиться, мотивацию и реальную заинтересованность в собственной специализации и дальнейшем углублении знаний в этой сфере.

Результаты нашего исследования продемонстрировали, что более половины опрошенных студентов (54 %) только учатся и не совмещают трудовую деятельность и обучение; нерегулярно подрабатывают 31 % студентов; работают неполный рабочий день — 10 % и работают полный рабочий день лишь 5 %. Из тех, кто работает и подрабатывает на данный момент — только в 17 % случаев эта трудовая деятельность связана с получаемой специальностью и у 27 % — эта связь отсутствует.

Менее половины студентов-выпускников (40 %) принимают участие в дополнительных образовательных программах. Из них: 29 % посещают курсы иностранных языков; узкоспециализированные и другие профессиональные курсы посещают лишь 5 %. Что касается получения параллельно второго высшего образования, то опрошенные студенты в большинстве (96 %) не прибегают к данному способу.

Относительно осознания и наличия у студентов-выпускников стратегий начального этапа развития карьеры были выявлены следующие тенденции. Более половины студентов (54 %) не осведомлены о ситуации по своей специальности на региональном рынке труда (мониторинг проводили только 46 % опрошенных), остальные либо не интересовались этим вопросом (26 %), либо затруднились ответить (28 %). Тем не менее, 58 % респондентов отметили, что отслеживали предлагаемые вакансии и требования к претендентам по получаемой специальности, в основном на соответствующих Интернет-ресурсах (53 %) и в местной периодической печати (5 %). Менее половины респондентов (42 %) на данное время этим вопросом еще не интересовались.

Пробный опыт по трудоустройству имели лишь треть студентов (31 %). Результаты исследования показали, что в вопросах поиска работы выпускники больше полагаются на самостоятельный поиск вакансий, чем на помощь специализированных служб по трудоустройству, таких как государственная служба занятости, университетские центры карьеры или профессиональные рекрутинговые агентства.

Самыми эффективными способами поиска работы, по мнению студентов, являются: содействие родственников и знакомых (57 %); самостоятельная рассылка резюме по организациям, офисам, предприятиям — 50 %; поиск вакансий в Интернете — 49 %. Меньшая часть респондентов указала — обращение в организацию, в которой ранее проходили практику (30 %), размещение резюме на бесплатных кадровых Интернет-ресурсах — 21 %. Еще реже были отмечены: обращение в службу занятости населения — 14 %; посещение ярмарок карьеры — 13 %; помощь университетского центра

карьеру (занятости) — 10 %. Практически неэффективными оказались такие способы как поиск вакансий в газетах, специализированных сборниках; помощь платных услуг кадровых агентств; размещение объявлений в газетах, специализированных сборниках и др.

Что касается функционирующего в нашем университете отдела по содействию трудоустройству выпускников и студентов то, информацией о нём владеют лишь 18 % опрошенных, большая часть (66 %) не владеет этой информацией и не рассматривают работу такого отдела в качестве действенного способа для будущего трудоустройства. Это подтверждает гипотезу о том, что потенциал вуза в проектировании профессиональной карьеры молодежи в университете реализуется недостаточно. Лишь 11 % студентов принимали участие в программах по обмену студентами и международными стажировками. Это также может свидетельствовать о том, что данный канал по получению необходимых профессиональных знаний и навыков еще пока слабо развит в нашем университете.

В качестве наиболее эффективных мероприятий, содействующих развитию карьеры, инициаторами которых выступают факультеты (кафедры), на которых проходят обучение опрошенные студенты, были выделены: прохождение практики (стажировка) в организации, на предприятии (51 %) и участие в конференциях (51 %); участие в исследовательском проекте (49 %). В качестве менее эффективных были отмечены: участие в стипендиальной программе (38 %); участие в конкурсе студенческих работ (36 %); лекции-презентации представителей организации-работодателя и участие в профессиональном конкурсе (34 %); консультации специалистов по трудоустройству и тренинги (деловые игры) по развитию навыков, необходимых для трудоустройства (33 %); проведение ярмарок вакансий и выставок (32 %); экскурсии в организации, на предприятия (23,4 %).

Таким образом, результаты проведенного исследования демонстрируют низкую степень владения студентами современными технологиями проектирования карьеры, плохую осведомленность о ситуации на региональном рынке труда. Для большинства студентов выпускных курсов проектирование собственной карьеры основано не на анализе объективной ситуации, оценке собственных способностей и четких стратегиях действий по начальной самореализации, а на основе идеализированных представлений, что в свою очередь существенно затрудняет процесс индивидуального проектирования карьеры. Что касается участия вуза в этом процессе, то можно констатировать, что в нашем университете отсутствует должным образом сформированная культура карьерного проектирования, его потенциал как фактора, содействующего успешному профессиональному самоопределению, пока еще задействован недостаточно.

Список использованной литературы

1. Балакирева И. В. Профессиональное самоопределение молодежи // Современное общество и труд : сборник научных статей / ред. кол. Р. В. Карапетян (отв. ред.), А. А. Русалинова, О. А. Таранова. — СПб. : Издат. центр экономич. ф-та СПбГУ, 2014. — С. 710–719.

2. Вишнякова М. Управление карьерой [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.career-st.ru/career_cruising/lib/11
3. Выпускник вуза в современном социокультурном пространстве : монография / под. общ. ред. д-ра социол. наук Е. А. Подольской; нар. укр. акад. — Х. : Изд-во НУА, 2011. — 416 с.
4. Досвід працевлаштування випускників вищих навчальних закладів: погляд випускників та роботодавців [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.slideshare.net/bestuniverua/ss-27208268>
5. Жуковская О. В. Функционирование системы проектирования профессиональной карьеры молодежи в условиях трансформирующегося российского общества // Потенциал развития России XXI века : сборник статей VI Всероссийской научно-практической конференции. — Пенза : Приволжский Дом знаний, 2009. — С. 46–48.
6. Никифорова О. А. Профессиональное самоопределение выпускников вузов на рынке труда Санкт-Петербурга // Современное общество и труд : сборник научных статей / ред. кол. Р. В. Карапетян (отв. ред.), А. А. Русалинова, О. А. Таранова. — СПб.: Издат. центр экономич. ф-та СПбГУ, 2014. — С. 804–815.
7. Уколова А. А. Ринок праці в умовах периферійного капіталізму (на прикладі України) // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Соціологія і політичні науки. — 2013. — Т. 18, вип. 2 (18). — Ч. 2. — С. 64–70.

Статья поступила в редакцию 25.03.2015

Алексенцева-Тімченко К. С.

кафедра соціології Інституту соціальних наук
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова
к. 40, Французький б-р 24/26, Одеса, 65058, Україна

КАР'ЄРНІ ОРІЄНТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ВИПУСКНИХ КУРСІВ

Резюме

У статті розглянуто кар'єрні орієнтації студентів випускних курсів як структурного компоненту процесу проектування кар'єри, підстава цілей та планів, які згодом втілюються в процесі працевлаштування та професійної самореалізації. Також виявлені фактори, що ускладнюють процес проектування кар'єри випускниками вищих навчальних закладів. Представлені результати емпіричного дослідження кар'єрних орієнтацій студентів випускних курсів на початковому етапі проектування кар'єри.

Ключові слова: кар'єра, кар'єрні орієнтації, кар'єрний ресурс, проектування кар'єри, студенти випускних курсів.

Alexentseva-Timchenko K.

Department of Sociology

Institute of Social Sciences

Odessa National University by I. I. Mechnikov

r. 40, Fransuzskii bulvar, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

CAREER ORIENTATIONS OF STUDENS OF FINAL YEARS

Summary

Career orientations of students of final years as a structural component of career design process, the basis of the purposes and plans which are embodied subsequently in process of employment and professional self-realization are considered in the article. The factors complicating career design process by graduates of institute of higher education are also revealed. Results of empirical research of career orientations of students of final years at the initial stage of it design are presented.

Key words: career, career orientations, career resources, career design process, students of final years.

УДК 316.77

Лычковская О. Р.

канд. соц. наук, доц. кафедры социологии Института социальных наук
Одесского национального университета им. И. И. Мечникова
к. 40, Французский бул. 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина
тел. +38 (0482) 68–60–92, e-mail: lychkovska@mail.ru

ФЕНОМЕН «ПОДЕЛИТЬСЯ ИНФОРМАЦИЕЙ» КАК СОВРЕМЕННАЯ КОММУНИКАТИВНАЯ ПРАКТИКА СОЦИАЛЬНЫХ МЕДИА: СОЦИАЛЬНЫЕ, ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И РИТОРИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ

Главная идея, которой посвящено наше исследование, — это всестороннее рассмотрение новой коммуникативной практики социальных медиа, практики «деления» или «обмена» информацией, в рамках которой возможно выделить две основные логики проявления: появление нечетких объектов, которыми делятся или обмениваются, развертывание этой практики на те объекты, которые ранее не связывались с понятием «обмена» или «деления», и использование слова «поделиться» без объекта. Автор также анализирует позитивные и негативные последствия данного феномена в социальном и психологическом контекстах.

Ключевые слова: коммуникативные практики, социальные медиа, «деление информацией», социальные сети, Web 2.0, Wayback machine.

Социальные медиа — это ансамбль новых форм совместной коммуникации производителей контента с его потребителями, то есть совместной продукции контента самими пользователями конечного продукта, когда каждый читатель/подписчик блога, например, может выполнять функции комментатора, репортера, фотокорреспондента или редактора данного сервиса и наоборот. Социальные медиа, как набор онлайн-технологий, таким образом, позволяют пользователям общаться между собой в форме передачи мнений, опыта, знаний, новостей, а также фото, видео и музыки, кроме того, они, в отличие, от традиционных медиа, апеллируют к принадлежности человека к некоторому on-line или же off-line сообществу [1, с. 32]. Отсюда вытекают три важнейших свойства социальных медиа, являющихся одновременно их преимуществами. Первое: социальные медиа деинституционализированы, что дает возможность пользователям создавать и видоизменять контент по своему усмотрению, а также делиться им с другими пользователями [2, р. 27–34]. В то же время деинституционализация всегда частична, поскольку главные Интернет-ресурсы сосредоточены в руках нескольких крупных Интернет-игроков [3]. Второе: потребитель рассматривается одновременно как производитель контента и как его распространитель. Так, Bruns [4] предлагает использовать термин «producer», состоящий из двух английских слов — «producer» и «user», чтобы подчеркнуть гибридное положение пользователя. Третье: коммуникация в социальных медиа всегда интерактивная и сетевая, что обуславливает как

позитивные, так и негативные последствия. Первые означают возможность создания многочисленных типов коммуникативных практик: «неодновременную коммуникацию одного-с-одним», «одновременную коммуникацию одного-с-одним», «неодновременную коммуникацию одного-со-многими», «одновременную коммуникацию одного-со-многими», «неодновременную коммуникация многих-со-многими» и, наконец, «одновременную коммуникацию многих-со-многими» [1, с. 31]. Вторые обусловлены включенностью пользователей в разные сетевые ресурсы, таким образом, Интернет-пользователь становится одновременно и влиятельным создателем продукции, и объектом скрытых или же открытых коммерческих интересов крупных Интернет-корпораций.

С одной стороны, рассматривая аудиторию Интернет-пользователей социальных медиа с точки зрения создания ими индивидуально значимых смыслов, ценностей и целей коммуникации, следует остановиться на нескольких возможных типологиях. Так, возможно выделять [5; 6] чрезвычайно активных пользователей «insiders», тех, кто находится в процессе обучения и выбора своего поведения в сетях — «newbies», а также тех, кто является неким «статистом» «lurkers» социальных медиа — читателем блогов или посетителем социальных сетей без активного участия и создания собственного контента. Критерии дифференциации других известных типологий, например [7], образованы осями «информационная зависимость versus информационная осторожность», «инструментальная ориентация versus коммуникативная ориентация versus ориентация на присоединение, принадлежность».

С другой стороны, исследователи, рассматривающие Интернет-пользователей с точки зрения создания ими экономических ценностей и стоимостей, обращают внимание на такие коммерческие преимущества социальных медиа как создание пользователями креативного контента и новых технологий [8], использование Интернет-пользователей для расширения массовой аудитории [9], выделение и изучение поведенческих моделей пользователей для целей изучения потенциального рынка [10], изучение и дальнейшая коммерческая продажа личной информации, содержащейся в индивидуальных профилях пользователей [11].

В этой связи чрезвычайно интересным становится рассмотрение феномена «публикации информации», которой делятся пользователи и создатели социальных медиа, речь, прежде всего, идет о социальных сетях, видеосервисах, блогах, в которых нас активно призывают и побуждают «поделиться информацией» различными способами: бесчисленные сайты имеют своего рода кнопку, или опцию — «поделиться», которая позволяет пользователю привлечь внимание к своей странице других людей и служит не только для «обновления статуса» или призыва «рассказать, о чем Вы сейчас думаете», как это происходит Фейсбуке, но и поделиться своими фотографиями или видеоматериалами — на сервисах Flickr, YouTube или Instagram.

В контексте современной Web 2.0 значение слова «поделиться» значительно удалено этимологически от изначального. Так, английский ана-

лог русского «поделиться» «share», восходящий своим происхождением к XVI веку, означал, прежде всего, «разрезать на части» или «разбить». В этом смысле действие «поделиться» является одним из способов распределения и активной практикой. Второе значение данного слова связано с понятием «делать общим», когда, к примеру, студенты делят комнату на двоих, совместно проживая в ней, при этом эта комната принадлежит им обоим, но остается целой. Эта же логика может быть применена и к абстрактным понятиям, таким как интересы, судьба, культура или вера, когда смысл «разделения» по существу изменяется на свою противоположность — и разделяя что-то, мы на самом деле объединяемся с другим или другими в совместном понимании и чувствовании. В современном компьютерном языке данный термин, особенно в его англоязычном варианте, означает также «совместное владение и/или же использование чего-то» — информации, программного обеспечения, ресурсов, файлов и т. п. Те же три основных элемента значения присутствуют и во французском глаголе «partager», обозначающем феномен деления-распределения, обмена, взаимности и совместности.

Если же говорить о практике «делиться» в современных социальных медиа, то здесь возможно выделить две основные логики такой практики: появление нечетких объектов, которыми делятся или обмениваются, развертывание этой практики на те объекты, которые ранее не связывались с понятием «обмена» или «деления» и использование слова «поделиться» без объекта. Данные о современных логиках новой коммуникативной практики стало возможным собрать благодаря использованию компьютерной программы хранения и доступа к архиву социальных сетей Wayback machine (см. о валидности данного инструментария в [12]).

Появление нечетких объектов, которыми можно поделиться, означает, что если первоначально социальные видеосервисы позиционировали себя как «лучший способ для хранения, поиска, сортировки и обмена своими фотографиями», как это делал Flickr, или же «легко делитесь своими видео с семьей, друзьями или коллегами» — призывал YouTube еще каких-то 15 лет назад, то есть в 2005 г., то уже через несколько лет, в 2007 LiveJournal сообщает о том, что он «позволяет вам выразить себя и поделиться своей жизнью и общаться с друзьями онлайн». Сегодня же практически все социальные сети предлагают нам «поделиться вашим миром» и «поделиться вашей жизнью», будто ваши мысли, ваши фото, ваши видео, ваши события. При этом риторика представления вашего мира и вашей жизни другим означает, что вы автоматически перестаете быть в одиночестве и изоляции. Вы должны поделиться своей жизнью, поскольку аксиоматичным и имплицитным является представление о том, что моя жизнь значительно отличается от вашей и предполагается, что вы не можете знать о моей жизни, если я не поделюсь ею с вами [13]. Кроме того, «делиться таким образом своей жизнью с другими» — это также способ поддерживать в современном обществе «слабые социальные связи», то есть «поддерживать отношения», делая это через любые информационно-технологические посредники — электронную почту, чаты, скайп и многое другое, создавая

тем самым связь между обменом не только жизнью, но и технологически обусловленными отношениями.

Вторая логика предусматривает возможность делиться и обмениваться без использования собственно четких объектов обмена. Появление кнопки или опции «поделиться» автоматически расширяет объем данного понятия. Пожалуй, наиболее ярким примером может быть первая страница Фейсбука, которая описывает себя как «социальный ресурс, который соединяет людей с друзьями и теми, кто учится, работает или живет по соседству». И сразу же нас призывают «войти и рассказать, о чем мы сейчас думаем, где мы находимся, что мы испытываем, а также опубликовать фото и видео». И все это подразумевает использовать всего лишь одну кнопку «опубликовать» или «поделиться».

Таким образом, можно говорить о риторической силе феномена «делиться» и «обмениваться» информацией, который несет в себе позитивную коннотацию равенства, бескорыстия и предоставления информации, как надлежащего способа общения между партнерами, когда вы по-настоящему заботитесь о ваших друзьях, сообщая им действительно нечто серьезное и важное, что ассоциируется с позитивными социальными отношениями.

В то же время нельзя не остановиться и на мистификационной составляющей «позитивного обмена». Критический анализ практики социальных сетей мог бы охватить, во-первых, использование свободного труда людей для выполнения задач, за которые компания должна была бы платить деньги [14]. Так, скажем, Фейсбук имеет возможность делать деньги, не прося явным образом, чтобы его пользователи выполняли задачи для Фейсбук, а также путем агрегирования и продажи данных, производя взаимодействия участников друг с другом на территории и через кнопку «мне нравится». Также механизм мистификации включает в себя способ, в котором отношения Facebook с рекламодателями описаны с точки зрения обмена информацией, когда данная сеть стремится уверить пользователей в том, что «мы не делимся информацией, которую получаем от вас, с другими, если не получили ваше разрешение». В реальности же речь идет о мистификации продажи рекламодателям тех или иных данных, маскируемых как обмен. Впрочем, Facebook — не единственная интернет-компания, использующая обмен информацией в коммерческих целях. Так, новая политика конфиденциальности Google от марта 2012 года включает в себя заявление: «мы поделимся личной информацией с компаниями, организациями или частными лицами за пределами Google, когда у нас есть ваше согласие на это». Таким образом, следует осознавать, что всякий раз, когда мы «делимся» чем-то онлайн, мы создаем те данные, которые представляют собой «твердую» валюту коммерческих организаций в Web 2.0.

И в заключение хотелось бы остановиться на которых социально-психологических причинах популярности феномена «обмена информацией», популярности коммуникативной практики «делиться и присоединяться» в социальных медиа. Так, всемирный опрос Ipsos [15] предлагает нашему вниманию некоторые подобные выводы, отмечая, что по всему миру люди

стремятся в первую очередь: поделиться интересными вещами (61 %) поделиться важными вещами (43 %) поделиться смешными вещами (43 %), показать, кто они на самом деле (37 %) рекомендовать продукт, услугу, кино, книгу и т. д. (30 %), поддержать свое дело, организацию или убеждения (29 %) поделиться уникальными вещами (26 %), показать другим, что они делают (22 %), для участия в теме или беседе (20 %), показать, что они в курсе (10 %).

Говоря о причинах «рестинга» или «репостинга» информации, пользователи социальных сетей чаще всего называли следующее.

1. Чтобы обмениваться ценным или развлекательным контентом друг с другом. 49 % респондентов считают, что совместное использование медиа позволяет им информировать друг друга об интересных продуктах, идеях и мыслях, которые заботят их, или дают возможность менять мнение или поощрять к определенным действиям.

2. Чтобы показать себя другим. 68 % респондентов заявили, что они делятся контентом, чтобы дать другим лучше понять, кто они и что их волнует в первую очередь.

3. Чтобы создавать и подпитывать отношения. 78 % респондентов заявили, что они обмениваются информацией в Интернете, потому что это позволяет им оставаться на связи с людьми, с которыми они не могут общаться иначе.

4. Для самореализации. 69 % сказали, что они обмениваются информацией, потому что это позволяет им чувствовать себя более вовлеченными в окружающий мир.

5. Чтобы получить совет или помощь в волнующей проблеме. 84 % респондентов делают репосты, чтобы получить помощь в какой-либо ситуации или сообщить о проблемах, которые нужно решить.

Итак, данное короткое исследование является лишь некоторым введением, предваряющим более широкомасштабные исследования новых коммуникативных практик социальных медиа, что могло бы способствовать расширению понимания новых коммуникативных практик пользователей в разном языковом и социокультурном контексте, а также позволить делать серьезные выводы о складывании новых социальных связей и отношений в медиациентрированном и шире — объект-центрированном обществе.

Список использованной литературы

1. Лычковская О. Р. Блоги как медиа-практики участия и элементы социальных медиа в современной Украине / О. Р. Лычковская // Вісник Одеського національного університету. Соціологія та політичні науки. — Одеса: Астропринт, 2013. Том 18, випуск 1 (17). — С. 30–37.
2. Boyd D. (2008) Taken out of context: American teen sociality in networks publics [Электронный ресурс] / D. Boyd. — Режим доступа: http://www.zephorias.org/thoughts/archives/2009/01/18/taken_out_of_co.html.
3. Castells M. Communication Power / M. Castells. — Oxford & New York: Oxford University Press, 2009.
4. Bruns A. Blogs, Wikipedia, Second Life, and Beyond: From Production to Produsage / A. Bruns. — New York: Peter Lang, 2008.

5. Baym N. K. *Tune In, Log On: Soaps, Fandom & Online Community* / N. K. Baym. — Thousand Oaks, CA: Sage, 2000.
6. Lychkovska O. *L'internet et les médias sociaux : la spécificités des pratiques communicatives et participatives médiatisées en Ukraine* / O. Lychkovska // *Participations et citoyennetés depuis le printemps arabe*. Sous la direction de A. Galabov et Jamil Sayah / *Collection Locale et Globale* dirigée par Gilles Rouet & François Soulaiges. — Paris: L'Harmattan, 2012. — P. 159–172.
7. Bakardjieva M. *Internet Society: the Internet in Everyday Life* / M. Bakardjieva. — Thousand Oaks, CA: Sage, 2005.
8. Bechmann A. *Around me: relevance & exploitation in the age of cloud services & location positioning* / A. Bechmann // Paper presentation at Internet research 11.0 (AOIR), Gothenburg, Sweden, 22 October 2012.
9. Green J., Jenkins H. *The moral economy of Web 2.0: audience research & convergence culture* / J. Green and H. Jenkins // Holt J., Perren A. (eds.) *Media Industries: History, Theory & Method*. — West Sussex: Wiley-Blackwell, 2009. — P. 213–226.
10. Elmer G. *Profiling Machines* / G. Elmer. — Cambridge, MA: MIT Press, 2004.
11. Bechmann A. *Towards cross-platforms business models: four patterns of circulation & control* / A. Bechmann // *Information, Communication & Society*. — 2010. — Vol. 15, N 6. — P. 888–908.
12. Murphy J., Hashim N. H., Connor P. *Take me back: validating the Wayback Machine* / J. Murphy, N. H. Hashim, P. Connor // *Journal of Computer-Mediated Communication*, Vol. 13, N.1. — P. 60–75.
13. Boyd D. *Friends, friendsters and top 8: writing community into being on social network sites* [Електронний ресурс] / D. Boyd // *First Monday*. — Vol. 11, N. 12. — Режим доступа: <http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/1418/1336>
14. Van Dijck J., Nieborg D. *Wikinomics and its discontents: a critical analysis of Web 2.0 business manifestos* / J. Van Dijck, D. Nieborg // *New Media and Society*. — 2009. — Vol. 11, N. 5. — P. 855–874.
15. Courtney Seiter. *The secret psychology of Facebook* [Електронний ресурс] / Courtney Seiter. — Режим доступа: <http://thenextweb.com/insider/2015/05/03/the-secret-psychology-of-facebook>

Статья поступила в редакцию 16.04.15

Личковська О. Р.

кафедра соціології Інституту соціальних наук
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова
к. 40, Французький бул. 24/26, 65058, м. Одеса-58, Україна

**ФЕНОМЕН «ПОДІЛИТИСЯ ІНФОРМАЦІЄЮ» ЯК СУЧАСНА
КОМУНІКАТИВНА ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА: СОЦІАЛЬНІ,
ПСИХОЛОГІЧНІ Й РИТОРИЧНІ ФУНКЦІЇ**

Резюме

Головна ідея, якій присвячене наше дослідження, — це всебічний аналіз нової комунікативної практики соціальних медіа, практики «розповсюдження» або «обміну» інформацією, у рамках якої можливо виділити дві основні логіки прояву: поява нечітких об'єктів, якими діляться або обмінюються, розгортання цієї практики на ті об'єкти, які раніше не зв'язувалися з поняттям «обміну» або «розповсюдження», і використання слова «поділитися» без об'єкта. Автор також аналізує позитивні й негативні наслідки даного феномена в соціальному й психологічному контекстах.

Ключові слова: комунікативні практики, соціальні медіа, «ділитися інформацією», соціальні мережі, Web 2.0, Wayback machine.

Lychkovska O. R.

Sociology Department of Social Sciences Institute
of Odessa Mechnikov National University
r. 40, 24/26 Frantsuzsky Boulevard, 65058 Odessa-58, Ukraine

**THE PHENOMENON «TO SHARE INFORMATION» AS MODERN
COMMUNICATIVE PRACTICE OF SOCIAL MEDIA: SOCIAL,
PSYCHOLOGICAL AND RHETORICAL FUNCTIONS**

Summary

Our research deals with a complete investigation of new a communicative practice of social media, a practice of «share» or «exchange» of information within which 2 main logics of manifestation are possible to allocate: emergence of indistinct objects which share or exchange, expansion of this practice on those objects which didn't contact earlier with a concept of «exchange» or «share» and use of the word «share» without object. The author also analyzes positive and negative consequences of this phenomenon in social and psychological contexts.

Key words: communicative practices, social media, «share of information», social networks, Web 2.0, Wayback Machine.

УДК 316.442

Мосійчук Т. Є.

к. соц. наук, доцент кафедри соціології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Інституту соціальних наук, к. 40,
Французький бул. 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна
тел.: (048)68–60–92, e-mail: tamarakozak@yadex.ru

ОСОБЛИВОСТІ ПОТЕНЦІЙНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКСКЛЮЗИЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СЕРЕДОВИЩІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Стаття присвячена особливостям вивчення соціальних ризиків та потенційних соціально-ексклюзивних процесів у студентському середовищі. Автором розкривається сутність поняття та описуються процеси соціальної ексклюзії. Особливий наголос робиться на ідеї необхідності дослідження соціальних ризиків, що можуть привести до стану та ситуації соціальної ексклюзії молодих фахівців.

Ключові слова: соціальна безпека, соціальна ексклюзія, соціальний ризик.

В якості головної проблеми сучасного суспільства визначився надактуальний виклик: у найкоротші терміни забезпечити всім людям, всім сім'ям достойний, якісний рівень життя та безпеки. Це можливо досягти при зрозумілій відповіді: куди, чому і як йде країна; чи може сподіватися кожна людина в найближчий час на достойне життя та власну безпеку; на кого, на чю допомогу може сподіватися людина у складній ситуації; кому вона може бути потрібною, окрім самої себе.

Такі питання актуальні як для державних структур і їх управлінців, недержавних організацій та об'єднань людей, окремих осіб, так і для плеяди науковців, що відповідали на певні запити суспільств у минулому й намагаються і зараз дати відповіді на вкрай складні та суперечливі питання.

Місія, зокрема, соціології може бути особливо значною і затребуваною саме у вивченні пошуку способів досягнення консенсусу та соціального порядку.

В. Ананьїн і О. Пучков виділяють такі загрози соціальній безпеці: антогонізація соціальної структури, безробіття як одна з форм соціальної ізоляції, масова девіантна поведінка, міжнаціональні та міжконфесійні конфлікти, духовно-моральна аномія, відчуження населення від влади, відносне та абсолютне зниження рівня та якості життя населення, здоров'я населення, соціальна екологічна ситуація, соціально-інформаційна ситуація, неефективність органів влади, основні соціальні ризики у молодіжному середовищі [1, с. 194–197].

Актуальність теми дослідження визначається особливостями ситуації та стану в українському суспільстві через недостатність прогнозованості наслідків соціальних дій; значущість цієї проблематики збільшується особливо для молоді, передусім для випускників вузів, змушених шукати

шляхи реалізації кар'єрного ресурсу в ускладнених умовах конкуренції на сучасному ринку праці. В таких умовах саме освіта як соціальний інститут стає ресурсом соціальної мобільності молоді. Реалізуючи свої соціальні функції, контекстна освіта орієнтує студентів на засвоєння професійних навичок, адаптує фахівців до місць постійного проживання і таким чином уможлиблює реалізацію фахових знань, сприяє відновленню соціальних інтересів та потреб соціально-територіальних громад з бажанням досягнення життєвого успіху і відповідного соціального стану.

Наукова новизна полягає в розробці принципово нової цілісної парадигми контекстної освіти в класичному університеті [3, с.15], що створить умови формування власної соціальної безпеки майбутнього фахівця, захистить його від соціально-ексклюзивних процесів та соціальних ризиків на ринку праці.

Вивчення бачення студентами потенційних ризиків на ринку праці, дослідження їх соціальної безпеки через реалізацію себе в професії за місцем проживання дасть можливість викладачам соціогуманітарного профілю формувати навчальні програми, адаптовані до потреб територіальних громад прикордонних регіонів, студенти з яких переважно навчаються у класичному університеті, а це, в свою чергу, стане чинником зменшення соціально-ексклюзивних процесів.

За час трансформаційних змін в українському суспільстві змінилося багато параметрів соціальної стратифікації, відбулася глибока поляризація населення. Вимушена низхідна соціальна мобільність стала типовим явищем. Одним із крайніх наслідків такої мобільності в умовах соціальної поляризації стало явище, що дістало в західній соціології назву «соціальної ексклюзивії». Термін «соціальна ексклюзивія», на що вказує Ф. Бородкін, вперше почали використовувати в 1974 р. у Франції для позначення соціально незахищених категорій населення. Російський вчений розкриває два підходи, що сформував науковці, до інтерпретації соціальної ексклюзивії — французький та англосаксонський [2].

Відомо, що концепція соціальної ексклюзивії найбільш очевидна в сфері права, в універсальній формі може розглядатися як ситуація, в котрій порушуються права, що захищаються нормативно-правовими актами різних рівнів (міжнародними та регіональними конвенціями, підписаними та ратифікованими). У цьому аспекті соціальну ексклюзивію використовують європейські правозахисні рухи. При такому підході соціальна ексклюзивія виявляється тісно пов'язаною з проблемами бідності та мінімального життєвого стандарту, хоч ними не обмежується.

Відзначимо, що на процеси соціальної ексклюзивії в сучасних суспільствах у своїх роботах вказують Н. Луман, П. Лукман, підкреслюючи, що концепції соціальної ексклюзивії можна розглядати в описовому, аналітичному та нормативному аспектах. Вони порівнюють ситуацію соціальної ексклюзивії з ситуацією бідності як відносною депривованості, але розмежовують їх. Бідність та соціальна ексклюзивія можуть бути синонімами, однак поняття «соціальна ексклюзивія» значно ширше. Тобто соціальна ексклюзивія може бути пов'язана не тільки з бідністю, а й з культурно-етнічними, економічними,

релігійними обставинами. В аналітичному відношенні соціальна ексклюзія розглядається під кутом зору взаємозв'язку між бідністю, зайнятістю та соціальною інтеграцією. Наприклад, можливо соціальну ексклюзію визначати умовами ранньої соціалізації індивіда [4].

Вченими виокремлюється соціальна ексклюзія, що більше пов'язується з процесами маргіналізації внаслідок обмеженого доступу до основних інститутів суспільства.

Ситуація соціальної ексклюзії — об'єктивовані обставини. Н. Луман вказує на масштабний рівень продукування та поглиблення нерівностей, пов'язуючи метакод включення/виключення. А це означало б, як вказує вчений, що «деякі люди будуть особистостями, а інші — тільки індивідами; що деякі будуть включені у функціональні системи, а інші виключені із них, залишаючись істотами, котрі намагаються дожити до завтра; що деякі будуть вивільнені як особистості, а деякі — як фізичні тіла; що піклування та зневага опиняться по різні боки межі, що тісний зв'язок включення та вільний зв'язок виключення розрізняють лиху долю та вдачу; що завершаться дві форми інтеграції: негативна інтеграція виключення та позитивна інтеграція включення» [5, с. 95–109].

Слід підкреслити, що в кожній демократичній країні існує нормативно-правова база для боротьби з соціальною ексклюзією. Однак в Україні соціальна ексклюзія збільшується внаслідок невизначеності чи бездієвості правових норм, відсутності інституціональної регуляції поведінки, деградації економіки.

Тому боротьба з соціальною ексклюзією іноді набирає протизаконних, агресивних форм. На перший план виходять вимоги до тих, хто розпоряджається значними ресурсами. Як правило, вимоги адресуються органам влади. Але серед громадських організацій, що мають відношення до соціальної ексклюзії, переважають жертви соціальної ексклюзії і ті, які беруть на себе функції їх захисту. Більша ж частина жертв соціальної ексклюзії в період соціальної катастрофи не захищена правовими нормами. У цій ситуації опиняються, зокрема, групи малозабезпечених, переважно тих, хто в пошуках роботи, сім'ї; тих, хто має погане житло, або взагалі його не має; люди, які живуть у несприятливих умовах; страждають на соціально небезпечні хвороби; ті, що звільнилися з місць відбуття покарання згідно з вироками суду. У таких групах, як вказують науковці, в Україні опинилася майже половина населення, у тому числі молоді спеціалісти без набутого досвіду роботи.

Локальне співтовариство не має можливості продукувати ресурси та долати ситуації соціальної ексклюзії тільки власними силами. Головною умовою відтворення ресурсів стає існування міжгрупових зв'язків, достатніх для того, щоб індивіди відчували взаємну відповідальність і ідентифікували себе з групою. Друга умова — можливість підтримання активних контактів між індивідами, їх орієнтація не стільки на захист від соціальної ексклюзії, як на інклюзію — прийняття самостійних рішень у межах спільноти. Третя умова — можливість підтримання та збереження «напрацьованих ресурсів» (фінансових збережень, майна) і забезпечення певного

рівня безпеки. Є й умови зовнішнього характеру, пов'язані з добродійним ставленням з боку державного та регіонального управління. Відтворення власних ресурсів передбачає включення жертв у проектування виходів із ситуації соціальної ексклюзії та реалізацію таких проєктів. Головне тут — процес включення індивідів у формування нової ситуації.

Окрім того, в «мирну» боротьбу з соціальною ексклюзією залучені регіональні, національні та міжнародні суспільні формування та рухи. Важливими формами діяльності, спрямованими на зменшення чи уникнення соціально-ексклюзійних процесів, у наш час стає волонтерська, соціально-реабілітаційна. Однак, на наш погляд, вони ще не відповідають сучасним вимогам і не набули традиційної форми впливу.

Студентська молодь як соціально-демографічна група яка характеризується соціальними статусами батьків, які займають різні позиції в ієрархії соціальних статусів і ролей у соціальній структурі суспільства. Студенти, знаходячись у ситуації примірки власних соціальних статусів і ролей, можуть їх засвоювати через процеси інтеріоризації. Коли це не відбувається, то настають протилежні процеси і через період маргінального стану може настати стан/ситуація соціальної ексклюзії.

Стан соціальної ексклюзії визначається індивідуальним сприйняттям ситуації через самоідентифікацію. Наприклад, значна частина інвалідів, що навчаються у вищих навчальних закладах, зовсім не вважають себе обділеними чи безпомічними. Багато з них, навпаки, виявляють таку високу фізичну та суспільну активність, котра не властива «нормальним» людям.

Особливість сьогодення часу — зростання кількості осіб, змушених ризикувати, тому що ускладнення соціальної реальності збільшує кількість невідомих ситуацій. Для вивчення особливостей потенційних соціально-ексклюзійних процесів у студентському середовищі у квітні-травні 2014 року було проведено соціологічне дослідження серед студентів денної форми навчання Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Методом анкетування опитано 379 студентів, помилка вибірки не перевищує 5% (з ймовірністю 0,95). Тип вибірки — серійна.

Метою дослідження було вивчення ризиків, з якими можуть зіткнутися студенти після закінчення вузу, та чинників, що можуть вплинути на стан власної соціальної безпеки та уникнути соціально-ексклюзійних процесів.

Результати дослідження можна представити наступним чином. Досить суттєвим є показник тих студентів, яким з різних причин доводилось сполучити навчання з роботою. Це підтвердили 35,3% студентів з сільської місцевості та 42,2% — міської місцевості проживання. Якби у студентської молоді була можливість вибору щодо працевлаштування, то більшість з них віддали б перевагу створенню власної справи. Такий варіант обрали як міські, так і сільські студенти — 34,5% опитаних. Переважна більшість сільських студентів, а це 87,9% та 82,6% міських впевнені, що безробіття молоді в Україні — досить поширене явище і причиною безробіття молоді в Україні найчастіше вказується на відсутність законодавчої бази, що забезпечує працевлаштування молодих фахівців — 60,3% та 59,6% відповідно. На відсутність робочих місць як таких вказують 47,4% сільських

та 33,5% міських студентів. На відсутність досвіду як причину безробіття вказали третина студентів від всієї сукупності, і лише невелика частина в якості причини вказує недостатній рівень освіти, майже по 12,1%.

Сільські студенти досить песимістично оцінюють свою можливість у майбутньому знайти постійне місце роботи. 65,5% сільських та 57,3% міських студентів зазначили, що безробіття для них цілком реальне. 5,2% респондентів зазначили, що вони взагалі не вбачають перспектив працевлаштування. На основі таких даних можливо зазначити, що нинішнє студентство не зможе повністю зреалізувати себе на ринку праці, розуміючи об'єктивні причини, й поповнить лави безробітних, стануть жертвами екс-клюдії від засобів до існування, продукуючи групу соціальної депривації.

На думку молоді, найважливішою допомогою від держави у працевлаштуванні є гарантоване працевлаштування — 67,2% та створення ефективною системи допомоги у працевлаштуванні — 54,3%. 19,8% бачать прийнятною допомогу просто у вигляді грошової допомоги по безробіттю.

Загалом студентська молодь характеризується цілеспрямованістю. Але у процесі досягнення цілей вони стикаються з різними ризиками. Серед студентів із сільської території проживання хвилює в першу чергу неможливість реалізації себе в професії — 59,4%; неможливість придбання житла в якості ризику вбачають 51,5%. Досить суттєвим є ризик щодо втрати здоров'я (33,7%) та втрата віри у свої власні сили (26,7%). Також досить значним для студентів є ризик складності реалізації себе за місцем проживання (18,8%) та складність виїзду за кордон на постійне місце проживання (16,8%).

Важливим в дослідницькому пошуку є те, що вища освіта, як соціальний інститут та чинник соціальної безпеки, згідно з подібаннями студентів, знаходиться на передостанньому місці (16,7%), після інституту релігії — 7,9% і виробництва — 5,1%. Збереження соціальної безпеки студенти в першу чергу покладають на такі соціальні інститути, як держава — 66,2%, право і сім'я — по 45,4%, медицина — 42,1%, армія — 39,8%.

Згідно з гіпотезою, що на стан соціальної безпеки впливає прямий зв'язок і взаємозалежність між безпекою держави та безпекою громадян. Соціально-економічні витрати держави, соціальних інститутів освіти і сім'ї з однієї сторони, і незалученість наукового та інтелектуального потенціалу сучасним суспільством призводить до соціальних ризиків і небезпеки суспільства і особистості. Таким чином, гіпотеза про те, що вища освіта виступає механізмом соціальної безпеки в суспільстві ризиків, підтверджується лише побічно, так як в більшості своїй студентська молодь отримує вищу освіту, яка розцінюється в більшій мірі як суспільно-значуща цінність на особистісному рівні, а не як фактор соціальної безпеки — знаходиться на передостанньому місці, покладаючи відповідальність на державу, право і сім'ю.

Із заходів, які можуть сприяти впевненості студентів у сьогодні та на перспективу, 70% опитаних відзначили можливість реалізувати свої знання в практичній діяльності. Надання гарантій отримання першого робочого місця — 67,3%; отримання якісної освіти в університеті — 58,5%; на гарантоване безоплатне якісне медичне обслуговування сподіваються —

23,5%, на соціальні гарантії для вразливих категорій студентської молоді — 17,5%; надання кредиту для купівлі особистого житла — 14,3%.

На соціальну безпеку — захищеність життєво важливих інтересів особистості, сім'ї та суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз — впливають як зовнішні, так і внутрішні чинники. Головним чинником соціальної безпеки країни, на думку студентів, є політична стабільність (67,3%), на другому місці знаходиться економічна стабільність країни (65%); забезпечення безпеки життя населення на третьому місці — 42,9%; ефективна зайнятість населення і захист працівників у сфері праці (27,6%) — четверте; задоволеність людей своїм життям (27,2%) — п'яте; доступність соціальних послуг для більшості населення — 18,9%; подолання бідності та соціальної нерівності — 18%; якість навколишнього середовища — 11,5%.

Згідно з класифікацією від ексклюзії, яку запропонував М. Вольф, для майбутніх фахівців може загрозувати ексклюзія від засобів до існування, від соціальних послуг, благополуччя та мереж соціальної безпеки; ексклюзія від культури споживання [6].

Отже, в Україні соціальна ексклюзія збільшується внаслідок невизначеності та бездієвості правових норм, відсутності інституціональної регуляції поведінки, деградації економіки.

Ситуація соціальної ексклюзії породжується об'єктивованими обставинами. Студенти, майбутні фахівці, що опинилися в сучасних обставинах, не всі зможуть скористатися наданими їм соціальними правами зреалізувати себе в професії. Таким чином, розглянуті соціологічні концепції демонструють вивчення різних явищ суспільства з точки зору їх функціонування і тим засвідчують необхідність розробки теорії соціальної безпеки. Для підготовки молодих фахівців з метою реалізації себе на ринку праці слід формувати адаптовані до потреб територіальних громад навчальні програми кризь приму контекстного навчання.

Список використаної літератури

1. Ананьїн В. О. Інформаційна безпека як складова національної безпеки України / В. О. Ананьїн, О. О. Пучков // Гілея: науковий вісник. — 2014. — Вип. 85. — С. 194–197.
2. Бородкин Ф. М. Социальные эксклюзии / Ф. М. Бородкин // Социологический журнал. — 2000. — № 3/4. — С. 5–17.
3. Коваль І. М., Подшивалкіна В. І., Мосійчук Т. Є. Контекстність вищої освіти як чинник гуманітарної та міжнародної безпеки: до постановки проблеми / І. М. Коваль, В. І. Подшивалкіна, Т. Є. Мосійчук // Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. — 2013. — Т. 18, вип. 3 (19). — С. 9–19.
4. Лукман Т. О социологическом видении нравственности и нравственной коммуникации / Т. Лукман // Социология на пороге XXI века: новые направления исследований. — М. : Интеллект, 1988. — С. 54–61.
5. Луман Н. Глобализация мирового сообщества: как следует системно понимать современное общество / Н. Луман // Социология на пороге XXI века: новые направления исследований. — М. : Интеллект, 1988. — С. 95–109.
6. Wolf M. Globalization and social exclusion: Some paradoxes // Social Exclusion: Rhetoric Reality Responses: International Institute for labour studies. United Nations development program / Ed. by G. Rodgers, Ch. Gore, J. Figueiredo. — Geneva, 1994. — P. 81–102.

Стаття надійшла до редакції 21.04.15

Мосийчук Т. Е.

кафедра соціології

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Інститута соціальних наук, к. 40,

Французький бул. 24/26, г. Одеса-58, 65058, Україна

ОСОБЕННОСТИ ПОТЕНЦИАЛЬНЫХ СОЦИАЛЬНО-ЭКСКЛЮЗИВНЫХ ПРОЦЕССОВ В СРЕДЕ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Резюме

Статья посвящена особенностям изучения социальных рисков и потенциальных социально-экслюзивных процессов в студенческой среде. Автором раскрывается сущность понятия и описываются процессы социальной эксклюзии. Особый упор делается на идею необходимости исследования социальных рисков, которые могут привести к состоянию и ситуации социальной эксклюзии молодых специалистов.

Ключевые слова: социальная безопасность, социальная эксклюзия, риск.

Mosychuk T.

Department of sociology Odessa I. I. Mechnikov National University

k. 40, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

THE FEATURES OF POTENTIAL SOCIAL EXCLUSION PROCESSES AMONG THE FUTURE SPECIALISTS

Summary

There are considered in the article the features of study the students' potential risks and processes of social exclusion. The author studies the essence of the concept and describes the processes of social exclusion. Particular emphasis is placed on the necessity to study social risks that may lead to the condition and situation of social exclusion of young professionals.

Key words: social security, social exclusion, social risk.

УДК 316.4:323.39:327.5

Решина Н. Г.

аспирант

кафедра соціології ОНУ імені І. І. Мечникова

к. 58, Французький бул., 24/26, г. Одеса-58, 65058, Україна

тел.: (38) 0672850501, e-mail: nreshina@mail.ru

КОНФЛИКТОГЕННОСТЬ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: СТРУКТУРНО-ДИНАМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И МИРОСИСТЕМНЫЙ АНАЛИЗ

В статье рассматривается связь процессов, которые ассоциируются с глобализацией, и их влияние на уровень напряженности в отношениях между различными социумами. В частности рассматривается структурно-динамическая теория. Также в данном контексте рассматривается развитие ядра мировой капиталистической системы и причины структурных конфликтов, которые в нем возникают.

Ключевые слова: глобализация, миросистемный анализ, перепроизводство элит.

Институционализация экономики различных государств в единый хозяйственно-экономический комплекс инициирует процесс, которые имеют ряд положительных и отрицательных сторон. Эти вопросы тесно связаны с теориями модернизации и информационного сообщества. В соответствии с этими процессами происходит реконструкция политических и экономических систем во многих странах. Особенно это отражается на развивающихся странах, в которых быстрыми темпами идет создание промышленности и связанная с этим перестройка сложившегося социального баланса: начинают возникать новые элиты, которые вступают в конфликт со старыми. В результате происходят столкновения между действующими и вновь возникающими структурами (внутри развивающихся государств) по поводу перераспределения ресурсов и власти. Таким образом, в статье будут раскрыты причины внутренних конфликтов в государствах, которые стремятся перейти из разряда стран полупериферии в страны ядра.

Для проведения исследования использованы работы Эммануила Валлерстайна, Роберта Мертона, Ульриха Бека, Джека Голдстоуна, Петра Турчина.

В монографии Валлерстайна «Миросистемный анализ: введение» [4] рассматривается структура мировой капиталистической системы, которая делится на ядро, периферию и полупериферию. Также в ней рассматривается идея том, что гегемония перемещается в рамках ядра капиталистической системы, причем в те государства, которые испытывают меньшее геополитическое давление.

Важным является определение миросистемы Валлерстайном, поскольку оно позволяет понять, что, несмотря на трехчленную структуру мировой капиталистической системы, она представляет собой единое целое. «Миросистема представляет собой некое территориально-временное простран-

ство, которое охватывает многие политические и культурные единицы, но в то же время является единым организмом, вся деятельность которого подчинена единым системным правилам».

В работе Голдстоуна [1, с. 13], описана демографически-структурная теория. Она исследует ту же проблему, что и мальтузианство (отстающий рост производства продовольствия по сравнению с приростом населения), однако в ней реализуется новый — структурный подход. В то время как неомальтузианская теория рассматривала население и экономику в целом, демографически-структурная теория Голдстоуна анализирует социальную структуру, институты власти, элиты в их соотношении с условиями и динамикой роста населения.

Толкотт Парсонс вводит понятие социетальных сообществ [10, с. 22], что дает возможность проанализировать причины изменений, происходящих внутри обществ, которые стремятся перейти из полупериферии в ядро.

В своей книге «Что такое глобализация?» Ульрих Бек фактически раскрывает изменения во взаимоотношениях ядра и периферии, произошедшие в конце XX века. Он указывает на то, что элита в результате информатизации в первую очередь финансовой системы получила возможность оптимизировать свою экономическую деятельность, используя противоречия внутри капиталистической системы.

В монографии Турчина [11, с. 172] также рассматривается демографически-структурная теория, однако в отличие от работы Голдстоуна в ней исследуется гипотеза о наличии динамической связи между ростом популяции и увеличением давления на государственные институты.

В работе Николая Кондратьева [8] рассматривается деятельность экономики в рамках так называемых долгих циклов. Данную теорию необходимо рассмотреть, поскольку она в значительной степени может объяснить экономические процессы, происходящие в рамках ядра капиталистической системы, то есть противоречия, которые часто перерастают в политические.

Необходимо отметить, что демографически-структурная теория в значительной степени описывает процессы, происходящие на периферии и полупериферии капиталистической системы. Для того, чтобы проверить ее состоятельность в нынешних условиях, будут использованы данные мирового банка, а также доклады ООН по поводу развития человеческого потенциала.

С точки зрения Валлерстайна, мировая экономика делится на «ядро» «периферию» и «полупериферию». В процессе перехода к новому технологическому укладу возникают кризисные явления в мировой экономике. При этом они носят разный характер в ядре и полупериферии. То есть в центре мировой экономики негативным явлением является перенос производств в страны, где стоимость примитивного труда гораздо меньше, чем в государствах исходного местопребывания капитала. И как следствие происходит утечка финансовых ресурсов.

Ульрих Бек назвал данный процесс глобализацией богатства и глокализацией бедности. В результате это ведет к увеличению структурной безрабо-

тиці. На этот процесс накладывается другой: перемещение значительных масс населения из «полупериферии» и «периферии» в места скопления значительных финансовых потоков, то есть в государства «ядра». При этом мы можем пронаблюдать, как сталкиваются функции сохранения образца различных социетальных сообществ, то есть сообщества стремятся сохранить сами себя в ситуации, когда невозможно исключить их взаимодействие, что ведет их к антагонизму и в перспективе может привести к обострению социальных конфликтов. При этом необходимо учитывать, что в данный момент у государств ядра достаточно ресурсов для купирования большинства проблем, которые могут в связи с этим возникнуть.

С другой стороны возникает процесс распространения культурных форм ядра на периферию, что вызывает как позитивные, так и негативные последствия. Необходимо понимать, что социетальная система является результатом достижения баланса в обществе между функцией целеполагания и сохранения образца. При этом она сохраняет сама себя в частности при помощи культурных механизмов, которые, с точки зрения Парсонса, выполняют функции интеграции и воспроизводства образца при помощи норм и ценностей.

В ситуации смены норм и ценностей происходит разбалансировка социетальной системы, что в дальнейшем ведет к легко вспыхивающим конфликтам. Это осложняется циклическим характером развития капиталистической экономики. В то время как развитые страны выработали ряд рецептов по демпфированию результатов периодических кризисов, в странах без сложившейся экономической системы это осложняет вышеописанную проблему. С другой стороны, этот дисбаланс может послужить толчком к развитию, поскольку элиты, долго находящиеся при власти, часто приводят экономику к стагнации, потому что они заняты в первую очередь своим положением в ней, а не ее развитием. Поэтому ослабление системы, обеспечивающей их пребывание на главных ролях в государстве, может быть одной из предпосылок улучшения функционирования экономической системы общества, потому что дает возможность другим участникам создать что-либо новое.

Рассматривая глобализацию сквозь призму теории социального действия, необходимо отметить, что конфликтные ситуации, возникающие в момент внедрения элементов и норм одной культуры в другую, имеют системный характер. При этом для того, чтобы эффект от глобализации начал проявляться в каком-либо государстве, в нем должен быть обеспечен определенный материальный уровень, который даст возможность обеспечить условия, необходимые для потребления обществом продуктов глобализации. Если рассмотреть государства по уровню ВВП на душу населения, то можно заметить, что он должен составлять хотя бы 5000\$ по паритету покупательной способности. После пересечения данного порога элиты государств, или если взглянуть шире (по Сэмюэлю Хантингтону) цивилизаций, начинают опасаться, что в результате внедрения новых ценностей они перестанут быть элитами. Также необходимо учитывать, что в данном отношении устоявшиеся общества сохраняют инертность, то есть

данный тип культуры устоялся и обеспечивает выживание общества. В нем существуют структуры, которые обеспечивают стабильность культурного образца. С другой стороны, адаптация тоже является одной из ключевых функций социальной системы. В данной обстановке сотрудничество с государствами ядра мировой экономики является неизбежным, поскольку обеспечивает технологиями. Поэтому в государствах периферии и полупериферии возникают, с одной стороны лоббистские группы, ориентирующиеся на кооперацию, а с другой стороны стремление сохранить культуру и нормы, которые обеспечивают данным группам элитное потребление. Соответственно возникают такие явления, как Каирская декларация о правах человека в исламе, изданная Организацией Исламской Конференции в 1990 году.

Рассмотрим, например, статью 3 указанной Декларации, в которой, в частности, отмечается, что «физическая неприкосновенность является гарантированным правом. Государство обязано охранять его, и запрещается нарушать его, иначе как по предписанию шариата». В этой статье фактически копируются положения Декларации прав человека ООН, а потом отмечается и подчеркивается, что все вышеуказанные права толкуются по закону шариата. То есть, с одной стороны, этот документ, принятый Организацией Исламской Конференции, говорит о том, что исламский мир пытается адаптироваться, а с другой — сохранить работоспособность социетальной системы, сложившейся в данном сообществе.

Вторым аспектом, усиливающим давление на функционирование сообщества, является резкое ускорение демографического роста. Из-за развития медицины уменьшается детская смертность. При этом удвоение населения происходит в течение сорока лет (население начинает увеличиваться в геометрической прогрессии), и экономический рост не успевает за демографическим. Это ведет к тому, что рынок труда не успевает поглощать рабочую силу, что в свою очередь ведет к безработице среди молодежи (в том числе и среди образованной ее части). В результате она становится питательной средой для различных течений, стремящихся к решению своих проблем с использованием радикальных методов. При этом вероятность возникновения политических катаклизмов в обществе с таким типом демографического воспроизводства резко возрастает.

Таким образом, НТР сильно упростила сообщение между различными социетальными системами. С одной стороны, это дает возможность использовать лучшие их достижения. С другой стороны, их усиливающаяся взаимопереплетенность может трансформировать любые различия в жесткое противостояние. На данный момент существуют две концептуальные причины, которые создают напряженную обстановку при взаимодействии между данными системами. Это функции сохранения культурного образца и его воспроизведения. То есть при попадании элементов одной системы в другую сразу возникает противоречие. Поскольку обе системы стремятся в первую очередь сохранить себя, а во вторую — расширить себя за счет системы, в которую они попали, как в случае попадания таких элементов с периферии в ядро, так и наоборот, в той или иной форме начинается их противостоя-

ние, которое в дальнейшем может перейти в различные формы, особенно если не существует структур, обладающих достаточным авторитетом и ресурсами, чтобы не давать переходить этому противостоянию в острую фазу.

Список использованной литературы

1. Goldstone J. Revolution and Rebellion in the Early Modern World / J. Goldstone. — Los Angeles: Berkeley, 1991. — 600 p.
2. Kennedy P. The Rise and Fall of the Great Powers/ Paul Kennedy. — London: Unwin Hyman, 1988. — 678 p.
3. Бек У. Что такое глобализация? / Ульрих Бек. — М.: Прогресс-Традиция, 2001. — 304 с.
4. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: введение / Иммануил Валлерстайн. — М.: Издательский дом «Территория будущего», 2010. — 368 с.
5. Динамика роста ВВП государств по данным Всемирного банка [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.google.com.ua/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=ny_gdp_mkt_p_cd&idim=country:EGY:NGA:ISR&hl=uk&dl=uk#lctype=l&strail=false&bcs=d&nselm=h&met_y=ny_gdp_mkt_p_cd&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=region&idim=country:EGY&ifdim=region&hl=uk&dl=uk&ind=false
6. Динамика роста населения всех государств по данным Всемирного банка [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.google.com.ua/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=ny_gdp_mkt_p_cd&idim=country:EGY:NGA:ISR&hl=uk&dl=uk#lctype=l&strail=false&bcs=d&nselm=h&met_y=sp_pop_totl&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=region&ifdim=region&hl=uk&dl=uk&ind=false
7. Камерон Р. Краткая экономическая история мира / Рондо Камерон. — М.: РОССПЭН, 2001. — 544 с.
8. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры / Николай Кондратьев. — М.: Экономика, 2002. — 550 с.
9. Коротаев А. В. Законы истории: Вековые циклы и тысячелетние тренды. Демография, экономика, войны / А. В. Коротаев. — М.: КомКнига, 2007. — 256 с.
10. Парсонс Т. Система современных обществ / Толкотт Парсонс. — М.: Аспект Пресс, 1998. — 270 с.
11. Турчин П. В. Историческая динамика / П. В. Турчин. — М.: Издательство ЛКИ, 2006. — 365 с.

Статья поступила в редакцию 26.03.2015

Решина М. Г.

кафедра соціології ОНУ імені І. І. Мечникова
к. 58, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

КОНФЛІКТОГЕННІСТЬ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНА ТЕОРІЯ ТА СВІТОСИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ

Резюме

В статті розглядається зв'язок сукупності процесів, які асоціюються з глобалізацією, та їх вплив на рівень напруги у відносинах між різними соціумами. Зокрема розглядається структурно-демографічна теорія. Також в даному контексті розглядається розвиток ядра світової капіталістичної системи та причини структурних конфліктів, які в ньому виникають.

Ключові слова: глобалізація, світо-системний аналіз, перевиробництво еліт.

Reshyna M.

Department of International Relations, Odessa National University,
k. 58, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

**CONFLICTNESS OF GLOBALIZATION: STRUCTURAL-DYNAMIC
THEORY AND WORLD-SYSTEM ANALYSIS**

Summary

The article examines the relationship set of processes that are associated with globalization and their impact on the level of tension between the various societies. I consider the structural-dynamic theory, in particular. Development of the core, in the world capitalist system and the structural causes of conflicts that occur in it is considered in this context too.

Key words: globalization, world-system analysis, overproduction of elites.

УДК 316.43:237.19.027

Шпакова В. Г.

аспірант кафедри соціології

Одеського національного університету імені Й. Й. Мечникова

к.40, Французський бул., 24/26, Одеса-58, 65058, Україна

тел.: (066) 2027210, e-mail: shpakova_valy@i.ua

ТУРИСТИЧЕСКИЕ ПРАКТИКИ КАК ЭЛЕМЕНТ СТИЛЯ ЖИЗНИ В СОВРЕМЕННОМ МОБИЛЬНОМ ОБЩЕСТВЕ (ПРИКЛАДНОЙ АСПЕКТ)

Статья посвящена изучению туристических практик людей. Для достижения цели было проведено полужформализованное интервью с теми респондентами, которые большую часть своей жизни проводят в мобильном темпе и много путешествовали, то есть обладают путешественным или туристическим опытом. Автор приходит к выводу, что туризм — это не только активная деятельность включая отдых и познание новых мест, но и то, что это становится стилем жизни, и то, что туризм приобретает форму повседневной мобильности в современном обществе.

Ключевые слова: туристические практики, повседневность, мобильность, стиль жизни, пространство.

В современном мире туризм стал мощным фактором преобразований социальных и культурных сфер жизни общества. Туризм из некогда элитарного отдыха небольшой группы людей приобрёл всеобщий характер и особую форму повседневной мобильности людей. Исследования туризма как одной из форм социальных практик представляется нам актуальным, так как позволяет выявить роль социального опыта в конструировании данных практик. Изучая туризм благодаря наблюдению за жизнью других людей, можно увидеть тот важный вклад, который они вносят благодаря культурному взаимообмену и культурному достижению. Проанализировав туристические практики, можно сформировать жизненные стили туристов, сконструировать, как они планируют свои туристические действия. Практики как набор определённых действий могут помочь человеку реализоваться в конкретной сфере жизни общества, в нашем случае в туристической деятельности и в качестве туриста. Данные практики конструируют и воспроизводят идентификационные характеристики людей, раскрывают основные способы социального существования, возможные в определенной культуре и в определённый момент времени. В них можно выделить различные периоды, касающиеся реального, виртуального и рефлексивного туризма — осмысления и переработки потоков информации в процессе путешествия, изменяющих мироощущение и настраивающих людей на новые свершения.

Научные источники и публикации, освещающие тематику данного исследования, достаточно многочисленны. Основные источники, которые использовались в статье, принадлежат и классикам социологии и современ-

ным теоретикам (Г. Зиммель, И. Бауман, Г. Парк, Н. Грабурн, С. Зонтаг). *Цель статьи* состоит в наиболее полном изложении результатов научного интереса автора, который заключался в ответе на такие вопросы: что движет людей в пространстве и какой социокультурный смысл этого движения (осознание мотивов, целей, в каких видах туризма респонденты более заинтересованы и в способах данной мобильности).

Ведь чтобы куда-то отправиться, нужно прежде почувствовать отсутствие чего-то, потребность искать то жизненное пространство, где можно удовлетворить свои потребности. Особенность туризма с этой точки зрения заключается в том, что он всегда представляет собой путешествие, которое ограничено во времени. Путешествие — это перемещение в пространстве с целью выхода за пределы обыденности, наличного бытия для познания себя и мира иной повседневности. После путешествий все равно происходит «возвращение к повседневности», но не такое, какое было раньше, как говорил Г. Зиммель. Происшествие, о котором он говорит, происходит в настоящем, не определяет прошлое, и для него нет будущего. Жизнь стала «легкой» в городах, то же самое начало происходить и за их пределами, в местах происшествий, где тело может ожить, то самое «тело в движении», которое находит свои способы быть естественным, познавать природу и спасти себя «естественно». Приключение, таким образом, помогает телу избежать пресыщенности и омолодиться в моменты телесного возбуждения в процессе движения. Г. Зиммель утверждает, что все «мы являемся искателями приключений на земле, но настоящее приключение случается только тогда, когда напряжение становится настолько яростным, что пересиливает и материю, с помощью которой оно и реализует себя» [1, с. 5]. Очень важна коммуникационная ценность путешествий. Г. Зиммель пишет, что людей тянет друг к другу не только из каких-то высших соображений, но и ради удовольствия «свободной игры коммуникабельности», ради тех форм социальной интеракции, которые лишены содержания, сущности и высшей цели. Беседы соприсутствия случаются сами по себе и для себя, это вид «чистой интеракции», которая может быть самоценной [1, с. 10]. Возникает туристическое пространство, в котором особенность окружающей среды теряется. В структуре достижения пространства путешественник приобретает передвижной туристический опыт, который нередко предполагает наличие некоторого элитарного романтического волнения, основанного на восхищении красотой, что требует наличия определенного культурного капитала, что позволяет туристу или путешественнику сравнить наблюдаемый пейзаж с информацией от историков, географов, путешественников, поэтов.

Романтические впечатления несут на себе отпечаток постмодернизма, поскольку именно этот тип эстетического опыта, как правило, основывается не на непосредственной перцепции действительности, а на перцепции их представления, особенно художественного, а в наше время фотографического, что заставляет восхищаться не видом, а его идеализируемым представлением. Оно позволяет людям видеть стиль жизни других людей, переходить границы различных сфер, которые воспринимаются как олицетворение определенных ценностей, как высокая или низкая культура, ху-

дожественность, хороший вкус или его отсутствие. Что касается практик фотографирования, то они сопровождают пространственные перемещения субъектов-путешественников. В процессе этих практик выделяются значимые для субъекта социокультурные ценности как компонент конструирования идентичности. С. Зонтаг отметила, что «собирать фотографии — то же самое, что коллекционировать время. Фотография — это экспансия, символический захват пространства и времени» [2, с. 3]. Интересны соображения в связи с тематикой исследования Нельсона Грабурна: автор пытается сравнить туристическую поездку и священное таинство. Жизнь современного человека делится на трудовые будни и отдых. Грань между унылой повседневностью и праздничной свободой требует особых ритуалов перехода: инициации-сборы, упаковка багажа, получение визы, ожидание в аэропорту, перевод часов в самолете — и возвращение — раздача презентов, гордая презентация фотографий и сувениров, рассказы в близком вам кругу, коммуникации в Интернете. Однако сходство не только внешнее. Меняется состояние сознания примерно так же, как на религиозных праздниках: напряжение, возбуждение, эйфория, сужение поля сознания. И даже те события и ситуации, которые появляются во время путешествия, становятся аналогом ритуального испытания человека [3, с. 21]. Даже такая маргинальная прослойка общества, как бродяги, ведь тоже являются путешественниками, только не ради удовольствия. Как отмечал Г. Зиммель, много странствующих бедняков, бродяг, чья жизнь была основана на «непоседливости и мобильности», и это порождало различные «нестабильные ассоциации», вроде групп «бродячих менестрелей», для которых было характерно «стремление к постоянной смене сцены, способность и желание исчезать» [1, с. 115].

Другие мобильные метафоры связаны с образами бродяги и туриста. Бродяга — это паломник без пункта назначения, кочевник без маршрута, тогда как турист «платит за свою свободу, за право пренебрегать заботами и чувствами туземцев, за право ткать свою паутину смыслов... Мир открыт для туриста... ему нужно только прожить в нем с удовольствием — и тем самым придать ему смысл. И бродяги, и туристы движутся сквозь чужое пространство, им удается быть физически рядом, но при этом не испытывать моральной близости, и стандарты счастья выверяют тоже по ним» [4, с. 39]. Как отметил Г. Парк, ум бродяги страдает не от недостатка опыта, но от отсутствия призвания. Бродяга, действительно, всегда в дороге, но он движется без определенного направления и никуда не приходит. Охота к перемене мест — именно в первую очередь выражение романтического характера и романтического отношения к жизни — становится у него чем-то вроде порочной страсти. Он получил свободу, но потерял направление. Перемещение и смена обстановки потеряли для него всякое значение. Бродяге нужны изменения только ради самих изменений, он к этому привык, эта привычка, подобно наркомании, замыкает его в порочный круг. Чем больше он путешествует, тем больше ему это надо. Бродяга, который начинает с того, что он порывает все локальные связи, которые прикрепляют его к семье, соседской общине, заканчивает тем, что бросает и все другие

ассоциации. Он не просто «бездомный», но человек без всякого смысла и дома. Это лишний раз подчеркивает всю тщетность попыток, предпринимаемых людьми, собрать бродяг в собственные ассоциации в разных частях страны, где они смогли бы встречаться, обмениваться опытом, обсуждать свои проблемы и любые общественные проблемы, создать такие места, где они могли бы организовать что-то вроде корпоративного существования и общаться с остальным миром на основе равноправных отношений и надеяться на понимание [5, с. 46].

Проанализировав проведённое интервью с респондентами приходим к следующим *выводам исследования*:

1. Туристические практики характеризуют определенный образ жизнедеятельности человека.

2. Путешествие — это один из способов компенсации отрицательных моментов в жизни, в условиях общества и городской цивилизации.

3. Важен уровень развития самого общества, его потребностей, социокультурных факторов и целерациональных ориентаций данного общества, благодаря этим факторам и возникают формы туризма.

4. Формы туризма — это шоп-туризм, туры с тренером, круизные путешествия, тематические туры, связанные с конкретными историческими или иными социальными событиями («100 километров по поясу славы», Одессы патриотическое наполнение).

5. Влияние материального фактора на организацию туристических перемещений касается и выбора способов передвижений.

6. Трансляция части другой культуры в свою жизнь (межкультурный обмен). Начало подражания моде этой культуры, музыки, кухни, интерьеру в доме.

7. Туризм как индустрия развлечений имеет направленность выполнять функции первичной и вторичной социализации.

8. Туризм один из способов как самопостижения, творческого самовыражения, так и банальной демонстрации собственного статуса.

9. Передвигаясь в пространстве, субъект одновременно передвигается во времени, находясь в исторических местностях, созерцая достопримечательности и знакомясь с легендарными ситуациями, вошедшими в сокровищницу мировой культуры. Турист погружается в глубины веков и тысячелетий.

10. Особым вниманием или стимулом к пространственным перемещениям пользуются достопримечательности — города или объекты на местах. Конечно, это уникальные природные или рукотворные места, объекты, которые имеют значение как символы и свидетельства.

11. Путешествие позволяет человеку выйти за грань повседневности, меняет его обыденное восприятие и сознание. Происходит смена точки зрения, человек ощущает и себя, и мир по-другому, не так, как всегда. Ведь из путешествия человек возвращается не таким, каким он туда поехал. В путешествии происходит «аджорнаменто», и человек по-новому воспринимает повседневность.

12. Путешествие позволяет удовлетворить широкий круг социальных потребностей, в первую очередь, познавательных, образовательных и комму-

никативных, потребности, которые связаны с установлением и повышением социального статуса человека (в тех случаях, когда путешествие рассматривается в референтном для лица социальном слое как социально одобряемая деятельность), а также потребность в освоении новых социальных ролей.

Важно исследовать организацию туристических практик людей, так как это является одной из значимых составляющих образов жизни, здесь проявляется свобода личного проектирования туристических практик, выявляются предпочтения, демонстрируется жизненный стиль. Учитывая также, что социокультурные аспекты путешествий — мало исследованная гуманитарными науками область, а сами путешествия как социальная практика получают все большее и большее распространение — поле для дальнейших социологических и иных гуманитарных исследований будет только расширяться вместе с развитием различных видов и способов путешествий.

Список использованной литературы

1. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь / Г. Зиммель // Логос. — 2002. — № 3–4.
2. Sontag S. On Photography / S. Sontag. — New York: Da Capo Press, 1977. — 240 p.
3. Graburn N. Tourism as the sacred journey / N. Graburn // Hosts and guests. The anthropology of tourism / V. Smith (Ed.). — 2nd ed. — Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1989. — P. 21–36.
4. Valentine G. Imagined Geographies: Geographical Knowledges of Self and Other in Everyday life / G. Valentine. Human Geography Today / Ed. by D. Massey, J. Allen and P. Sarre. — Cambridge: Polity Press, 2007. — P. 47–61.
5. Парк Р. Сознание бродяги: рассуждения по поводу соотношения сознания и перемещения / Р. Парк // Социологическое обозрение. — 2002. — № 1. — 130 с.

Статья поступила в редакцию 03.04.2015

Шпакова В. Г.

кафедра соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
к. 40, Французький бульвар, 24/26, Одеса-58, 65058, Україна

ТУРИСТИЧНІ ПРАКТИКИ ЯК ЕЛЕМЕНТ СТИЛЮ ЖИТТЯ В СУЧАСНОМУ МОБІЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ (ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ)

Резюме

Стаття присвячена вивченню туристичних практик людей. Для досягнення мети було проведено напівформалізоване інтерв'ю з тими респондентами, які більшу частину свого життя проводять у мобільному темпі і багато подорожували, тобто володіють мандрівним або туристичним досвідом. Автор приходить до висновку, що туризм це не тільки активна діяльність включаючи відпочинок та пізнання нових місць, але й те, що це стає стилем життя, і те, що туризм набуває форму повсякденної мобільності у сучасному суспільстві.

Ключові слова: туристичні практики, повсякденність, мобільність, стиль життя, простір.

Shpakova V. G.

Sociology Department of the Institute of Social Sciences

Odessa I. I. Mechnikov National University

24/26 Frantsuzky Bulvar, room 40, Odessa, 65058, Ukraine

**TOURIST PRACTICES AS AN ELEMENT OF LIFESTYLE IN TODAY'S
MOBILE SOCIETY (APPLIED ASPECT)**

Summary

The article is an attempt to investigate the tourist practices of people. To achieve the goal were conducted semi structured in depth interviews with those respondents who spend most of their lives spend in your mobile paced and well traveled, i.e., have a traveler or tourist experience. The author comes to the conclusion that tourism is not only vigorous activity including leisure and learning of new places, but also that it becomes a lifestyle, and the fact that tourism takes the form of daily mobility in modern society.

Key words: tourist practices, daily, mobility, lifestyle, expanse.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ
ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
І СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА

УДК 316.344.42

Хорошилов О. Ю.

канд. політ. наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Інститут соціальних наук, кафедра політології

к. 35, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

тел.: 684373, e-mail: khoroshilov77@mail.ru

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА В ПРОЦЕСАХ СОЦІОНОРМАТИВНОЇ АДАПТАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню політичної еліти, яка виступає в якості важливого агента процесу соціонормативної адаптації. Особлива увага приділяється проблемі методів адаптації, що використовуються політичним класом в сучасній Україні.

Ключові слова: адаптація, демократизація, традиція, політична еліта, архаїзація.

Актуальність теми. Роль політичного класу в здійсненні переходу від недемократичних форм правління до демократії є однією з центральних тем сучасної транзитології. Зокрема, на особливому значенні державотворчої функції еліти, що проявляється під час фундаментальних змін політичної парадигми конкретного соціуму, наголошують прихильники т. зв. процедурного підходу в науці. Поряд з цим питання участі політичного класу у виробленні системи соціонормативної адаптації до викликів новацій транзиту залишаються маловивченими. Однією з причин цього слід вважати наявність багатьох «національних варіантів» тактик та стратегій пристосування великих соціальних груп до змін в політичній матриці. Таким чином, вироблення метатеорії соціонормативної адаптації виступає значною методологічною проблемою.

Об'єктом дослідження виступає політична еліта як один з агентів групових адаптивних процесів періоду транзиту.

Предметом статті слід вважати специфіку участі політичного класу у виробленні системи колективної соціонормативної адаптації до транзитивних новацій.

Ступінь наукової розробки теми. Комплексність порушеної в статті проблематики обумовлює здійснення аналізу історіографії, напрацьованої представниками одразу декількох дисциплін суспільствознавчого та гуманітарного профілю. В першу чергу, слід назвати праці класиків теорії демократичного транзиту: А. Пшеворського, Ф. Шміттєра, С. Хантінгтона, Г. О'Доннела тощо. До проблеми вивчення ролі еліти в сучасних суспільно-політичних процесах долучалися такі закордонні та вітчизняні дослідники, як К. Леш, М. Делягін, С. Перегудов, В. Фесенко, О. Фісун, С. Наумкіна тощо.

Питанням соціонормативної адаптації в різні часи свої праці присвячували Р. Парк, Д. Хенсон, Л. Корель, Є. Балабанова.

Виклад основної частини. Сучасне суспільствознавство, накопичивши задовільний рівень знань про різноманітні варіанти політичного транзиту, переконливо свідчить на користь того, що соціуми, які увійшли до процесу політичного переходу, повинні не лише радикально оновити системи формальних управлінських інститутів, але й виробити механізми адаптації до зміни парадигми колективного співіснування та взаємодії. Найчастіше основним питанням порядку денного для таких спільнот є не стільки пристосування до викликів зовнішньополітичного оточення (хоч і це є важливим), скільки адаптація до дій та життєвих стратегій внутрішніх контрагентів — окремих індивідів та їхніх груп, що мають особливості систем соцієтальних цінностей і, відтак, — поведінки. Враховуючи той факт, що демократизація, здійснювана в стислі терміни та за умов «вимушеного транзиту», вимагає майже миттєвої перебудови людського світогляду від моделі «підданого» до полюсної моделі «громадянина», провідним творцем системи колективної адаптації (принаймні на перших етапах цього процесу) виступає не громадянське суспільство, а політична еліта, вмотивована до дій як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками [5, с. 16].

На перших етапах політичного транзиту, монополізуючи адміністративну потужність держави, політична еліта вимушена спрямовувати різні типи влади (економічної, ідеологічної, естетичної) на винайдення культурної традиції нової/оновленої політичної спільноти. Безумовно, що на результати цієї прискореної перебудови системи соціонормативної адаптації впливають як темп її «творення», так і групові характеристики основного творця. Останній найчастіше вважає за доцільне запропонувати своєму соціуму таку модель світоглядних координат, які б, з одного боку, стимулювали громадян жити «по-новому», але з іншого, не провокували «зайвої» політичної активності мас, що могла б зашкодити реалізації політичного проекту. Цілком природно, що «кінцевий продукт» такого духовного виробництва неминуче потребуватиме подальшого корегування із залученням професіоналів із гуманітарної сфери та, врешті-решт, буде значно видозмінений новою генерацією політичних лідерів.

Як слушно наголошують К. Негус та М. Пікерінг, в реальному житті цей процес має складну та суперечливу логіку розгортання та суттєво відрізняється від вибіркового та довільного відтворення старих культурних інваріантів [2, с. 198]. Проте, всі нюанси виконання завдання з оновлення системи соціонормативної адаптації очолюваного колективу не завжди усвідомлюються представниками політичного класу. Волонтаризм в політиці досить часто супроводжується аналогічним волонтаризмом в гуманітарній сфері. Але, за будь яких умов, при всьому значенні культурного бекграунду, на якому розгортається процес творення системи колективної адаптації, в ньому чітко простежується авторське начало: впроваджувані елітою кодекси, соціальні конвенції, культурні теми тощо, орієнтовані на задоволення вимог конкретних осіб та соціальних груп і спрямовані на реалізацію не менш конкретних соціальних завдань [2, с. 40].

Орієнтуючись на суто прагматичні цілі, *далекоглядна* еліта періоду політичного транзиту недаремно намагається надати ідеологічний та полі-

тичний зміст освіти та мистецтву, підтримуючи та спрямовуючи культурне життя країни в бажане русло. Метою цього «Kulturkampf» є творення комунітарних кодів, які виступають механізмами колективної інтерпретації соціального космосу та функціонують як ключові компоненти політичної комунікації [2, с. 135]. Без вдалого вирішення цього завдання внутрішні «шви націєтворення» будуть залишатися і надалі актуальними, а результатом конфліктів локальних кодів, конвенцій та укладів буде не стала демократія, а сецесія [4, с. 341]. Не менш загрозливою тенденцією може стати і певний ціннісний дисонанс, який виникатиме та відтворюватиметься в разі конфлікту систем соціалізації на рівні різних соціальних груп і верств. Якщо в першому випадку нова політія систематично опинятиметься перед загрозою етнорегіоналістських рухів, то в другому реальною буде загроза тривалого класового конфлікту.

Добре відомо, що початок демократичного транзиту в Україні був позначений як конфліктом (за напрямом «центральна — республіканська еліта»), так і тимчасовим консенсусом між націонал-демократичною інтелігенцією та місцевими «націонал-комуністами», уособленими постаттю першого Президента країни. В національному політичному процесі були задіяні принаймні чотири політичні сили: прихильники консервації старого режиму та реформатори всередині республіканського керівництва і помірковані та радикали — серед опозиції. Причому прихильники реформ рекрутувалися переважно з числа господарських керівників, які набули досвіду та статусу за попереднього режиму [3, с. 397].

Латентною складовою укладеного консенсусу був своєрідний розподіл сфер впливу: націонал-демократи «отримали» сферу ідеології та культури, націонал-комуністи — сферу державного управління та економіки. Як наслідок, утворилася «кентаврична» суспільно-політична структура, на різних рівнях існування якої створювалися/відновлювалися оригінальні, іноді — суперечливі інститути та стратегії соціонормативної адаптації. Так, менш приваблива (з точки зору отримання політико-економічних дивідендів) гуманітарна сфера, «контрольована» націонал-демократами, пропонувала новим генераціям українців мікст ідей рецепції визвольних змагань та європоцентризму, вбачаючи в цьому поєднанні запоруку інтеграції вітчизняного суспільно-політичного організму. Відбувалася певна міфологізація національної історії з відвертим намаганням довести тривалість традиції державності. Цікавим, з точки зору автора статті, був (і залишається) наголос, що робився гуманітарною інтелігенцією країни саме на провідному значенні феномену козацтва як специфічного військово-господарчого стану в розвитку національної політичної традиції. При цьому т. зв. «бюргерська» складова вітчизняної історії, втілена у Магдебурзькому праві, досвіді функціонування місцевих сеймів, православних братств (не кажучи вже про «лоялістську» складову діяльності української еліти XVII–XVIII ст.), була свідомо наділена в цьому дискурсі другорядним статусом. Як наслідок, своєрідною домінантою свідомості молоді ставали цінності «тираноборства», в той самий час як «етика виробництва та служіння» мала значення рецесивної складової системи історичної пам'яті.

Більш суперечливою була модель соціонормативної адаптації, трансльована з боку політичної еліти країни. На формальному рівні риторика посадових осіб була сповнена цінностями республіканізму, легалізму та реформізму. Цілком демократична та «модерна» за змістом (Конституція країни та інші засадничі правові акти), вона суттєво суперечила тим неформальним практикам, до яких вдавалися ті ж самі посадові особи протягом двох десятиліть існування країни. Згадані практики (добре відрефлексовані пересічними громадянами), були не лише антидемократичними, ґрунтованими на цінностях неопотизму та клановості, вони відкривали шлях для відвертої архаїзації суспільно-політичних відносин. Побудована система обміну послугами, спільний (груповий) контроль над життєво важливими ресурсами, мережа взаємних обов'язків та зобов'язань представників політичного класу поступово екстраполювалися на більш широкі соціальні відносини. Кланова політика і така ж кланова економіка створювали своєрідну матрицю, яка генералізувала соціальні інтеракції, просякала всі рівні соціальних відносин і, таким чином, компенсувала до певного часу недостатній рівень громадської консолідації вітчизняного суспільно-політичного організму. Як наслідок, була запропонована альтернативна вищезгаданій моделі колективної адаптації/інтеграції, яка передбачала єдність, ґрунтовану не на сакральних почуттях національної приналежності, а на комплексі нерівноправних відносин, що за змістом наближався скоріше до системи «кули», поширеної серед туземного населення Тробріандських островів, аніж до відносин всередині модерного колективу громадян [1, с. 137]¹. Автор статті вважає за доцільне особливо підкреслити, що широке розповсюдження цієї архаїчної моделі соціальної інтеграції та адаптації не можна вважати результатом дії лише обмеженого кола осіб, яких, на рівні наукового аналізу, відносили до політичного класу країни. Виступаючи в якості своєрідних «новаторів», представники вітчизняної еліти багато в чому інтуїтивно запропонували модель суспільно-політичних, економічних, культурних відносин, які відповідали рівню розвитку політичної культури значного числа дорослих (соціалізованих) «пересічних» громадян. Більше того, ця модель, розроблена представниками загальнонаціональної еліти, послідовно відтворювалася на нижчих рівнях політичної системи, створюючи своєрідну «полікратію» як систему соціального контролю та корекції, розподілу матеріальних та духовних ресурсів регіональних та місцевих спільнот.

Попри всю адміністративну потужність та специфічну економічну ефективність (у короткочасовій перспективі) виробленої політичним класом системи адаптації, її конфлікт з альтернативною моделлю актуалізувався вже у другому десятилітті існування країни. Каталізатором цього став, знов-таки, внутрішній чинник — вихід на політичну арену молоді, вихованої в націонал-демократичній парадигмі. Першим проявом зрослої конкуренції двох моделей колективної адаптації без перебільшення можна

¹ «Кула» — соціальна група, мережа альянсів, утворених обміном ритуальними дарами і послугами. За цією системою наймогутнішими особами є ті, хто має найбільше партнерів за обмінами [1, с. 135].

вважати кризу, яка відбулася восени 2004 року, відому як «Помаранчева революція». Пройшовши десятирічний цикл консервативного реверсу, конфлікт ціннісних систем повторився в ескалованій формі восени 2013 — взимку 2014 рр. Здійснена завдяки масовій політичній активності ротація владних груп відкрила новий «коридор можливостей» для оновлення національної системи соціонормативної адаптації.

Зміст цієї системи на сьогодні є предметом відвертої суспільної дискусії і навіть протиборства. Різні групи вітчизняного соціуму, зазнавши значної політичної мобілізації, намагаються ствердити своє бачення національної системи ціннісних координат. При цьому пропонувані цими колективними «агентами впливу» моделі досить часто виступають як полярні: від побудови класичної «національної» держави за принципом «Cuius regio — eius religio» до відносно нової для нас моделі «політичної/громадянської нації» тощо. Перебіг останніх подій свідчить на користь того, що вітчизняний політичний клас ще не визначився з тим, яку саме з запропонованих моделей обрати в якості офіційної для реінтеграції соціуму.

Висновки. Суб'єктність елітних груп проявляється під час політичного транзиту не лише у площині формально-інституційної розбудови держави, але й у творчому процесі формування культурних першооснов колективного співжиття. Беручи активну участь у визначенні та легітимації соціальних конвенцій, еліта потенційно здатна визначати траєкторії всіх процесів, що розгортатимуться в транзитивному соціумі. Конкуренція різноманітних зацікавлених груп наділяє розробку системи адаптації атрибутами фундаментальності, відкритості та поліваріантності. Змістовна наповненість згаданої системи потенційно здатна обумовити як подальший успіх демократичного транзиту, так і реверс політичної спільноти до недемократичних форм правління.

Список використаної літератури

1. Дельєж Р. Нариси з історії антропології. Школи. Автори. Теорії / Р. Дельєж. — К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2008. — 287 с.
2. Негус К., Пикеринг М. Креативность, коммуникации и культурные ценности / К. Негус, М. Пикеринг. — М.: Гуманитарный центр, 2011. — 300 с.
3. Пшеворский А. Переходы к демократии / Пшеворский А. // Філософія політики: у 4 т. / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін. — К.: Знання України, 2003. — Т. 3. — С. 389–406.
4. Растоу Д. А. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Філософія політики / Авт.-упоряд. В. П. Андрущенко. — К.: Знання України, 2003. — Т. 3. — С. 341–350.
5. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Шмиттер Ф. // Полис: политические исследования. — 1996. — № 5. — С. 16–27.

Стаття надійшла до редакції 16.03.15

Хорошилов О. Ю.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Институт социальных наук, кафедра политологии
к. 35, Французский бул., 24/26, г. Одеса-58, 65058, Украина

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭЛИТА В ПРОЦЕССАХ СОЦИОНОРМАТИВНОЙ АДАПТАЦИИ

Резюме

Статья посвящена изучению политической элиты, выступающей в качестве важного агента процесса соционормативной адаптации. Особое внимание уделяется проблеме методов адаптации, используемых политическим классом в современной Украине.

Ключевые слова: адаптация, демократизация, традиция, политическая элита, архаизация.

Khoroshilov O. Y.

The Odessa national university named after I. I. Mechnikov
Institute of social science, chair of politology
35, French avenue 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

POLITICAL ELITE IN THE PROCESSES OF SOCIAL-NORMATIVE ADAPTATION

Summary

This article is devoted to the studies of political elite as the important agent of the process of social-normative adaptation. The special attention is given to the problem of the adaptive methods, using by political class in modern Ukraine.

Key words: adaptation, democratization, tradition, political elite, archaization.

УДК 321.01:316.723

Грабіна Г. В.

аспірант кафедри політології

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Інститут соціальних наук

к. 35, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

тел.: 684373; e-mail: grabinaanna@gmail.com

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СУБКУЛЬТУРИ ВЛАДИ

Стаття присвячена дослідженню субкультури влади. Особлива увага приділяється проблемі методологічних принципів та методів визначення специфічних рис феномену субкультури влади.

Ключові слова: політична культура, політична влада, субкультура, залежність від пройденого шляху, історія повсякденності.

Актуальність теми статті. Кризовий характер українського варіанту суспільно-політичного транзиту об'єктивно стимулює науковий інтерес до глибинних чинників, які обумовлюють траєкторії змін в країні протягом останніх двадцяти трьох років. Одним з таких визначальних чинників слід вважати модель владних відносин, яка імпліцитно закладена в культурному коді нашого суспільства та проявляється в усіх його спеціалізованих підсистемах, визначаючи особливості їхнього функціонування.

Об'єктом статті слід вважати феномен субкультури влади, який тлумачиться автором як, з одного боку, евристично корисний концепт — елемент політологічного аналізу буття сучасних соціумів, а з іншого, як одна зі складових сфери політичного.

Предмет статті — особливості застосування теоретико-методологічного інструментарію сучасного суспільствознавства під час дослідження сутності феномену субкультури влади взагалі, та у конкретному національному контексті зокрема.

Ступінь наукової розробки теми. За визначенням американського фахівця з культурної антропології Х. Рена (відділ східно-азійських досліджень університету Аризони), вивчення сутності субкультур західною наукою з самого початку відбувалося з урахуванням наявності тісного взаємозв'язку з факторами політичного середовища (ідеологічно обґрунтовані дії пануючих соціальних груп по відношенню до маргіналів, специфіка інтерпретації/реінтерпретації культурних стандартів правлячими елітами, особливості фази розвитку капіталізму тощо) [10].

Своєрідними піонерами досліджень субкультур були вчені, що належали до *Чикагської школи соціології та економіки* (Р. Парк, А. Коен, Г. Бейкер та ін.). Їхні дослідження, припадаючи на період 1920–1960 років, зосереджувалися на феномені субкультури як на явищі, що дає можливість вивчити різні аспекти поведінки індивідів (переважно девіантної та деліквентної). Проте вже до кінця 1960-х рр. в межах цієї школи почала

переважати інтерпретація субкультури як породження специфічної етики капіталізму, домінуючої на певній фазі його розвитку.

Наступним етапом слід вважати діяльність *Бірінгемської школи культурних досліджень* (1960–1980 рр.), представники якої остаточно легітимізували наукові дослідження культурних формацій всередині західних капіталістичних країн. Зокрема, Дж. Кларк, С. Холл, Т. Джефферсон та Б. Робертс — автори монографії «Супротив за допомогою ритуалів» (1975) підкреслювали, що субкультура являє собою теоретичне знаряддя для позначення складних взаємовідносин між домінуючими культурними практиками та супротивом мейнстриму з боку окремих соціальних груп. Субкультура при цьому інтерпретувалася в парадигмі класового підходу, а сутність проблеми розкривалася за допомогою концептів «влади», «нерівності», «ієрархії», «супротиву», «конформізму» тощо [10].

Так, наприклад, Д. Хеддідж у дослідженні «Субкультура: тлумачення стилю» (1979), пов'язував сутність субкультури з експресивною формою існування та ритуалами підпорядкованих груп. Своєрідно інтерпретуючи процеси творення/відтворення культури сучасних йому західних соціумів, він зазначав, що інкорпорація субкультури до мейнстриму може відбуватися в двох основних формах: акомодатії, яка передбачає перетворення культурних кодів субкультури на елементи моди (в тому числі — і політичної *Г. Грабіна*) та ідеологізації, що полягає в реінтерпретації девіантної поведінки домінуючими групами з широким застосуванням при цьому силових структур та юриспруденції [10].

Сучасний етап (починаючи з 1990-х рр.) цілком пов'язаний з *постмодерністським тлумаченням* сутності субкультур та відображає актуальні системні перетворення, які відбуваються в житті соціумів під впливом глобалізованого капіталізму. Позначаючи відхід від класового підходу Бірінгемської школи, сучасні дослідники намагаються побудувати своєрідну «метатеорію» субкультур, спираючись на такі атрибути, як фрагментарність, гетерогенність та індивідуалізм, широко застосовуючи при цьому методологію соціології та етнографії.

Зокрема, К. Кемпбелл у своєму дослідженні «Романтична етика» обґрунтовує думку про те, що споживацька культура сучасності трансформує «протестантську етику та дух капіталізму» в етику романтизму, орієнтовану на пошук задоволення, самоствердження та стилістичних інновацій. Центральною цінністю постає свобода, яка отримує статус провідної «теми» субкультурних практик: свобода від правил, контролю, «структур» та конформістських конвенцій [10].

Постмодерністська парадигма врешті-решт звертається до проблеми емансипації не лише на рівні макрополітики, але й на мікрорівні (буденної політики).

Згаданий вище Х. Рен зазначає, що на сьогодні субкультури стають важливою основою для розвитку неоліберальної моделі влади, яка, в свою чергу, насаджує відповідний *modus vivendi*, де на зміст соціальних конвенцій впливають не лише національні уряди, але й інші інститути (корпорації, неприбуткові та неурядові організації), популярна культура та мас-медіа [10].

Значний доробок у розвитку досліджень феномену субкультури належить і вітчизняним соціологам (Н. Победа, О. Ходус) та політологам (В. Копилов, А. Кузнецов) [6; 9; 3]. Зокрема, ретельному аналізу було піддано такі проблеми, як: визначення змісту поняття «культура влади», диференціація політичної метакультури, самовизначення субкультур у політичному просторі, взаємозв'язок інститутів держави та молодіжної субкультури тощо.

Стислий аналіз розвитку західної та вітчизняної історіографії свідчить на користь існування тісного взаємозв'язку між соціально-антропологічними і власне політологічними підходами у дослідженні сутності феномену субкультур.

Виклад основної частини дослідження. Визнаючи беззаперечне значення всіх попередніх наукових пошуків у зазначеному напрямі, автор статті вважає за доцільне більш широке використання поняття «субкультура влади» при аналізі політичних явищ та процесів. Вживання пропонованого концепту дає змогу значно розширити проблемне поле, на якому повинна бути зосереджена увага дослідника сучасної сфери політичного, дозволяє вийти за межі інтерпретації влади лише як «компетенції» еліти, збагатити аналітичний інструментарій, застосовуваний під час пізнання об'єктивної дійсності, тощо.

На переконання автора статті, поняття «субкультура влади» повинно використовуватися у двох основних значеннях:

По-перше, для позначення частини загальної культури конкретного соціуму, яка характеризується особливостями реалізації відносин панування — підкорення, та конституїрована соціальною конвенцією щодо цих відносин. В даному випадку субкультура влади на рівні реального феномену відображає у своїх фундаментальних атрибутах pathdependency конкретного суспільства, а на рівні аналітичного конструкту — дає змогу поєднати культурологічний та політологічний дискурс суспільствознавства, підкреслюючи міждисциплінарний характер порушеної проблематики. Важливо підкреслити той факт, що поняття «субкультура влади» та «політична культура» не є ані тотожними, ані синонімічними. Вони пов'язані між собою як частина та ціле. Вживання концепту «субкультура влади» позначає ту частину політичної культури суспільства, яка «відповідає» за формування «людини політичної» — особливого антропологічного типу, широко представленого в потенційній еліті, або — «селектораті» (в термінах В. Мілановського). Це зауваження важливе для розуміння наступного можливого застосування концепту «субкультура влади».

В другому розумінні «субкультура влади» тлумачиться як специфічна «ми-група», яка відрізняється колективним ціннісним і поведінковим кодом та постає в якості референтної по відношенню до інших субкультур, представлених у соціальному просторі конкретного колективу. Поряд із цим щільність кордонів цієї «ми-групи» не варто перебільшувати — субкультура влади за сучасних умов не є тотально «герметичною», на відміну від каст архаїчного суспільства. Можна з впевненістю говорити про індивідуальне «перехресне членство» в різних групах та субкультурах.

Цим, зокрема, створюється соціальна тканина суспільства. За спостереженням Е. Тоффлера: «в будь-якому суспільстві система влади послідовно роздрібнюється на все менші підсистеми. Вони пов'язуються зворотними зв'язками між собою і більш великими системами, частиною яких вони є. Індивідууми входять до багатьох різних, хоч і пов'язаних між собою підсистем влади» [8, с. 575].

Варто наголосити на тому, що поняття «субкультура влади» не охоплює лише представників політичної еліти. Як це зазначалося вже вище — йдеться про особливий антропологічний тип «людини політичної», що представлений на всіх рівнях соціуму та у сукупності своїх представників складає своєрідну «полікратію», яка, врешті-решт, і визначає специфіку владних відносин у національному контексті.

Цей факт об'єктивно змушує дослідника владних відносин в сучасних суспільствах відволіктися від формально-інституційного підходу та зосереджувати свої пошуки на «нетрадиційних» контекстах: віднаходити владу у повсякденних процесах, реконструювати її практики на рівні малих соціумів, адже саме там і відбувається перетин дискурсів влади та підпорядкування, рельєфно проявляються пануючі політичні тренди тощо. Окрім цього, саме на мікрорівні політики з'являється місце для особистих симпатій та антипатій, шовінізму та солідарності, емоцій тощо [5, с. 23].

Враховуючи нещодавній досвід власне українського суспільства, не можна заперечувати також і те, що вищезгадана референтність субкультури влади для громадян має контекстуальний і навіть кон'юнктурний характер.

Кожен з двох проявів досліджуваного явища об'єктивно стимулює порушення питання про адекватні засоби пізнання його сутності. Як квантифікувати субкультуру влади за умов її глибинної, онтологічної природи (перше значення) та закритості або, принаймні, важкодоступності досліджуваного феномену для непосвяченого у «таємницю влади» дослідника (друге значення)? Ускладнює завдання ще й необхідність співвіднесення результатів вузькопрофільних досліджень, які належать не лише до різних дисциплін (культурології, соціології, психології, власне політології), але й до відмінних рівнів соціальної структури: в першому значенні йдеться про фундаментальні культурні атрибути досліджуваного суспільства, у другому — про особливості психіки окремих «владних індивідів» та формальні чи неформальні кодекси взаємодії привілейованих груп [1, с. 5]. Цей комплекс питань складає значну методологічну проблему. Очевидно, що її розв'язання передбачає побудову певної теорії «середнього рівня», яка покликана знімати суперечності макро- і мікрополітологічних підходів за принципом «заперечення — заперечення». Такою теорією і повинна постати теорія «субкультури влади». Першим кроком на шляху до її формулювання є, беззаперечно, прояснення засад методології профільного дослідження.

Побудову такої методології, вочевидь, слід розпочати з визначення провідного принципу: відмови від оціночних суджень в бінарних опозиціях «добре — погано». Адже «влада сама по собі — ані добра, ані погана. Це —

природний аспект будь-яких людських взаємовідносин. І ми — продукт влади в значно більшій мірі, ніж багато хто з нас це уявляє» [8, с. 22].

Для осягнення сутності досліджуваного феномену в його першому значенні особливу евристичну цінність мають методи етнології, культурології, семіотики. Адже конвенційне значення субкультури влади проявляється в тому, що «відповіді» на фундаментальні питання «людини», «долі», «простору», «часу» здебільшого не верифікуються, але сприймаються майже апріорно носіями даної культури [4, с. 33]. Більше того, згадана вище конвенція навколо питань влади досить часто виступає як латентна, вкорінена в глибоких ментальних структурах акторів політичної взаємодії — її не можна вивчити за допомогою формальних документів. Треба вдатися до певної подібності інтелектуальної археології: підняти прихований культурний шар, який відповідає за (чи не рефлекторну) поведінку осіб, втягнутих до силового поля влади. І тут на допомогу дослідникові приходять методи зазначених вище наук. Саме етнологія, культурологія та семіотика дають змогу дослідити політичні ритуали та обряди як особливі форми комунікації навколо «сакральних» питань, викрити утаємничене ядро міфопоетичного простору, в якому в ідеальній формі існують колективні уявлення (або глибше — відчуття) про належне функціонування сфери політичного. Окрім цього, до кола уваги дослідника потрапляють елементи візуальної організації простору конкретної спільноти, державна і партійна атрибутика, кольоровий та звуковий супровід ритуальних практик сфери владних відносин (гімни, ритми, тональність мелодій тощо) [4, с. 37].

Особливим значенням, з огляду пізнання онтологічної сутності субкультури влади, наділені такі незвичні для класичної політичної науки джерела інформації, як народні казки. Народні казки — це об'єктивація колективних культурних практик, що сформувалися протягом історичного розвитку політичної спільноти. Окрім іншого — це колективне оповідання про владу як на рівні держави, так і на рівні побутових, повсякденних практик людей. Незважаючи на свою архаїку, ці практики у будь-який момент можуть набути актуальності, викривлюючи траєкторії здавалося би повністю «сучасних» політичних трендів. За влучним спостереженням О. В. Стрелкової, пізнання народних казок слід розглядати як процес інтерналізації чи ресуб'єктивації різноманітних зразків поведінки, які ґрунтуються на свідомому чи несвідомому осягненні сутності символів, жестів, ритуалів тощо [7, с. 132].

Дещо «єретичною» у відношенні науково-метричного інструментарію класичної політології може здатися наступна думка. Осягнення сутності феномену субкультури влади, утлумаченому в першому з наведених значень, передбачає не лише його «знання», але й розуміння, навіть — відчуття з боку дослідника. Тому безумовно корисним є звернення до творів художньої літератури, на зразок широковідомих антиутопій О. Хакслі, Дж. Оруелла чи Є. Замятина, які дають «паттерни розуміння» субкультури влади, закритої для переважної більшості традиційних інструментів та методик пізнання. Твори, написані авторами з відверто естетично-художнім типом світогляду, дають дослідникові унікальну можливість відчутти

загальну емоційну тональність субкультури влади, «вжитися» у неї і, відтак, здійснити певну подібність включеного спостереження (метод етнографічної науки).

Окремо слід зазначити, що дослідження глибинних шарів субкультури влади дає досліднику уявлення про умови та тактики забезпечення політичної стабільності конкретного суспільства, підтримки спадкоємності сакральних циклів його існування. Але субкультура влади не є явищем константним. Більше того, саме вона потенційно здатна виступити середовищем, в якому визрівають події, зміни та інновації. Саме ця причина змушує дослідника звертатися до другого з наведених значень/проявів центрального для даної статті поняття/феномену.

Саме тлумачення субкультури влади як специфічної «ми-групи», пропонуване автором статті, добре співвідноситься з лейтмотивом такого напрямку сучасного суспільствознавства, як «історія повсякденності». Фундатор напрямку — німецький вчений А. Людтке зазначав: «Державні посади, так само, як і владні чи бюрократичні практики та ритуали, забарвлені почуттями тих, хто їх виконує» [5, с. 66].

А. Людтке та його послідовники (Дж. М. Істер, У. Макдональд, Ш. Фицпатрик) пропонують принципово інший підхід, корисний для вивчення субкультури влади — застосування матеріалів *особистісного* походження або т. зв. «его-документів» (мемуарів, спогадів, інтерв'ю). Цілком зрозуміло, що ці джерела вкрай суб'єктивні, іноді вони містять і відверті фальсифікації. Але це — саме та причина, з огляду на яку «его-документи» так важливі. Вони дають уявлення про формування самосвідомості представників субкультури влади, які, в свою чергу, визначають, впорядковують та класифікують соціальний простір відповідно до своїх ціннісного та операційного кодів, виробляючи загальноприйняті «значення» [2, с. 67]. Маючи статус референтної, закріпленої у свідомості представників інших соціальних груп, субкультура влади за допомогою свого поведінкового коду, способу споживання (матеріального та духовного), «глибокої мови» тощо транслює «всім іншим» своє бачення належної організації соціального космосу. Поряд з цим саме за згаданими ознаками представники «аут-груп» інтерпретують поведінку еліти, вибудовують своє знання про сферу політичного в певному національному контексті.

В методологічному вимірі специфіка зазначених кодів представників субкультури влади, особливості її когнітивних практик порівняно легко фіксуються та адекватно пояснюються за допомогою методик контент- та дискурс-аналізів, глибинних інтерв'ю. Психолінгвістичні дослідження дають змогу проникнути у глибинні семантичні структури образної та вербальної репрезентації «владних індивідів» [4, с. 35]. Позитивні результати таких досліджень вже продемонстровані роботами Дж. Макгрегора Бернса, Ф. Грінстайн, Н. Ракитянського, Є. Єгорової-Гантман, О. Шестопаля тощо.

Таким чином, вивчення субкультури влади як специфічної «ми-групи» стає можливим за допомогою методик та технік соціальної та політичної психології, галузевої соціології тощо. Їхнє комплексне застосування дає можливість побудувати «колективний портрет» людини політичної в на-

ціональному інтер'єрі. Це, в свою чергу, доповнює аналіз чинників суспільно-політичного транзиту суб'єктно-центрованим підходом, дозволяючи включити сумнозвісний «людський чинник» до наукового дискурсу. На виході маємо не лише абстрактне теоретизування про спротив чи сприяння «структур» інноваційним імпульсам, а теоретично і фактологічно обґрунтовану дескрипцію адаптивних тактик та стратегій «владних індивідів» до викликів політичного середовища.

Висновки. Узагальнюючи виклад матеріалу, варто зазначити, що використання концепту «субкультура влади» підкреслює міждисциплінарний характер досліджень, які здійснюються в проблемному полі сучасного суспільствознавства, дозволяє ефективно поєднати під час вивчення сфери політичного елементи інституційного аналізу та суб'єктно центрованого підходу і, врешті-решт, надати нового імпульсу для розвитку цілого ряду субдисциплін політичної науки.

Список використаної літератури

1. Александров Ю. И., Кирдина С. Г. Типы ментальности и институциональные матрицы: мультидисциплинарный подход / Ю. И. Александров, С. Г. Кирдина // Социс: социологические исследования. — 2012. — С. 3–13.
2. Истер Дж. М. Советское государственное строительство. Система личных связей и самоидентификация элиты в Советской России / Истер Дж. М. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. — 253 с.
3. Копилов В. О., Кузнецов А. Ю. Субкультура політична / В. О. Копилов, А. Ю. Кузнецов // Політологічний енциклопедичний словник — К.: Генеза, 2004. — С. 641–642.
4. Крымчанинова М. В. Политические ритуалы как психологический механизм управления процессом политической социализации / М. В. Крымчанинова // Вестник Московского государственного университета. Серия 12: Политические науки. — 2014. — № 2. — С. 30–39.
5. Людтке А. История повседневности в Германии: Новые подходы к изучению труда, войны и власти / Людтке А. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. — 271 с.
6. Молодёжная субкультура: Коллективная монография / научный редактор Победа Н. А. — Одесса: Астропринт, 1999. — 282 с.
7. Стрелкова О. В. Образ власти в русских народных сказках / О. В. Стрелкова // Социс: социологические исследования. — 2011. — № 11. — С. 131–136.
8. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Тоффлер Э. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. — 669 с.
9. Ходус О. Субкультура / О. Ходус // Соціологічна енциклопедія — К.: Академвидав, 2008. — С. 387.
10. Ren H. Subculture as a Neo-Liberal Conduct of Life in Leisure and Consumption / Hai Ren // Rhizomes#10: Neo-Liberal Governmentality (Spring 2005). — <http://www.rhizomes.net/issue10/ren.htm>

Стаття надійшла до редакції 19.03.2015

Грабина А. В.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Институт социальных наук, кафедра политологии
к. 35, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ СУБКУЛЬТУРЫ ВЛАСТИ

Резюме

Статья посвящена изучению субкультуры власти. Особенное внимание уделяется проблеме методологических принципов и методов определения специфических признаков феномена субкультуры власти.

Ключевые слова: политическая культура, политическая власть, субкультура, зависимость от пройденного пути, история повседневности.

Grabina Ganna

The Odessa national university named after I. I. Mechnikov
Institute of social science, chair of politology,
35, French avenue 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

THE THEORETICAL BASICS OF RESEARCH OF THE SUBCULTURE OF POWER

Summary

This article is devoted to the studies of subculture of power. The special attention is given to the problem of methodological principles and methods of determines the specific features which belong to subculture of power phenomena.

Key words: political culture, political power, subculture, path dependency, the history of everyday.

УДК 329.1/.6

Боєва С. С.

аспірантка

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Інститут соціальних наук, кафедра політології

к. 35, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

тел.: 0632296000; e-mail: boeva83@inbox.ru

«ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ» ТА «ЄВРОМАЙДАН»: КРОК НАЗАД ЧИ ВПЕРЕД ДО ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ?

В статті порівнюються дві політичні події, що призвели до соціально-політичних та економічних змін в Україні. Непарламентські структури та акції непокори розглядаються як провісники змін в політичній системі суспільства та фактор ротації влади. Автор статті аналізує наслідки масових протестів, їх вплив на політичний процес в країні.

Ключові слова: політичні еліти, демократизація, непарламентські сили, акції протесту.

Політична ситуація в Україні на даний час є однією з головних тем для дискусій у міжнародному співтоваристві. Масовий протест у Києві в 2013–2014 рр. сколихнув країну і призвів до глобальних змін в усіх сферах суспільного життя. Самоорганізовані громадяни, проявивши єдність, силу і волю, змогли в черговий раз вплинути на прийняття державних рішень, змінити хід політичного процесу в країні. Це показує, що позапарламентські сили, масові виступи і акції протесту мають вплив на розвиток і зміну політичної системи. Як і в 2004 році, під час «Помаранчевої революції», уряду довелося піти на поступки і взяти до уваги вимоги громадян. Але, тим не менше, в 2013 році відбувся новий майдан — «Євромайдан», так цю подію назвали електронні та друковані ЗМІ. Тому важливо простежити тенденцію розвитку даних масових виступів, їх динаміку і наслідки, виявити ступінь важливості у трансформації українського суспільства.

Мета даного дослідження — порівняти участь та діяльність позапарламентських організацій в двох політичних подіях: «Помаранчевій революції» 2004 року і «Євромайдані» 2014 року, з'ясувати, як непарламентські сили вплинули на розвиток демократії в країні. Зарубіжні та вітчизняні вчені багато приділяють уваги вивченню феномену «Помаранчевої революції» та «Євромайдану». Вони намагаються знайти визначення та з'ясувати причини виникнення цих подій, їх ролі в українському суспільстві.

Зарубіжні вчені, такі як Т. Кузіо та Д'Аньєрі, аналізують «Помаранчеву революцію» і роблять акцент на її досягненнях та розглядають цей феномен як приклад демократичного прогресу [5; 6]. Т. Снайдер вивчає проблему «Євромайдану», шукає засоби вирішення політичного конфлікту [7]. Українській політолог Ю. Мацієвський вивчає «Помаранчеву революцію» крізь

призму транзитології та приходять до висновку, що саме вона позначила демократичний прорив, який приведе до консолідації демократії [1].

О. Шестаковський проводить політико-соціологічне дослідження по вивченню «Євромайдану», аналізує соціальну базу та рівень участі населення в цій події [4].

В дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців, присвячених цим політичним подіям, вказується на важливість участі непарламентських організацій, але не приділяється багато уваги подальшій їх діяльності та впливу на населення. І це на тлі того, що саме позапарламентські сили організували громадян та були оплотом для масових протестів. Тому в нашому дослідженні проаналізована участь непарламентських організацій в акціях непокори та їх подальша доля.

В 2004 та 2013 рр. можна відстежити тенденцію зростання недовіри населення до уряду та формування стійкого запиту громадян на оновлення політичної еліти. Народ підтримував молодих політичних лідерів, які обіцяли розвиток демократії, сприяння курсу на євроінтеграцію. В. Ющенко під час подій 2004 р. та П. Порошенко у 2013 році представляли політичну еліту, яка декларувала наміри активізувати демократичні та євроінтеграційні процеси в країні. На думку О. Фісуна: «ключовим конфліктом «помаранчевих революцій» є конфлікт неопатримоніальної бюрократії і рентоорієнтованих політичних підприємців» [3]. Тим самим вітчизняний дослідник підкреслює, що основною причиною виникнення Майдану 2004 року став розкол еліт. Протягом 2001–2002 рр. від партії влади відколослася значна частина впливових економічних груп інтересів і більшість національно-демократичних субеліт, які вийшли з клієнтарно-патронажної моделі влади президента Л. Кучми і стали ядром альтернативної «помаранчевої коаліції» навколо В. Ющенка на президентських виборах 2004 року.

Варто погодитися з американським політологом Дж. Голдстоуном, який пропонує п'ять ключових умов виникнення революції в умовах сучасного соціуму:

1) криза державної влади, при якій держава сприймається елітами і масами як неефективна і несправедлива;

2) криза у взаєминах між елітами;

3) криза народного добробуту, при якій міські та / або сільські верстви населення підтримують рівень свого життя за допомогою звичних для них засобів;

4) виникнення коаліції частини еліт і народних мас в їх атаці на державну владу;

5) існування тієї чи іншої опозиційної ідеології, яка поєднує дані еліти і маси в боротьбі з владою, виправдовує цю боротьбу і пропонує альтернативне бачення майбутнього порядку [3].

На наш погляд, дані умови можуть бути застосовні по відношенню до «Помаранчевої революції», і до «Євромайдану». Результати виборів 2010 р. означали реставрацію неопатримоніальних відносин в країні. Авторитарний «реверс» супроводжувався економічною кризою, зростанням соціальної несправедливості, поляризацією доходів, падінням рівня життя

населення, зростанням рівня корупції тощо. Цілком закономірно все це спричинило повстання громадян України проти неправомірних дій влади, соціальної несправедливості і неопатримоніальної структури суспільно-політичної інтеракції. Масові виступи і протести повинні були стати катализаторами процесу демократизації, змін в державному апараті, але своїм побічним наслідком мали також і поглиблення кризи в сфері економіки та політики.

Як зазначив доктор політології Поль д'Аньєрі (Каліфорнійський університет): «Помаранчева революція не вирішила політичні проблеми України. Зміна лідерів — це не теж саме, що зміна інститутів. Залишається побачити, чи зможуть модифікації в українській Конституції стати достатніми для забезпечення ліберальної демократії» [5].

Активну участь у масових протестах «Помаранчевої революції» та «Євромайдану» взяли такі молодіжні громадянські організації, як «Пора!» та «Правий сектор», що вказує на рівень участі молоді в політичних подіях, підвищення її політичної свідомості та зацікавленості у політичному курсі держави. Учасниками даних заходів, крім молоді, також стали представники малого та середнього бізнесу. О. Шестаковський у своєму дослідженні «Радикалізовані європейці: цінності та соціальна база Євромайдану» за короткою вибіркою зробив висновок, що «серед учасників Євромайдану були зверхпредставлені міські середні верстви: економічно активні, освічені, досить молоді та ініціативні» [4, с. 141].

Одну із перших ролей в створенні акцій непокори відігравали націоналістичні організації: під час «Помаранчевої революції» — ВО «Свобода» на чолі з О. Тягнибоком, а за часів «Євромайдану» — неформальне об'єднання «Правий сектор», до якого ввійшли такі націоналістичні організації, як «Патріот України», Соціал-Національна Асамблея, ВО «Тризуб» ім. С. Бандери, Київська організація «Білий молот», УНА-УНСО, «Воля», Карпатська Січ тощо. Це вказує на посилення радикально-націоналістичного настрою серед населення.

Порівняння обох подій вітчизняного політичного процесу дає змогу зробити висновок про наявність певних спільних «родових» рис для протестної активності українських позапарламентських організацій. Найголовніша з цих рис полягає в тому, що після завершення боротьби проти «злочинної влади» позапарламентські організації втрачають мету своєї діяльності, а також підтримку населення. Наприклад, у 2006 р. ВО «Свобода» взяло самостійну участь у парламентських та місцевих виборах і не пододало прохідний бар'єр до Верховної Ради. В 2012 році на хвилі гострої економічної кризи та посилення авторитарних методів правління В. Януковича воно змогло завоювати прихильність певних груп електорату і пройти до парламенту, набравши 10,44 % відсотка голосів. Але вже в 2014 році партія втратила підтримку виборців, повернувшись до формату «регіонального проекту». Саме внаслідок відсутності системної конструктивної роботи з основними групами виборців (принаймні, у 2005–2009 рр.) позапарламентські сили не змогли викликати якісних змін у вітчизняному політикумі (не кажучи вже про відчутні «секторальні зміни»). Цей висно-

вок поділяє також і Т. Кузьо, коли говорить про те, що народ відстоював демократичні права та боровся проти корупції, але ця боротьба не привела до розвитку демократії, а в майбутньому закінчилася перемогою у президентських виборах 2010 року В. Януковича та поверненням корупційних схем при владі, авторитарних методів правління тощо [6].

Друга помітна риса в діяльності українських позапарламентських опозиційних сил полягає в тому, що, за відсутності масової підтримки своїх інтенцій, деякі з її функціонерів досить швидко «соціалізуються» існуючими неформальними інститутами та практиками. Згадана вище молодіжна організація «Пора!», яка брала активну участь в подіях «Помаранчевої революції», підтверджує це узагальнення. Лідер цієї організації — В. Каськів — оголосив, що це (активність у 2004 році. — С. Б.) була громадська кампанія, яка домагалася проведення чесних виборів, тому, досягнувши мети, припинила своє існування. Врешті-решт, на базі руху «Пора!» було створено декілька організацій, серед яких і партія «Пора» на чолі з В. Каськівим. Щоправда, досвід політичної боротьби в межах конвенційних практик виявився не таким позитивним — партія не змогла подолати трьохвідсотковий бар'єр на парламентських виборах 2006 року. Більше того, колишній революціонер і борець з режимом В. Каськів після перемоги В. Януковича у 2010 р. підтримав діючий уряд та ефективно увійшов до його структур (у 2012 р. він був причетний до скандалу щодо підписання угоди про будівництво LNG-терміналу).

Після президентських виборів у січні 2010 року в країні знову стали зростати протестні настрої населення, не задоволеного проведенням непопулярних реформ, зростанням цін і тарифів, чим не забарилися скористатися опозиціонери. Період після президентських виборів — 2010 рік — характеризується значним погіршенням умов діяльності опозиції в цілому, звуженням можливостей політичної конкуренції, зниженням рівня свободи слова і зменшенням доступу опозиції до ЗМІ, численними силовими діями проти опозиційних політиків з використанням судової системи та правоохоронних органів, тиском силових структур на інститути громадянського суспільства, обмеженням прав громадян на участь в акціях протесту та інше. Таким чином, низька довіра громадян до уряду М. Азарова, важка економічна ситуація, політичне розчарування населення і неправомірні дії влади призвели до масового протесту. 2013 рік був ознаменований початком «Євромайдану», який закінчився самоусуненням Президента і відставкою уряду. Громадський протест показав силу непарламентських структур та акцій непокори народу. Саме дані акції продемонстрували рівень політичної свідомості громадян та їх прагнення до демократичних прав і свобод, а також неефективність авторитарних методів влади. Важко не погодитися з влучним зауваженням американського історика Т. Снайдера: «Якщо це революція, то, ймовірно, одна з найбільших революцій здорового глузду в історії» [7].

Події 2013–2014 рр. вивели на політичну арену країни одразу декілька позапарламентських сил та організацій. Окрім згаданого вище «Правого сектора», слід згадати також і «Опору» і «Самопоміч». Остання досить

швидко перетворилася з «регіонального проекту» мера м. Львова А. Садового на самостійну парламентську фракцію, чим, власне, дуже нагадує траєкторію розвитку ВО «Свобода».

Перебіг останніх подій дає підстави для обережного оптимізму в оцінці діяльності позапарламентської опозиції. Їй вдалося не лише організувати протестні маси на боротьбу з правлячим режимом, але й нав'язати новому правлячому класу «реанімаційний пакет реформ». Але, поряд з цим, залишаються значні сумніви щодо здатності позапарламентських сил вплинути на процес імплементації реформ в тому вигляді, в якому вони були представлені спочатку. Вже сьогодні можна констатувати, що сили, які не увійшли до «обійми» правлячої коаліції, поступово втрачають контроль над формуванням політичного порядку денного внаслідок відсутності значних інформаційних та фінансових ресурсів. Розпорошена електоральна підтримка та локальний характер дій позапарламентських організацій поки що не дають їм можливості постати в ролі реальної альтернативи новим/старим групам правлячого класу.

Безперечно, що прямі історичні паралелі неприпустимі, але так само, як розпорошена опозиція часів «Помаранчевої революції» уможливила політичний реверс часів В. Януковича, так і неурядові організації постмайданної України, зведені до формату «проектів» певних груп інтересів, не зможуть стати на заваді рецепції неопатримоніальних схем управління та корупції.

Список використаної літератури

1. Мациевский Ю. «Оранжевая революция» в Украине: транзитологическая интерпретация [Электронный ресурс] / Ю. Мациевский. — Режим доступа: www.oa.edu.ua/doc/polit/matsievsky/rezhum.doc
2. Точка зрения/Евромайдан. Мнения экспертов ПостНауки о проблеме евроинтеграции Украины [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://postnauka.ru/talks/20528>
3. Фисун А. Политическая экономия цветных революций: неопатримониальная интерпретация [Электронный ресурс] / А. Фисун. — Режим доступа: http://www.intelros.ru/pdf/prognosis/211-244_fisun.pdf
4. Шестаковский А. Радикализованные европейцы: ценности и социальная база Евромайдана / А. Шестаковский // Перекрестки: журнал исследований восточноевропейского пограничья. — 2014. — № 1–2. — С. 131–162 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.academia.edu/9371498/>
5. D'Anieri P. Assessing the Implications of the Orange Revolution [Электронный ресурс] / P. D'Anieri. — Режим доступа: [http://homes.ieu.edu.tr/~ibagdadi/INT435/Readings/Western %20NIS/Danieri %20- %20What %20Has %20Changed %20in %20Ukrainian %20 Politics.pdf](http://homes.ieu.edu.tr/~ibagdadi/INT435/Readings/Western%20NIS/Danieri%20-%20What%20Has%20Changed%20in%20Ukrainian%20Politics.pdf)
6. Kuzio T. From Kuchma to Yushchenko. Ukraine's 2004 Presidential Elections and the Orange Revolution [Электронный ресурс] / Т. Кuzio. — Режим доступа: [http://www.taraskuzio.net/Comparative %20Politics_files/electionorangerevolution.pdf](http://www.taraskuzio.net/Comparative%20Politics_files/electionorangerevolution.pdf)
7. Snyder T. A Way Out of Ukraine? [Электронный ресурс] / Т. Snyder. — Режим доступа: <http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2013/dec/05/ukraine-protests-way-out/>

Стаття надійшла до редакції 02.04.2015

Боева С. С.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Институт социальных наук, кафедра политологии
к. 35, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

**«ОРАНЖЕВАЯ РЕВОЛЮЦИЯ» И «ЕВРОМАЙДАН»: ШАГ НАЗАД
ИЛИ ВПЕРЕД К ДЕМОКРАТИЗАЦИИ?**

Резюме

В статье сравниваются два политических события, повлёкшие за собой социально-политические и экономические изменения в Украине. Непарламентские структуры и акции неповиновения рассматриваются как предвестники изменений в политической системе общества и фактор ротации власти. Автор статьи анализирует последствия массовых протестов, их влияние на политический процесс в стране.

Ключевые слова: политические элиты, демократизация, непарламентские силы, акции протеста.

Boeva S. S.

The Odessa national university named after I. I. Mechnikov
Institute of social science, chair of politology
35, French avenue 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

**«ORANGE REVOLUTION» AND «EUROMAIDAN»: A STEP BACK
OR FORWARD TO DEMOCRACY?**

Summary

In the article the author compares two political events, which had led to the social, political and economic changes in Ukraine. Non-parliamentary structures and actions of disobedience are reviewed as harbingers of change in the political system and threatening factor for the government. The author analyzes the effects of mass protests, their influence on the political process in the country.

Key words: political elites, democratization, non-parliamentary forces, protest actions.

УКРАЇНА І СВІТ
МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР
ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 327.8[(470+571):(477)]«20»

Баканова А. О.

аспірантка

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

тел.: (380482) 633259, e-mail: cis_asc@paco.net

УКРАЇНА У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ РОСІЇ НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Стаття має на меті показати роль і місце України у зовнішньополітичній стратегії Росії на початку XXI ст., коли президент В. Путін знову порушив питання щодо вибору подальшого шляху розвитку держави. Дослідження політики Росії дозволило дійти висновку, що з середини 2000-х рр. Росія та Україна розійшлися. Україна просувалася в бік Європи. Росія намагалася увійти в світ як великий центр сили. Її великодержавні претензії призвели до авантур у зовнішній політиці й грубого зневажання національних інтересів.

Ключові слова: РФ, Україна, зовнішня політика, сучасні міжнародні відносини.

Майбутнє України є важливим для Росії та Європи, тому що вона розташована на ключових військових, транспортних і енергетичних коридорах, що з'єднують Євразію і Європу. Вона може бути джерелом стабільності або нестабільності. Її здатність справлятися із проблемами в кінцевому рахунку визначить, де закінчується Європа. Вирішення цього питання також буде мати значний вплив на майбутнє Росії: чи буде вона йти ізольованим шляхом, чи брати участь в європейських структурах. На сьогодні Москва в значній мірі розглядає присутність ЄС в ЗННД як гру з нульовою сумою і виклик її безпеці. В РФ побоюються, що кінцевою метою Сполучених Штатів і ЄС є сприяння зміні режиму шляхом організації «кольорової» революції в самій Росії. Отже, якщо раніше російська політична еліта була більш оптимістично налаштована щодо ЄС, розглядаючи його як більш м'який союз, ніж НАТО, після «помаранчевої революції» в Україні ЄС дав Кремлю підставу виступати проти подальшого розширення ЄС на Схід, хоча б така перспектива була дуже далекою. Те, що відбувається всередині Росії, буде визначати, наскільки Москва готова поважати геополітичний вибір України, й навіть визначати їхній подальший політичний розвиток.

Серед праць, що присвячені місцю Україні в сучасній російській політиці, слід назвати статті Тараса Кузьо, Дмитрія Треніна, Васілія Астрова, Роланда Гьотца, які продемонстрували наростання основних проблем у відносинах Росії та України протягом всього періоду після розпаду СРСР [1–4].

Метою статті є виявлення еволюції політики Росії щодо України на фоні корінних змін у зовнішній політиці Москви, яка відбулася за президентського терміну Володимира Путіна. Серед завдань також виявлення осно-

вних інтересів Росії щодо України; аналіз причин, які призвели Кремль до поразки під час президентських виборів в Україні у 2004 р., розгляд уроків, які згодом були набуті з цього; аналіз газової кризи 2006 р. та її наслідків. Стаття не торкається періоду після початку Євромайдану 2013 р., оскільки він знаменував початок нового періоду взаємовідносин між РФ та Україною, отже заслуговує окремого дослідження.

Докорінні зміни в зовнішній політиці Росії відбулись не відразу після приходу Володимира Путіна до влади. Але між 2003 і 2005 рр. Кремль визначив Росію як самостійну велику державу, наполягаючи на тому, щоб і Сполучені Штати, і Європейський Союз ставилися до Росії як до рівного партнера [5]. Крім того, він зміцнив відносини з Китаєм та Індією, розглядаючи їх, разом з Бразилією, як сили, що у майбутньому допоможуть встановленню багатопольярного світового порядку замість гегемонії США. З точки зору Москви, це був вдалий момент, адже дії США в Іраку підірвали глобальну позицію Америки.

Зовнішня політика Росії знову стала напористою. Інтереси Росії все частіше формулювалися в конкретних економічних умовах, із застосуванням економічних санкцій. Вважаючи надлишок енергії своєю основною перевагою, уряд Росії прагнув забезпечити свою домінуючість у енергетичному секторі країни. Нерідко ця напористість оберталася на відверту погрозу, як це сталося в 2006 р. щодо Грузії. Центральна Азія, Південний Кавказ та Україна розглядалися як поля бою із Заходом.

Зміцнивши свої позиції за кілька перших років, Путін намагався використовувати як традиційний російський патріотизм, так і новий постімперський націоналізм для підсилення легітимності його уряду. Офіційний націоналізм Кремля знайшов своє відображення у таких поняттях-близнюках, як «суверенна демократія» і «енергетична супердержава», обидва з яких вийшли на перший план у 2005 р. [5].

Цілком логічно, що замість того, щоб намагатися інтегруватися із Заходом, Росії була поставлена мета створення системи із центром у Кремлі на території колишнього Радянського Союзу. Пострадянське Співтовариство Незалежних Держав (СНД) було проголошене Москвою як клінічно мертва установа. Однак площа, яку займає СНД, тобто колишній Радянський Союз мінус три країни Балтії, розглядалася як головне поле для активної зовнішньої політики Росії. Нові держави розглядалися як природне місце для економічної експансії Росії, її політичного впливу і культурної першості. Ця експансіоністська заява бачила вплив США та Європи в СНД в якості основної перешкоди для здійснення Росією своїх цілей, створюючи тим самим ситуацію гри з нульовою сумою.

У цьому розумінні Україна зайняла видатне місце. Росія не прагнула «возз'єднання» з Україною. «Лідери та еліта Росії бачать Україну як суму прибуткових активів і привабливих можливостей, а не як територію, яка повинна бути фізично приєднана до Росії» [2, с. 197]. Тим не менш значна частка росіян бачила Україну як відокремлену державу, а не як чужу іноземну країну. Багато українців, у свою чергу, дотримувалися аналогічного ставлення до Росії. Значення України для Росії, в першу чергу, визначало-

ся кількома ключовими факторами. Найважливішим серед них є позиція України як транзитного коридору для російських нафти і газу на шляху до клієнтів в ЄС. Лише на щабель нижче йдуть різні економічні активи в Україні, від металів до телекомунікацій, які становлять інтерес для бізнес-груп Росії. Крім того, Україна є домівкою для найбільшої частини російськомовного населення за межами Російської Федерації, яка складає схід та південь країни. Нарешті, Російська православна церква розглядає Україну, поряд із самою Росією і Білоруссю, як невід'ємну частину своєї «канонічної території». Але, що важливо, в свою чергу демократична еволюція України впливає на внутрішній соціально-політичний розвиток Росії.

До початку 2000-х рр. Москва, по суті, погоджувалася з хитанням Києва між Росією і Заходом. Проте в 2003 р. вона зробила спробу прив'язати Україну до Росії. Проект Єдиного Економічного Простору (ЄЕП), який спочатку призводить до економічного союзу, а зрештою до групування з політики та безпеки, під егідою Москви, Росії, Білорусі, Казахстану і України, був створений з явною метою усунути Україну подалі від ЄС і НАТО [6].

Цей проект, проте, був заснований на помилковій передумові. Москва дізналася правду про Україну важким шляхом фіаско під час президентської виборчої кампанії 2004 р., яка закінчилася «помаранчевою революцією».

Розробляючи свою стратегію напередодні президентських виборів 2004 р. в Україні, Кремль зробив величезний прорахунок. Він поклався на єдиного кандидата від «партії влади», висунутого попереднім президентом Леонідом Кучмою. Прем'єр-міністр Віктор Янукович вважався проросійським політиком. Кремль повинен був знати, що в Україні не могло бути сумлінного проросійського політика. Щоб бути щиро і послідовно проросійським, а не просто розігрувати російську карту, треба було відмовитися від України і побажати її включення до складу Росії. Сам Кучма, вперше обраний у 1994 р. в якості дружнього Росії кандидата, дуже скоро виявив, що він був українським президентом й важким партнером для Кремля. Путін засвідчив ненадійність Кучми на його зустрічі з новим президентом України Віктором Ющенком в Астані в січні 2005 р. [2, с. 201]. Гліб Павловський, кремлівський політтехнолог, що працював на Януковича від імені Кремля, зазначив, що умови його контракту з адміністрацією президента Росії включали забезпечення перемоги на виборах, які він підготував (хоча це було оскаржене українською опозицією), але не перешкоджання революції [2, с. 202]. Пізніше Кремль зробив ще одну помилку, розуміючи революцію як режисовану США «спецоперацію». До весни 2005 р. його самовпевненість впала до найнижчого рівня з моменту приходу Путіна до влади.

Незабаром Москві стало зрозуміло, що «помаранчева» перемога не була кінцем світу. Насамперед ефект демократичної мобілізації у Києві не зміг вплинути на Росію. Не було шансів «помаранчевої революції» в Росії. Що стосується України, гра була довгою; політтехнології вдосконалювалися.

У центрі уваги опинилася проблема підвищення цін на газ. З точки зору Кремля, не було ніяких причин продовжувати субсидювати інші колишні

радянські економіки на суму в кілька мільярдів доларів на рік. Однак продаж продуктів нижче ринкової ціни зазвичай створює політичну залежність. Таким чином, штучне заниження цін на енергоносії, а не підвищення цін до світового рівня, є справжньою енергетичною зброєю. По-друге, протягом 1990-х і початку 2000-х рр. схеми оплати між Україною і Росією за поставки російського газу були дуже сумнівними, що призвело до правдоподібних звинувачень у великому шахрайстві, яке було пов'язано з обома сторонами.

У середині 2000-х рр. «Газпром» готувався до великого стрибка вперед до капіталізації і оголосив про лібералізацію свого ринку акцій; стара схема стала непридатною. Газпром встановив нову ціну для своїх українських клієнтів (\$ 160 за 1000 куб. м) навесні 2005 р., але не оприлюднив цього [7, с. 27]. Друга помилка «Газпрому» полягала в тому, що його переговори втратили наймовірну кількість часу влітку і восени 2005 р. та зазнали невдачі у досягненні будь-якого прогресу в переговорах з українцями, які вдалися до тактики зволікання. Розуміючи, що українці перехитрили «Газпром», Кремль наказав газовій компанії перемикає передачі різко і переходити від переговорів до диктату з підвищенням цін більше ніж на 300 % і суворими часовими рамками [7, с. 31].

Українці, які зіткнулися із раптовою і гострою кризою, були неспроможні прийняти рішення. Росіяни в день нового 2006 року припинили постачання в Україну, продовжуючи качати газ через Україну до своїх клієнтів у Західній і Центральній Європі. Росія знала, що Україні доведеться відкачувати частину транзитного газу, щоб вберегти себе в середині зими. Вони розраховували, що Київ «вкраде» газ, який йшов до ЄС, й європейці розсердяться на Україну.

Насправді європейці виявилися досить м'якими щодо України й звинуватили росіян у використанні енергопостачання як зброї. Новорічна криза закінчилася через чотири дні, коли «Газпром» і «Нафтогаз» України досягли досить складної і все ще не повністю прозорої угоди. Угодою було встановлено нові ціни на газ, майже в два рази вищі за попередні, але в два рази нижчі, ніж перші цифри «Газпрому».

«Газпром» виграв в матеріальному плані. За перші чотири місяці 2006 р. він отримав 100 млрд дол й став третьою за величиною компанією світу до кінця квітня 2006 р. [7, с. 42]. Однак РФ в кінцевому рахунку сильно програла. Москва, яка раніше рекламувала свою надійність як постачальника енергоресурсів, зіткнулася зі шквалом критики з боку США та Європи, якої вона не зазнавала ще з брежневських часів. Російське головування у великій вісімці, яке формально розпочалося в день української газової кризи, замість того, щоб увінчати успіх президента Путіна, перетворилося на привід посадити Росію на лаву підсудних як грубого міжнародного злочинця.

Що стосується України, насправді це був акт звільнення України від залежності від Росії. З тих пір Київ заборгував Росії суму за спожитий газ — але більше нічого.

Газова криза відбулася менш ніж за три місяці до парламентських виборів в Україні. На відміну від 2004 р., Кремль зайняв стриману позицію.

Він сподівався на хороший результат партії Регіонів, але утримався від занадто сильного внутрішнього впливу. У наступні місяці після парламентських виборів березня 2006 р. Росія допомогла підняти питання щодо НАТО в Україні. Наталія Вітренко запустила небезпечну антинаївську кампанію, часто з'являючись на російських телеканалах. Віктор Янукович підняв питання про статус російської мови на сході та півдні. Врешті решт революційна коаліція розпалася й у серпні 2006 р. Янукович став прем'єр-міністром й одразу проголосив, що Україна не готова до плану дій з членства в НАТО. Таким чином, був підготовлений ґрунт для візиту Путіна в Україну до кінця 2006 р., його першої офіційної поїздки з часів фіаско 2004 р. [8, с. 202].

Політична реформа в Україні, яка була здійснена після «помаранчевої революції», робила завдання РФ легшим. Як парламентсько-президентська республіка, Україна управлялася слабкими коаліційними урядами. Завдяки своїм економічним важелям Кремль був в змозі зробити життя для українських лідерів легшим чи важчим, залежно від поведінки тих лідерів. Москва також черпала впевненість в тому, що пронатівські настрої в Україні були ослаблені, а більшість її населення, за винятком західних регіонів, не розглядала Росію як ворога.

Одним абсолютно неочікуваним наслідком було те, що з організацією альянсу (хоча й тимчасового) Ющенко — Янукович шанси на розкол України, який міг би загрожувати її політичній єдності і територіальній цілісності, різко скоротилися. Це стримувало російських іредентистів, які прагнули підірвати державність України [9, с. 62].

Москва почала працювати над шляхами економічного зближення України з Росією. Навіть при тому, що ЄЄП виглядав непривабливо, він ще був зручним прикриттям для економічної експансії Росії в Україну і розвитку спільної інфраструктури, що мало забезпечити необхідний зв'язок між двома країнами [10, с. 13].

Метою Москви стала дружба і нейтральна Україна, тобто пізня версія Фінляндії, розташованої між Росією і Заходом. Для Росії принциповим стало питання про продовження права на базування Чорноморського флоту в Криму після 2017 р., коли поточний договір, підписаний в 1997 р., закінчувався. Також важливим для РФ було збереження використання двох радарів раннього попередження у Мукачевому та Севастополі, які РФ орендувала в Україні. Ще одним подразником був кордон в Азовському морі, поблизу Керченської протоки.

У додаток політика Росії щодо України могла б, як і раніше, базуватися на сильних культурних зв'язках між двома націями. Тим не менш, новий російський зовнішньополітичний підхід, побудований на грубій силовій політиці, був не в змозі цього зробити. Росія віддала перевагу жорсткій силі, що у сповна почало проявлятися у 2013 р.

Таким чином, вивчення зовнішньополітичної стратегії Росії щодо України приводить до кількох важливих висновків. З середини 2000-х рр. Росія і Україна розійшлися. Росія прагнула увійти у світ як найбільший центр влади. Україна рухалася в бік Європи. Протягом періоду після 2004 р.

Україну охопив політичний плюралізм. Її політичні утворення займалися реальною політичною боротьбою. Її судова система була далеко не ідеальною, але не залежала від політичних властей. Її засоби масової інформації, не тільки преса, але перш за все телебачення, були вже дійсно вільними й енергійними. Її громадяни подорожували на схід і захід, все більше і більше людей ідентифікували себе з Європою та її сучасними цінностями. Її бізнес-інтереси, в тому числі інтереси східноукраїнських магнатів, все частіше орієнтувалися на Захід. Не чекаючи західної взаємності, Україна відкрила себе для безвізового режиму з країнами ЄС та Північної Америки. Протягом пострадянських часів Україні вдалося знайти ідентичність і просуватися в напрямку економічної і політичної модернізації. Росія, у свою чергу, не змогла змиритися з життям «після імперії»; великодержавні претензії призвели до авантюри у зовнішній політиці й грубого нівелювання національних інтересів на користь невеличкої групки осіб, що володіли водночас владою та власністю.

Список використаної літератури

1. Kuzio T. Oligarchs, Tapes and Oranges: Kuchmagate to the Orange Revolution / Taras Kuzio // *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. — 2007. — Vol. 23, N 1. — P. 5–31.
2. Trenin D. Russia and Ukraine / Dmitri Trenin // *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova* / [Ed. D. Hamilton, G. Mangott]. — Wash.; Vienna: Center for Transatlantic Relations / Austrian Institute for International Affairs, 2007. — P. 195–214.
3. Astrov V. Belarus, Ukraine and Moldova: Economic Developments and Integration Prospects / Vasily Astrov, Peter Havlik // *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova* / [Ed. D. Hamilton, G. Mangott]. — Wash.; Vienna: Center for Transatlantic Relations / Austrian Institute for International Affairs, 2007. — P. 127–148.
4. Gotz R. Ukraine and Belarus: Their Energy Dependence on Russia and their Roles as Transit Countries / Roland Gotz // *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova* / [Ed. D. Hamilton, G. Mangott]. — Wash.; Vienna: Center for Transatlantic Relations / Austrian Institute for International Affairs, 2007. — P. 149–170.
5. Piontkovsky A. Ukraine between Russia and the EU / Andrey Piontkovsky // *National Security and Defence Journal* [Electronic resource]. — Available on the web at: www.razumkov.org.ua/...journal/NSD_133-134_eng_1.pdf
6. New Integration Project for Eurasia — A Future That Is Being Born Today [Electronic resource]. — Available on the web at: <http://www.izvestia.ru>
7. Kuzio T. Prospects for the Political and Economic Development of Ukraine / Taras Kuzio // *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova* / [Ed. D. Hamilton, G. Mangott]. — Wash.; Vienna: Center for Transatlantic Relations; Austrian Institute for International Affairs, 2007. — P. 25–54.
8. Korosteleva J. «Feeling European»: The view from Belarus, Russia and Ukraine / J. Korosteleva, S. White // *Contemporary Politics*. — 2006. — Vol. 12, N 2. — P. 193–205.
9. Shulman S. National identity and public support for political and economic reform in Ukraine / S. Shulman // *Slavic Review*. — 2005. — Vol. 64, N 1. — P. 59–87.
10. Ukraine — Russia: From Crisis to Effective Cooperation. Analytical Report of the Razumkov Center // *National Security and Defence Journal* [Electronic resource]. — Available on the web at: www.razumkov.org.ua/...journal/NSD_133-134_eng_1.pdf

Стаття надійшла до редакції 03.03.2015

Баканова А. А.

кафедра міжнародних відносин ОНУ ім. І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул., 24/26, г. Одеса-58, 65058, Україна

УКРАИНА ВО ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ РОССИИ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Резюме

Статья призвана показать роль и место Украины во внешнеполитической стратегии России в начале XXI в., когда новый президент В. Путин снова поставил вопрос выбора дальнейшего пути развития государства. Исследование политики России позволило сделать вывод, что с середины 2000-х гг. Россия и Украина разошлись. Украина двигалась в сторону Европы. Россия желала войти в мир як великий центр силы. Ее великодержавные претензии привели к авантюрам во внешней политике и грубому пренебрежению национальными интересами.

Ключевые слова: РФ, Украина, внешняя политика, современные международные отношения.

Bakanova A.

Ukraine in foreign policy strategy of Russia at the beginning of XXI century
Department of International Relations, Odessa National University
к. 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

УКРАИНА ВО ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ РОССИИ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Summary

This article aims to show role and place of Ukraine in foreign policy strategy of Russia at the beginning of XXI century when new president V. Putin put the question of choice of further road of state' development again. Studying of Russian policy was let resume that Russia and Ukraine went different ways from the middle of 2000's. Ukraine goes to Europe. Russia wants to be centre of superpower. Its superpower ambitions led to adventures in foreign policy and rude neglect of national interests.

Key words: Russian Federation, Ukraine, foreign policy, contemporary international relations.

УДК 327:001.5

Козловська Ю. І.

аспірант

кафедра міжнародних відносин ОНУ ім. І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

тел.: (380482) 633259, e-mail: cis_asc@paco.net

ТЕОРІЯ НЕОРЕАЛІЗМУ ТА ЇЇ МІСЦЕ В ДОСЛІДЖЕННІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ

В статті розглядається еволюція теорії неореалізму і з'ясовується раціональність її застосування щодо дослідження міжнародних відносин та зовнішньої політики в сучасних умовах. Показано, що фундаментальні поняття, визначення та концептуальні засади теорії неореалізму є достатньо продуктивними для вивчення і прогнозування розвитку існуючої системи міжнародних відносин.

Ключові слова: міжнародні відносини, зовнішня політика, неореалізм, структурний реалізм, Кеннет Уолтц.

Події, що відбуваються на міжнародній арені, передусім підлягають теоретичному осмисленню, адже факти самі по собі є лише свідомством про те, що сталося; вони не пояснюють, чому та чи інша подія мала місце. Розуміння й усвідомлення подій і процесів міжнародної політики є необхідною і обов'язковою умовою для з'ясування тенденцій подальшого розвитку світової системи. Створення вірогідного прогнозу наразі дає можливість формування найбільш доцільної стратегії зовнішньої політики, запобігання негативних процесів та тенденцій, є складовою формування концепцій безпеки.

Міжнародні відносини є дуже складною і багатоаспектною сферою людської діяльності, тому будь-якої єдиної загальної теорії, яка б пояснювала всю різноманітність міжнародної реальності, не існує. За влучним зауваженням російського політолога П. Циганкова, «...міжнародні відносини залишаються сферою непередбачуваності та незумовленості, а її закономірності мають частіше за все стохастичний характер і кожна тенденція стикається на своєму шляху з безліччю контртенденцій» [1, с. 17]. Сьогодні існують багато теоретичних підходів в дослідженнях міжнародних відносин, основними прийнято вважати реалізм (неореалізм), лібералізм (неолібералізм), неомарксизм та постмодернізм.

Темою статті є теорія неореалізму та її місце в дослідженні міжнародних відносин. Мета дослідження полягає у виявленні еволюції теорії неореалізму і з'ясуванні раціональності її застосування щодо дослідження міжнародних відносин в сучасних умовах. Відповідно до мети була зроблена спроба відповісти на такі питання: як саме еволюціонували погляди неореалістів відносно змін, що відбувалися в системі міжнародних відносин; які засади неореалістичної теорії залишаються незмінними; в чому

полягає раціональність і продуктивність застосування неореалістичної теорії сьогодні.

Актуальність дослідження поглядів неореалістів обумовлена не лише тим, що вони складають одну з провідних шкіл теорії міжнародних відносин. На нашу думку, саме школа неореалізму завдяки тим фундаментальним засадам, на яких ґрунтуються її висновки і прогнози (насамперед, ідея багатопольярного світу), сьогодні є найбільш спроможною теоретично усвідомити міжнародну реальність. Аналіз поглядів теоретиків неореалізму неодноразово здійснювався вітчизняними і зарубіжними дослідниками. Насамперед це О. Богатуров, П. Циганков, К. Гаджиєв, М. Лебедева, В. Іноземцев, О. Бодрук, О. Кіндратець та ін., тобто науковцями, що серед іншого займаються проблемами методології.

Школа політичного неореалізму є сучасною трансформацією школи політичного реалізму, модернізацією останнього відносно нинішніх міжнародних реалій. Теоретичними джерелами зазвичай називають роботи Н. Макіавеллі, англійських філософів Т. Гоббса та Дж. Локка. Найбільш відомими представниками школи політичного реалізму є Дж. Кеннан, Г. Моргентгау, Е. Карр, Р. Нібур та ін. Як теоретичний підхід політичний реалізм сформувався в першій половині ХХ ст. на тлі розгортання передумов і власне двох світових війн. Наріжним каменем школи реалізму була вимога досліджувати ті міжнародні реалії, що є в дійсності, а не опис бажаного чи того, що має бути.

Реалісти розглядають держави в якості «одиниць» аналізу и бачать міжнародні відносини як хаотичну взаємодію держав на світовій арені, що є полем гострого протистояння. Таким чином, реалісти вважають міжнародні відносини анархічними, і єдине, що гарантує можливість їх упорядкування, це різноманітна договірні база (А. Уолферс). Взагалі, згідно реалістам, держави діють виходячи з трьох гоббсівських мотивів: досягнення і забезпечення безпеки держави; задоволення економічних вимог політично значущих прошарків населення; підвищення могутності держави.

Реалісти вважають, що існування держав і самої системи міжнародних відносин залежить від чіткого дотримання національних інтересів. Національні інтереси мають об'єктивний характер і обумовлюються традиціями, незмінною природою людини, географічними умовами тощо. Наразі такі загальні фактори можуть дуже по-різному трактуватися різними політиками за різних конкретних обставин. Тому найефективнішим засобом збереження миру у світі реалісти вважають баланс сил, що виникає не тільки із зіткнення національних інтересів, а й із взаємоповаги, врахування прав одне одного і домовленостей щодо головних принципів.

Протягом 1950–1960 рр. відбуваються події і процеси, які майже не вкладаються в ідеї класичного реалізму. Цей методологічний підхід не міг забезпечити вичерпного пояснення біполярного світу, інтеграції, що починалася, міжнародного співробітництва (економічного, політичного, культурного), яке поступово поглиблювалося. Тому наприкінці 1970-х рр. виникає неореалізм (структурний реалізм), як більш пристосована до політичної реальності методологія.

Першим і найбільш рішучим реформатором політичного реалізму став американський дослідник Кеннет Уолтц — саме його робота «Теорія міжнародної політики», надрукована в 1979 р., започаткувала новий етап в розвитку реалістичної парадигми. Подальший розвиток теорія неореалізму отримала в роботах «Війна та зміни в світовій політиці» Роберта Гілпіна (1981), «Структурний конфлікт: третій світ проти глобального лібералізму» Стівена Краснера (1985), «Виникнення союзів» Стівена Уолта (1987), «Трагедія політики великої сили» Джона Міршаймера (2001), «Раціональна теорія міжнародної політики» Річарда Нед Лебова, «Традиції реалізму й границі міжнародних відносин» Майкла Уільямса та інших [2, с. 490].

Як і його попередники, Уолтц виходить з фундаментального для політичного реалізму положення про анархічний характер міжнародних відносин, що принципово відрізняє їх від внутрішньо-суспільних, побудованих на принципах ієрархії та субординації, формалізованих в правових нормах, головною з яких є монополія держави на легітимне насилля в межах свого внутрішнього суверенітету. Анархічність міжнародних відносин, відсутність верховної влади, а також правових і моральних норм, здатних на основі загальної згоди ефективно регулювати взаємодію головних акторів, попереджаючи руйнівні для них і для всього світу конфлікти, збереглися без істотних змін з найдавніших часів. Отже, не варто мати надію на реформування цієї сфери, на розбудову світового порядку, що заснований на правових нормах, колективній безпеці та вирішальній ролі наднаціональних організацій [3, с. 89]. На думку Уолтца, ніхто, крім самої держави (уособленої політичним керівництвом), не зацікавлений в її безпеці, укріплення якої, а загалом і влади як здатності впливати на інші держави, залишається головним елементом її національних інтересів [3, с. 90].

Таким чином, неореалізм не відмовився і від положення класичного реалізму щодо держави як визначального елемента розбудови міжнародних відносин. Однак принципово новим порівняно з класичним реалізмом стало те, що держави почали розглядатись неореалістами не лише самі по собі, а з урахуванням тих структур, котрі вони утворюють, в тому числі союзів і міжурядових організацій. Власне саме через це неореалізм часто називають структурним реалізмом.

Категорія «сили» теж зберігається в неореалістичному підході як одна з ключових. Проте вона стала включати в себе не лише військову перевагу, хоч це й залишилось головним. Згідно неореалістам, держави діють на міжнародній арені виходячи зі своєї загальної могутності. Одночасно зберігається і поняття «балансу сил», який, на їх думку, дозволяє стримувати учасників від застосування сили в міжнародних відносинах. Розрізняють простий баланс сил, відомий як біполярна система, і більш складний, заснований на декількох центрах сили (багатополярна, або багатополюсна, система) [4, с. 30].

Значним кроком в розвитку теорії неореалізму стало висування ідеї про визначальне значення в сучасних міжнародних відносинах глобального рівня системи міжнародних відносин, тобто міжнародної структури як такої. Саме від неї залежить розподіл можливостей (насамперед вій-

ськових) серед держав. Сама система розуміється «як постійність принципів упорядкування і незмінності вимог щодо функціонування держав як її формально диференційованих елементів» [1, с. 33]. Неореалісти виходять з того, що будь-які зміни в анархічній міжнародній системі пов'язані з розподілом влади, що впливає на існуючий баланс сил. Таким чином, вирішальне значення щодо поведінки держав набуває структура міжнародної системи, що визначається як сукупність зовнішніх примусів та обмежень, котрі і обумовлюють міжнародну поведінку країн. Тобто, зовнішня політика диктується логікою міжнародної системи і розподілу влади (сили) серед держав. Наприклад, біполярна і багатополлярна системи потребують принципово різної поведінки держав на міжнародній арені.

Уолтц сформулював три принципи структури міжнародних відносин (структурна тріада). По-перше, держави в міжнародних стосунках керуються мотивом виживання. Дослідник вважає, що держави можуть мати безліч різних цілей, однак основою для їх досягнення є виживання. Другий принцип визначає учасників міжнародних відносин, якими можуть бути лише держави. Недержавні учасники (міжнародні організації, транснаціональні корпорації тощо) лише тоді здобудуть вирішальну роль, коли зможуть наздогнати і перегнати наддержави в сфері повноважень і владних можливостей. Третій принцип Уолтца полягає в тому, що держави не однорідні, а мають різні можливості або потенціал. Вони намагаються збільшити його, а це призводить до зміни структури міжнародних відносин [4, с. 32].

Узагальнюючи тези сучасного структурного реалізму, треба відмітити наступне: світовий порядок завжди анархічний; усталена ієрархія держав відсутня: є більш і менш потужні держави, але навіть найпотужніша та найвпливовіша з них не може гарантувати, чи залишиться ситуація тією самою завтра; через цю непередбачуваність основною метою держав у анархічному світі є забезпечення виживання самих себе; могутність держави залежить від її здатності максимізувати військову спроможність для того, щоб залишитися на верхівці ієрархії якомога довше; держави поведуться раціонально, прораховуючи стратегії, в яких пріоритетом завжди виступає національний інтерес [5, с. 52].

Чи не найбільша відмінність неореалізму від школи класичного політичного реалізму виявляється у підході до вивчення проблем безпеки. Одночасно це є прикладом адаптивності теорії до геополітичних реальностей, що змінюються. Власне неореалісти тлумачать безпеку як сталий феномен, який характеризується певними фіксованими категоріями, наприклад, балансом сил, розподілом військової сили, загрозою територіальної цілісності тощо. Однак представники Копенгагенської школи безпеки, насамперед Баррі Бузан та Оле Вейвер значно розширюють визначення поняття безпеки. Вони підкреслюють пріоритетність політичного розвитку та відокремлюють його від безпекового. Внаслідок цього безпека стає продовженням політики з використанням надмірних заходів, свого роду екстремальна версія політизації, що знаходиться за межами політичних правил гри [5, с. 52]. Дослідники Копенгагенської школи застосовують термін

«сек'юритизація», маючи на увазі процес трансформації певного питання в питання безпеки. При цьому розрізняються декілька елементів безпеки: політичний, економічний, військовий, екологічний та суспільний, наголошуючи, що кожна сфера життя може бути «сек'юритизована» [6, с. 80].

Таким чином, неореалізм залишається сьогодні (поряд з неолібералізмом) домінуючою парадигмою дослідження сучасних міжнародних відносин. Значною мірою це пояснюється тим, що, зберігаючи головні засади класичного реалізму (конфліктність міжнародних відносин, національний інтерес як основа світової політики, роль влади і дієвість сили як засобу її досягнення і утримування), сучасна теорія адаптується і пристосовується до міжнародних реалій.

Список літератури

1. Современные международные отношения и мировая политика / [Ред. А. В. Торкунов]. — М.: Просвещение, 2005. — 990 с.
2. Brown Ch. The Poverty of Grand Theory / Chris Brown // European Journal of International Relations. — 2013. — Vol. 19. — P. 483–497.
3. Теория международных отношений: Хрестоматия / [Ред. П. А. Цыганков]. — М.: Гардарики, 2002. — 617 с.
4. Лебедева М. М. Мировая политика / М. М. Лебедева. — М.: Аспект пресс, 2003. — 350 с.
5. Хельберг У. Теоретичні підходи до розуміння європейської безпеки / У. Хельберг // Політичний менеджмент. — 2011. — № 5. — С. 51–59.
6. Farer T. To Shape the Nation's Foreign Policy: Struggles for Dominance among American International Relations Scholars / Tom Farer // Diogenes. — 2004. — N 51. — P. 71–84.

Козловская Ю. И.

кафедра международных отношений ОНУ им. И. И. Мечникова
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

ТЕОРИЯ НЕОРЕАЛИЗМА И ЕЕ МЕСТО В ИЗУЧЕНИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВ

Резюме

В статье рассматривается эволюция теории неореализма и выявляется рациональность её использования для изучения международных отношений и внешней политики в современных условиях. Показано, что фундаментальные понятия и концептуальные основы теории неореализма являются вполне продуктивными для изучения и прогнозирования развития существующей системы международных отношений.

Ключевые слова: международные отношения, внешняя политика, неореализм, структурный реализм, Кеннет Уолтц.

Kozlovska Y.

Department of International Relations, Odessa National University
k.32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

**NEOREALIST THEORY AND ITS PLACE IN THE INTERNATIONAL
RELATIONS AND FOREIGN POLICY RESEARCH**

Summary

Present article is focused on the evolution of the neorealist theory and its applicability for the international relations and foreign policy research under modern circumstances. It is showed in the article that fundamental concepts and conceptual frames of the neorealist theory are efficient enough to analyze and predict the development of the existing system of international relations.

Key words: international relations, foreign policy, neo-realism, structural realism, Kenneth Waltz.

УДК 327.008.8[(477)+(560)]''20''

Паюк К. А.

аспірант

кафедра міжнародних відносин ОНУ ім. І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

тел.: (380482) 633259, e-mail: cis_asc@paco.net

УКРАЇНА І ТУРЕЧЧИНА: НОВІ КРОКИ НА ШЛЯХУ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА

Стаття присвячена розвитку україно-турецьких відносин протягом кризової ситуації в Україні. У статті проведено аналіз еволюції двосторонніх відносин між країнами, продемонстровано основні практичні кроки на шляху до реалізації стратегічного партнерства, нові вектори розвитку двосторонньої співпраці.

Ключові слова: Україна, Туреччина, стратегічне партнерство, двостороння співпраця.

Україно-турецькі відносини традиційно вважаються однією з актуальних тем політологічних досліджень, своєї актуальності вони не втрачають і сьогодні. З метою окреслити основні зміни в сучасних україно-турецьких відносинах в якості основної джерельної бази статті виступають заяви, доповіді та довідкова інформація, опубліковані на офіційних сайтах Міністерств закордонних справ України та Туреччини [3; 4; 5; 6; 11], порталів органів виконавчої влади [1; 2; 9; 12; 13; 15; 16; 17; 18], Головного Управління преси, публікацій та інформації Турецької Республіки [7; 8; 10]. В завдання статті входить охарактеризувати практичні кроки на шляху реалізації стратегічного партнерства, що були зроблені за минулий рік, та показати основні сфери двостороннього співробітництва в майбутньому.

Стисло характеризуючи шлях України та Туреччини до реалізації стратегічного партнерства, варто відзначити, що Україна і Туреччина оголосили про намір перейти на рівень стратегічного партнерства ще в 2003 р. та практичні кроки було здійснено лише в 2011 році зі створенням Стратегічної ради високого рівня, що мала на меті визначити та привести в дію механізм реалізації стратегічного партнерства між країнами. За останні роки було проведено три засідання Стратегічної ради високого рівня — у 2011, 2012 та 2013 рр., а за результатами домовленостей було реалізовано низку спільних проектів в транспортній сфері (проекти «Вікінг» та «ZUBR»), проведено численні раунди переговорів щодо створення ЗВТ та збільшення кількості турецьких інвестицій в українську економіку, скасовано візовий режим між двома країнами, ухвалено низку проектів щодо співпраці в галузях освіти, лісового господарства, в сфері конкурентної політики та енергетики тощо [14, с. 111–116].

Виникнення в Україні кризової ситуації наприкінці 2013 р. та її подальший розвиток позначилися на інтенсивності україно-турецьких кон-

тактів, проте зберіг загальний вектор направленості розвитку відносин між країнами. Так, 18–19 лютого 2014 р. в Анкарі було проведено чергове засідання Змішаної українсько-турецької комісії з питань міжнародних автомобільних перевезень, а 1 березня 2014 р. відбувся офіційний візит Міністра зовнішніх справ Турецької Республіки А. Давутоглу до України, в рамках якого турецька сторона підкреслила важливість співпраці з Україною, висловила свою підтримку та наголосила на тому, що Україна є одним із найважливіших стратегічних партнерів Туреччини [14, с. 117].

Важливою є позиція Туреччини щодо наявної кризової ситуації в Україні. Турецькою стороною в офіційних заявах неодноразово підкреслюється підтримка суверенітету та територіальної цілісності України, невизнання нелегітимних референдумів, проведених на Донбасі та в Криму, засудження анексії Криму, заклик до вирішення кризи мирним шляхом [6; 8; 9; 10]. Також до складу Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ входять представники від Турецької Республіки, а саму комісію очолює посол Турецької Республіки пан Ертурул Апакан [5].

Щодо практичних кроків, то за минулий рік попри кризову ситуацію в країні позитивний розвиток отримав інвестиційний сектор. Так, Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України провело зустріч із турецькими інвесторами Alapala Group та банком Ogilchyn Capital, Державним агентством автомобільних доріг було підписано контракт з турецькою компанією «Онур» щодо реалізації пілотного проекту експлуатаційного утримання ділянки автомобільної дороги М-06 Київ-Чоп (від м. Броди до м. Стрий — км 434+230 — км 621+500) [12; 16]. Іншою турецькою компанією — Turkcell «Life» — було отримано ліцензію на користування радіочастотним ресурсом України для впровадження радіотехнологій третього покоління 3G. Станом на сьогодні загальна вартість інвестиційних проектів, що знаходяться в реалізації, становить 4,5 мільярди доларів США [9].

Крім інвестиційного сектору, свою діяльність активізувало і Турецьке агентство зі співробітництва та координації (ТІКА). В 2014 р. Мінсоцполітики та Координаційний офіс ТІКА в Україні домовилися про співпрацю в рамках реалізації «Проекту надання підтримки у сфері охорони здоров'я та соціальних послуг». Зокрема, така співпраця включатиме заходи щодо навчальних програм для спеціалістів, проведення ремонту та оснащення соціальних установ, у тому числі й дитячих будинків, будинків для людей похилого віку, інтернатів для дітей з різними вадами тощо. За словами Координатора програм ТІКА Хаджи Байрам Болата, у зв'язку з окупацією Криму програми підтримки кримськотатарського народу там вимушено призупинені, однак в цілому по Україні вже реалізовано або продовжують реалізуватися понад 40 проектів у різних регіонах і в різних галузях життєдіяльності [13]. Так, в 2015 р. в рамках проекту технічної підтримки офісу Уповноваженого із захисту прав людини в українському парламенті офіс ТІКА забезпечив технічним оснащенням офіс Омбудсмена в Україні [7].

Перші міжурядові контакти з новою владою відбулись 10 листопада 2014 р., коли Міністр закордонних справ Туреччини Мевлют Чавушоглу

відвідав Україну з робочим візитом. Основною метою візиту було проведення Третього засідання Спільної групи стратегічного планування — двостороннього органу в рамках механізму стратегічного партнерства між двома державами. Зазначене засідання стало підготовчим етапом до IV засідання українсько-турецької Стратегічної ради високого рівня. Під час переговорів предметно обговорювались питання практичного співробітництва між Україною та Туреччиною, питання регіональної та міжнародної проблематики, європейської інтеграції, ситуація на сході України та в АР Крим тощо, було досягнуто домовленості щодо розвитку українсько-турецького співробітництва в аерокосмічній, енергетичній та військово-технічній сферах [11]. Турецькою стороною було наголошено на безперечній підтримці України, її територіальній цілісності, недоторканності міжнародно-визнаних кордонів та єдності держави. Крім цього, окремий наголос було зроблено на консолідації зусиль з метою захисту прав кримських татар, які потерпають під тиском окупаційних властей в Криму [4]. Під час свого візиту до України Мевлют Чавушоглу зустрівся з Міністром закордонних справ Павлом Клімкіним, був прийнятий Президентом України Петром Порошенком, зустрівся із лідером кримських татар та турків, взяв участь у конференції «Зовнішня політика Турецької Республіки, криза в Україні та україно-турецькі відносини» та відвідав Спеціальну моніторингову місію ОБСЄ [3].

Четверте засідання Стратегічної Ради високого рівня України та Турецької Республіки відбулось 20 березня 2015 року в рамках візиту до України Президента Турецької Республіки Реджепа Таїпа Ердогана. Президента Туреччини супроводжували Заступник прем'єр-міністра Алі Бабаджан, Міністр закордонних справ Мевлют Чавушоглу, Міністр енергетики та природних ресурсів Танер Йилдиз, Міністр економіки Ніхат Зейбекчі та Міністр культури та туризму Омер Челік [1]. Під час візиту відбулись двосторонні зустрічі між Президентами країн, Міністрами закордонних справ та між Президентом Туреччини та Прем'єр-міністром України Арсенієм Яценюком, Головою Парламенту Володимиром Гройсманом. Крім цього, Президент Туреччини окремо зустрівся з Головою кримськотатарського меджлісу Рефатом Чубаровим та делегацією турок-месхетинців [2]. Під час переговорів було обговорено питання порушення у Криму прав кримських татар та турків-месхетинців та домовлено продовжувати здійснювати спільні заходи на двосторонньому та багатосторонньому рівнях для підтримки і захисту прав кримськотатарського народу. Крім цього, було наголошено на діяльності в Україні ТІКА та Фонду Юнуса Емре [9; 18].

За результатами переговорів глави держав домовились про співпрацю у значній кількості масштабних високотехнологічних проєктів. Йдеться про розробку та виробництво регіонального пасажирського літака для потреб Туреччини на базі новітніх технологій Державного підприємства «Антонов», проєкти в аерокосмічній сфері, спільні проєкти в двигунобудуванні, у військово-технічній сфері [15]. Значну увагу приділено співпраці в енергетичній сфері. Україна висловила зацікавленість у реалізації міжнародних газотранспортних проєктів, зокрема з постачання природного газу з

джерел Каспійського шельфу та країн Центральної Азії, в обміні досвідом щодо будівництва підземних газосховищ та умов зберігання газу в українських підземних газосховищах, участі українських компаній у будівництві газопроводу TANAP. Також обговорювалось питання збільшення товарообігу між країнами та поліпшення інвестування. Наприкінці 2014 року товарообіг між країнами досяг позначки у 6 млрд доларів; за мету ставиться досягти позначки у 10 млрд доларів вже в 2017 році, 20 млрд доларів — у 2023 році. На знак поліпшення інвестування Голова ради директорів компанії Turkcell «Life» Ахмед Акчад передав символічний чек на суму 3 млрд 355 тис. 400 гривень Віце-прем'єр-міністру України Геннадію Зубку. Також турецькою стороною було вирішено надати Україні 10 мільйонів доларів США гуманітарної допомоги, а також виділити кредит в розмірі 50 мільйонів доларів на покриття дефіциту бюджету [9; 15].

Між Президентами країн було підписано Спільну заяву. Крім цього, член Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України Ігор Назарчук та Голова Ради ринків капіталу Турецької Республіки Вагнетін Ерташ підписали Меморандум про взаєморозуміння та обмін інформацією між Нацкомісією з цінних паперів та фондового ринку України та Радою ринків капіталу Туреччини, а керівник та генеральний конструктор Державного підприємства «Івченко-Прогрес» Ігор Кравченко і Генеральний директор компанії «Tusas Motor Sanayii A. S.» Махмуд Фарук Акшид — Лист про наміри розвитку партнерства у сфері проектування та виробництва авіадвигунів між зазначеними підприємствами [17].

За результатами засідання також було вирішено провести найближчим часом чергове засідання Міжурядової українсько-турецької комісії з торговельно-економічного співробітництва; чергове засідання Спільної українсько-турецької комісії з питань оборонно-промислового співробітництва; наступний раунд переговорів щодо Угоди про вільну торгівлю; а також перше засідання Робочої групи з питань державно-приватного партнерства. Було наголошено, що переговори щодо створення Зони вільної торгівлі знаходяться на завершальному етапі [15].

Таким чином, аналізуючи розвиток україно-турецьких відносин на сучасному етапі, варто відзначити наступне: незважаючи на кризову ситуацію в Україні співпраця між країнами набуває подальшого розвитку; спостерігається поліпшення інвестиційної сфери та активізація діяльності турецьких неурядових організацій; крім економічно-торгівельних питань, великого значення набувають питання захисту кримських татар, співпраця в енергетичній, оборонно-промисловій та аерокосмічній сферах, спостерігаються можливості для реалізації масштабних проектів.

Список використаної літератури

1. Cumhurbaşkanlığı Erdoğan Ukrayna'da [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/92619/cumhurbaskani-erdogan-ukraynada.html>
2. Cumhurbaşkanlığı Erdoğan'ın Ukrayna'da İkili Görüşmeleri [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/92630/cumhurbaskani-erdoganin-ukraynada-ikili-gorushmeleri.html>

3. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Ukrayna'da [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu-ukrayna_da.tr.mfa
4. No: 346, 07 Kasım 2014, Türkiye-Ukrayna Ortak Stratejik Planlama Grubu III. Toplantısı Hk. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mfa.gov.tr/no_-346_-07-ka-sim-2014_-turkiye-ukrayna-ortak-stratejik-planlama-grubu-iii_-toplantisi-hk_.tr.mfa
5. No: 173, 28 Mayıs 2014, Ukrayna'da Alınan AGİT Gözlemcileri Hk. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mfa.gov.tr/no_-173_-28-mayis-2014_-ukrayna_da-alikonulan-agit-gozlemcileri-hk.tr.mfa
6. No: 203, 22 Haziran 2014, Ukrayna'da Ateşkes İlan Edilmesi Hk. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mfa.gov.tr/no_-203_-22-haziran-2014_-ukrayna_da-ateskes-ilan-edilmesi-hk.tr.mfa
7. TİKA'dan Ukrayna'ya ekipman desteği [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.byege.gov.tr/turkce/haber/tikadan-ukraynaya-ekipman-destegi/75896>
8. Ukrayna'nın bütünlüğünü destekliyoruz [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.byege.gov.tr/turkce/haber/polonya-ile-turkiye-cumhurbaskanlari-ukraynanin-toprak-butunlugunu-destekli/55225>
9. Ukrayna'nın Her Karışında Barış ve Huzurun Sağlanması En Büyük Temennimizdir [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/92623/ukraynanin-her-karisinda-baris-ve-huzurun-saglanmasi-en-buyuk-temennimizdir.html>
10. Ukrayna krizi diyalog yoluyla çözülmeli [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.byege.gov.tr/turkce/haber/turkiye-ve-polonya-ukrayna-krizinin-diyalogla-cozumu-uzerinde-durdu/55128>
11. Відбулося Третє засідання Українсько-турецької групи стратегічного планування під співголюванням міністрів закордонних справ України і Туреччини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/29573-vidbulosya-trete-zasidannya-ukrajinsyko-turecykoji-grupi-strategichnogo-planuvannya-pid-spivgolovuvannyam-ministriv-zakordonnih-sprav-ukrajini-i-turechchini>
12. В Укравтодорі перепідписали контракт на реалізацію пілотного проекту експлуатаційного утримання автомобільної дороги за кінцевим результатом [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247529768
13. Мінсоцполітики та Турецьке агентство зі співробітництва та координації починають в Україні спільний соціальний проєкт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247670801
14. Паюк К. А. Україна і Туреччина: на шляху до реалізації стратегічного партнерства // Вісник Одеського національного університету. — 2014. — Т. 19, Соціологія і політ науки. № 1 (20). — С. 111–117.
15. Президенти України та Туреччини дають старт новому етапу у відносинах двох країн [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/32515.html>
16. Турецький бізнес розглядає можливості розширення своєї діяльності в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247379475
17. Україна та Туреччина підписали низку двосторонніх документів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/32519.html>
18. Україна та Туреччина продовжать спільно відстоювати права кримських татар — зустріч президентів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/32518.html>

Паюк Е. А.

кафедра международных отношений ОНУ им. И. И. Мечникова
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

УКРАИНА И ТУРЦИЯ: НОВЫЕ ШАГИ НА ПУТИ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПАРТНЕРСТВА

Резюме

Статья посвящена развитию украино-турецких отношений в период кризисной ситуации в Украине. В статье проведен анализ эволюции двусторонних отношений между странами, показаны основные практические шаги на пути реализации стратегического партнерства, новые векторы развития двустороннего сотрудничества.

Ключевые слова: Украина, Турция, стратегическое партнерство, двустороннее сотрудничество.

Paiuk K.

Department of International Relations, Odessa National University
k. 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

UKRAINE AND TURKEY: NEW STEPS ON THE WAY TO PRACTICAL REALIZATION OF STRATEGIC PARTNERSHIP.

Summary

The article is devoted to the development of the Ukrainian-Turkish relations during crisis situation in Ukraine. In the article the author adheres to analysis of the evolution of bilateral relations between countries, demonstrates core practical steps on the way to realization of strategic partnership, new trends in the development of bilateral cooperation.

Key words: Ukraine, Turkey, strategic partnership, bilateral cooperation.

УДК 327:001.5

Чумак К. О.

аспірантка

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

тел.: (380482) 633259, e-mail: christina-chumak@rambler.ru

ТЕОРІЯ ЛІБЕРАЛЬНОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМУ ТА ЇЇ МІСЦЕ В ДОСЛІДЖЕННІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Стаття має на меті показати роль і місце теорії ліберального інтернаціоналізму у контексті дослідження міжнародних відносин та зовнішньої політики на початку ХХІ ст. Показано, як ліберальний інтернаціоналізм став основою зовнішньої політики США і які виклики ця провідна теорія переживає сьогодні.

Ключові слова: ТМВ, ліберальний інтернаціоналізм, зовнішня політика США.

Тема переоцінки сучасних теорій міжнародних відносин залишається однією з найважливіших та найактуальніших в нашій країні з огляду на необхідність переосмислення місця науки про міжнародні відносини на посткомуністичному просторі, де відхід від марксистської методології породив серйозний концептуальний вакуум.

Література по темі є дуже різноманітною: вона представлена переважно американською та англійською школами, які є на сьогодні провідними у світі.

Метою статті є розкриття особливостей теорії ліберального інтернаціоналізму з огляду на закінчення «холодної війни» й переосмислення США своїх позицій в світі на концептуальному рівні.

Міжнародні відносини (МВ) як автономна сфера вивчення в політології — це винахід ХХ ст. Як відзначає австралійський науковець Д. Армстронг, МВ розвилися в окрему дисципліну «і як відповідь на події, такі як дві світові війни й холодна війна; і тому, що існували деякі явища — війна, дипломатія, стратегія, міжнародне право, баланс сил, суверенітет — які були недостатньо, або взагалі не вивчені в соціальних науках» [1, р. 362]. Майже весь період головними течіями в ТМВ залишались реалізм та лібералізм, але у 80-х рр. вони поступово змінювали свою «класичну» форму як відповідь на появу нових популярних напрямів дослідження.

У статті політолога-міжнародника Кріса Брауна (Лондонська школа економіки та політичних наук) проведено цікавий аналіз переосмислення ТМВ останніх десятиліть. Для початку він згадує досягнення реалізму в 80-х рр. По-перше, можна назвати роботу Роберта Гілпіна «Війна й зміни у світовій політиці» (1981). Ще два важливих твори десятиліття — «Структурний конфлікт: Третій світ проти глобального лібералізму» (1985) Стівена Краснера й «Походження союзів» (1987) Стівена Уолта. Що стосується

2000-х рр., тут варто відзначити твори «Трагедія політики Великої сили» (2001) Джона Міршаймера й «Раціональна теорія міжнародної політики» (2010), «Трагічне бачення політики» (2003) і «Культурна теорія міжнародних відносин» (2008) Річарда Н. Лебова, які, поряд з роботою Майкла Уільямса «Традиції реалізму й границі міжнародних відносин» (2005), у значній мірі сприяли відродженню класичного реалізму. «Ліберальний» підхід у широкому розумінні слова в 80-х рр. дав найвідомішу роботу Роберта Кейна «Після гегемонії» (1984), яку можна розглядати разом з «Еволюцією співробітництва» (1984) Роберта Аксельрода. Обидва автори дали визначення терміну «ліберальний інституціоналізм», який став одним з головних понять у ліберальній міжнародній теорії, поряд з поняттям «демократичний мир», уведеним у науку Майклом Дойлем в есе «Кант, ліберальна спадщина й міжнародні відносини» (1983). Ліберальна теорія 2000-х рр. запропонувала перш за все твори Джона Айкенберрі від «Після перемоги» (2000) до «Ліберальний Левіафан» (2011), які слід розглядати поряд з роботами Анн-Марі Слотер «Новий світовий порядок» (2005) та «Обмежуюча влада» (2008) Деніела Даудні [2, р. 485].

Від «Англійської школи» в 80-ті рр. основною роботою стала монографія «Анархічне суспільство» (1977) Хедлі Булла, так само впливовим був твір «Експансія міжнародного співтовариства» (1984) Адама Уотсона. Близьким до «Англійської школи» був Р. Дж. Вінсент з книгою «Права людини й міжнародні відносини» (1986). В 2000-ні рр. «Від міжнародного до світового співтовариства» Баррі Бузана з'єднала в собі конструктивізм і «Англійську школу», у той час як більш традиційними залишились Ендрю Харрелл у роботі «На світовому рівні» (2007) та Йен Кларк у лекціях «Законність і гегемонія в міжнародному співтоваристві» (2007, 2011). «Конструктивізм» як окремий підхід до МВ виник тільки в 80-ті рр. Базовими стали роботи «Правила, норми й відмінності» (1989) Фрідріха Краточвіла, «Світ, створений нами» (1990) Ніколаса Онуфа, а також деякі есе Джона Дж. Раггі. Із періоду 2000-х рр. не можна не згадати «Соціальну теорію міжнародної політики» (1999) Алекса Вендта й збірник есе Фрідріха Краточвіла «Пазл політики» (2010). Робота Вінсента Пуле «Міжнародна безпека на практиці» (2010) відзначає розвиток конструктивізму в одному напрямку, а «Релістський конструктивізм» (2010) Семюеля Баркіна — у зовсім іншому. Сучасні роботи роблять ухил у бік постструктуралізму, як у випадку з монографією Лене Хансена «Безпека на практиці: дискурсивний аналіз і Боснійська війна» (2006), однак основна модель секьюритизації залишається плідною, наприклад, у спільній праці Бузана й Хансена «Еволюція теорії міжнародної безпеки» (2009) [2, р. 486].

Міжнародна політична теорія (МПТ) як сучасний підхід зобов'язана роботі Чарльза Бейтса «Політична теорія й міжнародні відносини» (2000), яка вперше поєднала сучасну аналітичну політичну теорію й ТМВ. Критична / «пізньомодерна» теорія МВ була відтворена в 80-ті рр. «Пізньомодерний» підхід до ТМВ почався зі статті Річарда Ешлі «Сила неореалізму» (1984), яка стала новаторським внеском «континентального світогляду» у ТМВ. Важливою була робота Роберта Коха «Виробництво, сила й світовий

порядок» (1987); його стаття «Соціальні сили, держави й світовий порядок: За межами теорії МВ» (1983) стала найвпливовішою серед представників критичної теорії, розмежовуючи «теорію вирішення проблем» і «критичну теорію», які дотепер широко застосовуються в науці. Треба відзначити також роботи «Міжнародні / Інтертекстуальні відносини: постмодерністські тлумачення у світовій політиці» (1989) Джеймса Дер Деріана й Майкла Шапіро. Критичні / «пізньомодерні» теорії МВ в 2000-ні рр. стали настільки розрізненими, що їх представників досить складно систематизувати. Можна лише виділити такі роботи: Майя Зефусс «Рани пам'яті» (2007), Кімберлі Хачінгс «Час і світова політика» (2009), Крістофер Кокер «Варварські філософи» (2010), Кен Бут «Теорія міжнародної безпеки» (2007), Йенс Бартлесон «Погляди на світове співтовариство» (2009) і Ендрю Ліклейтер «Проблема завдання збитків у світовій політиці» (2011). Фемінізм в 80-ті рр. знаходить місце у творах Жанни Бетке Елштейн «Жінка й війна» (1987), Сінтії Енло «Банани, пляжі й бази: надаючи МВ феміністичне значення» (1989). В 2000-х рр. до даного напрямку можна віднести «Гендерність у світовій політиці» (2001) Енн Тікнер, «Теорія міжнародних відносин: критичний вступ» (2001) Сінтії Вебер, «Стать, насильство й безпека: застосування на практиці» (2008) Лаури Шепард [2, р. 487].

Порівнюючи наукові праці 1980-х і 2000-х рр., чи можна говорити про певні нові підходи до дисципліни МВ, нові погляди на світ, або, навпаки, досягнення попередніх десятиліть знівельовано?

Кріс Браун вважав, що прогрес видно скоріше в окремих галузях, ніж в цілому. Наприклад, акцент, який Кеохан і Аксельрод зробили на інституціональній кооперації, був перейнятий і укріплений Айкенберрі у його розповіді про цінність використання постійного домінування з метою створення стійких структур права. Другий приклад — Міршаймер, Уільямс, Лебов не тільки відродили класичний реалізм, але й забезпечили йому більш тверде коріння, розбудовуючи структурну теорію реалізму. Те ж саме можна сказати й про різних сучасних письменників «Англійської школи» — такі фігури як Бузан і Харрелл значно розширили знання у своїй галузі науки [2, р. 489].

Дві галузі ТМВ, де прогрес найбільш очевидний, представлені у реалізмі й лібералізмі. На цей прогрес вплинула зовнішня політика адміністрації Джорджа Буша-мол.

Наприклад, розглянемо роботу Джона Айкенберрі. Істотним було його положення про те, що багатосторонність важлива; що, як би не домінували США, вони повинні розробити правила, які міцно закріплять ліберальний міжнародний порядок. Айкенберрі звернувся до періоду після 1945 року, щоб вшанувати зусилля адміністрацій Трумена й Ейзенхауера, і хакликав США повторити цей досвід в епоху після холодної війни. Він передбачав кінець будь-якого виду американської гегемонії. Лібералізм, згідно з його роботою, буде властивий широкій групі провідних держав, звичайно, включаючи Китай. Середньо- і довготермінові інтереси США припускають необхідність сприяти інституціональним механізмам, які зафіксують правила, що забезпечують майбутнє ліберального економічного й політичного

порядку, навіть якщо це іноді може шкодити короткостроковим американським інтересам. Це найбільш послідовна оцінка ліберальної теорії МВ на цей час. За Айкенберрі адміністрація Буша виявила презирство до багатосторонності міжнародного права, про що свідчить «непідписання» «Римського статуту» про Міжнародний кримінальний суд, саботаж угоди про зміну клімату й кричущі порушення міжнародного гуманітарного права під час війни з терором. Адміністрація Буша демонструвала переконання, що США морально перевершують інші держави, що вони можуть діяти без урахування ширшого контексту сил і інтересів, що поняття абсолютної безпеки має сенс [3].

Серед реалістів привертає увагу перш за все Джон Міршаймер. Наприклад, в статті «Трагедія політики великої сили» він визнає життєвий інтерес США в забезпеченні транспортування близькосхідної нафти, стверджує, що США повинні орієнтуватись перш за все на балансування з Китаєм, чия міць невпинно зростає [4].

Отже, ліберальні й реалістичні теоретики, кожен по-своєму, насправді відкрили й розробили свої перспективи в ТМВ, інноваційні й прогресивні.

Якщо далі порівнювати внесок реалістів та інших шкіл, то слід звернутись до пріоритетів, найважливіших для них. Для реалістів війна між державами залишається центральною проблемою. Для ліберальних інтернаціоналістів основним питанням є нерівномірний розподіл політичної волі індивідів. Для марксистів головне питання полягає в несправедливості глобального капіталізму й класовій стратифікації в глобальному масштабі. Для критичних теоретиків — це невиправдане страждання, викликане не тільки капіталізмом, але й іншими процесами сучасності на глобальному рівні [5]. Конструктивісти приділяють менше уваги питанням особистості, ніж проблемі того, як зміни ідентичності й інтересів держав можуть змінити культуру міжнародних відносин: від культури конфлікту до культури співробітництва. Члени «Англійської школи» у цілому об'єднані загальною проблемою історії, динаміки й майбутнього так званого міжнародного співтовариства. Феміністки натхненні ідеалом гендерної рівності й обурені глобальними наслідками того, що вони вважають гендерним характером сучасної суверенної держави. Постструктуралісти зацікавлені в процесах і практиці, які уможливають уявлення сфери міжнародних відносин як окремої галузі політичної практики. Постколоніальні теоретики цікавляться історією, ідентичністю й формами політичної емансипації, доступними маргіналам — членам глобального Півдня.

Всі ці підходи настільки різні, що неможливо використовувати їх в одному дослідженні. Наприклад, неможливо бути феміністкою й у той же час бути реалісткою, тому що більша частина феміністської літератури виступає із критикою реалізму. Безумовно, не всі світогляди взаємовиключні. Продуктивні бесіди можуть відбуватися й відбувалися між реалістами й лібералами відносно динаміки співробітництва між державами, а також умов для підтримки режиму в різних проблемних областях. «Англійська школа» відрізняється тим, що її члени відкрито визнають законний плюралізм «традицій міжнародної думки». Проте зближення світоглядів,

швидше за все, у недалекому майбутньому не відбудеться. Тому в наукових дослідженнях більш коректним залишається використання набутків однієї школи для створення теоретичних рамок дослідження.

В контексті дослідження зовнішньої політики США особливу увагу викликають переваги концепції світового порядку, які добре зрозумілі з досліджень школи ліберального інтернаціоналізму. Правда, сьогодні деякі вчені спростовують актуальність цієї концепції [6]. Але, наприклад, Мартін Гріффітс у монографії «Переосмислюючи теорію міжнародних відносин» більш переконливо відстоює точку зору, що ліберальний інтернаціоналізм залишається «найкращім засобом переосмислення теорії МВ» [7, р. 1].

Ліберальний інтернаціоналізм — поняття, що описує тип мислення, пов'язаний з ідеями «комерційного» лібералізму (зв'язок між вільною торгівлею й миром), «республіканського» лібералізму (зв'язок між демократією й миром) і «регулятивного» лібералізму (теорії міжнародного співробітництва). Це поняття є протилежним антикапіталістичній ідеології, такий як марксизм, або іншим теоріям, критичним відносно капіталізму.

Чотири основні ідеї ліберального інтернаціоналізму в МВ включають наступні. По-перше, мир може бути щонайкраще забезпечений за рахунок поширення демократичних інститутів в усьому світі. По-друге, лібералізм вважає, що переваги держави, а не її можливості, є детермінантами поведінки держав. Переваги можуть варіюватися від держави до держави, залежно від культури, економічної системи й типу керування. Однак саме уряди, а не люди, починають війни, тому демократія — це надія на мир (оскільки вона є вищою формою вираження народної волі людей, які, безумовно, роблять вибір на користь миру — очевидної переваги, заснованої на раціональності й природньому праві). По-третє, верховенство права настільки ж застосовне до держав, як і до людей, а добровільно створена система міжнародних організацій повинна існувати, виконуючи функції законодавчої влади, виконавчої й судової, при збереженні максимально можливої поваги до свободи й незалежності країн. По-четверте, так само, як завжди можна ідентифікувати агресора, повинно бути можливо створити ефективну коаліцію законслухняних держав проти подібних порушників. Тому ліберальний інтернаціоналізм є частиною ідейної основи, на якій побудовані такі організації, як ООН (а раніше — Ліга Націй).

Так само як можна виділити різні типи реалізму, можна розрізнити й напрямки ліберального інтернаціоналізму. Ключовою є відмінність між лібералами, які підтримують прагнення до посилення державного втручання в економіку, й тими, хто підтримує невтручання. Перша школа вважає, як і Вудро Вільсон (президент США в 1913–1921 рр.), що війна в ім'я ліберальних ідеалів може іноді бути необхідною, щоб позбавити мир від неліберальних опонентів. Ліберальні інтервенціоністи (прихильники втручання) виступають особливо проти тоталітаризму у всіх його проявах. Друга школа, прихильники невтручання, вважає, що лібералізм повинен поширюватися тільки на основі історичної неминучості, без будь-якої допомоги з боку своїх прихильників, особливо таких відомих, як США. Однак не-

втручання не слід плутати з ізоляціонізмом, оскільки останній технічно є відхиленням від створення союзів у тому числі. Замість цього прихильники невтручання, як правило, виступають за політику стримування для нанесення остаточної поразки ворогам лібералізму, неважливо, це автори-тарні держави або терористи [7, р. 5].

Ліберальний інтернаціоналізм має унікальний статус, оскільки є не тільки однією з провідних шкіл МВ, але й офіційною ідеологією найпотужнішої держави у світі, Сполучених Штатів. США є унікальними не тільки в силу своєї сили й місця в еволюції сучасної західної культури. Сполучені Штати є країною, ідентичність якої спирається на ліберальну ідею: всі індивідууми створені рівними й наділені певними невідчужуваними правами. Незважаючи на поточні й історичні реалії, які вступають у протиріччя із цією ідеєю, американська національна політична культура залишається ґрунтованою на ліберальній філософії, на яку сильно вплинули ідеї Джона Локка. Домінуючі риси цієї політичної культури містять у собі тверду віру в капіталізм, індивідуальну волю й прогрес людства. Більшість американців прийняли ці поняття й вважають їх універсальними істинами. Ці ідеї розвилися в американську віру у загальнолюдське прагнення до життя, волі й щастя. Така історія й національні переконання відокремлюють США від інших національних держав. Політична культура США також наповнена вродженим американським оптимізмом і переконанням, що навіть складні міжнародні проблеми піддаються раціональному вирішенню. По-друге, ліберальний інтернаціоналізм містить переконливий набір аргументів, які безпосередньо протистоять розумінню держави як джерела трагічного конфлікту між партикуляризмом (національним інтересом) і універсалізмом (правами людини); при цьому США виступають одночасно і як погроза світовому порядку, і як його гарант [8].

Таким чином, теорія ліберального інтернаціоналізму, що панує в американському суспільстві, є найкращим і найбільш природним підходом для вивчення американської політики, у тому числі й зовнішньої. Найбільш цікавим для актуальних досліджень є, зокрема, те, наскільки сучасні адміністрації діють на практиці відповідно до ліберального інтернаціоналізму, теорія якого не піддається сумніву жодною адміністрацією.

Список використаної літератури

1. Armstrong D. Why is there too much international theory? / D. Armstrong // Australian Journal of Political Science. — 1995. — Vol. 30, N 4. — P. 356–363.
2. Brown Ch. The poverty of Grand Theory / Chris Brown // European Journal of International Relations. — 2013. — Vol. 19. — P. 483–497.
3. Ikenberry J. America's Imperial Ambition / John G. Ikenberry // Foreign Affairs. — 2002. — N 81. — P. 44–60.
4. Mearsheimer J. Lying in International Politics / John J. Mearsheimer. 2004 [Electronic resource]. — Available on the web at: http://www.learnedhand.com/mearsheimer_lying.htm
5. Critical Theory and International Relations / Ed. by Roach S. — London: Routledge, 2008.
6. Kupchan Ch. The Illusion of Liberal Internationalism's Revival / Charles A. Kupchan, Peter L. Trubowitz // International Security. — 2010. — Vol. 35, N 1. — P. 95–109.

7. Griffiths M. Rethinking International Relations Theory / Martin Griffiths. — Houndmills: Palgrave Macmillan, 2011. — 226 p.
8. Berkowitz P. The War on Terror, Bush and the Liberal Tradition / P. Berkowitz. Hoover Institution, 2004 [Electronic resource]. — Available on the web at: <http://www.hoover.org/publications/digest/3043131.html>

Стаття надійшла до редакції 03.03.2015

Чумак К. О.

кафедра міжнародних відносин ОНУ ім. І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул., 24/26, г. Одеса-58, 65058, Україна

**ТЕОРИЯ ЛИБЕРАЛЬНОГО ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМА И ЕЕ МЕСТО
В ИССЛЕДОВАНИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

Резюме

Статья призвана показать роль и место теории либерального интернационализма в контексте исследования международных отношений и внешней политики в начале XXI в. Показано, как либеральный интернационализм стал основой внешней политики США и какие вызовы эта ведущая теория переживает сегодня.

Ключевые слова: ТМО, либеральный интернационализм, внешняя политика США.

Chumak K. O.

Department of International Relations, Odessa National University
k. 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

**THE THEORY OF LIBERAL INTERNATIONALISM AND ITS PLACE
IN THE INTERNATIONAL RELATIONS STUDIES**

Summary

This article aims to show the role and place of the theory of liberal internationalism in the context of the international relations and foreign policy studies at the beginning of XXI c. There was showed how liberal internationalism became the base of the US foreign policy, and what challenges this leading theory is experiencing nowadays.

Key words: International Relations theory, liberal internationalism, the US foreign policy.

УДК 327[(438+476)] «1990/1999»

Шевченко А. Н.

аспірант

кафедра міжнародних відносин ОНУ ім. Г. Г. Мечникова

к. 32, Французький буль., 24/26, Одеса-58, 65058, Україна

тел.: (380482) 633259, e-mail: oshevchenko90@mail.ru

СТАНОВЛЕННЯ ПОЛЬСКО-БЕЛОРУССКИХ ВІДНОШИН В 1990-Е РОКИ

Цілью статті є аналіз двосторонніх польсько-білоруських відносин з 1990 по 1999 рік. Нижня часовий межі зумовлена початком польської «Політики двох шляхів», в якій Польща вперше визнає Білорусь як незалежного суб'єкта міжнародних відносин, верхня межі — вступленням Польщі в НАТО і підписанням Договору про створення Союзного державства між Білоруссю і Росією, що ознаменувало початок нового етапу польсько-білоруських відносин. Прослідують тенденції відносин між країнами і на цій основі зроблена спроба виявити взаємні інтереси держав по відношенню однієї до одної, які лягли в основу подальших міждержавних відносин Польщі і Білорусі.
Ключові слова: Польща, Білорусь, СНГ, Союзне Державство, НАТО.

Актуальність вивчення польсько-білоруських відносин для українських дослідників полягає в значущій кількості історических, політичних і економічних проблем, які були поставлені перед державами в початку 1990-х років і які виникають перед ними зараз. Досвід розв'язання проблем, які виникли перед громадянами Польщі і Білорусі в початку 1990-х років, а також досвід становлення відносин і причин успіхів і невдач в розвитку відносин Польщі і Білорусі може бути корисним Україні. Розуміючи загальну стратегію і логіку дій двох найближчих сусідів України, можна зрозуміти взаємні стратегічні інтереси Польщі і Білорусі, на основі чого можна розробляти зовнішньополітичні кроки України в цьому регіоні.

Крім того, актуальність полягає в тому, що країни, які до «перестройки» знаходилися в одному геополітичному регіоні, пішли по різних шляхах розвитку, в результаті чого їх межі стали лінією зіткнення між НАТО і СНГ. З цієї позиції представляє інтерес порівняння політичних процесів в Польщі і Білорусі, а також розвиток двосторонніх відносин в умовах протилежних зовнішньополітичних векторів.

Серед наукової літератури українських дослідників не так багато робіт, присвячених суцільно польсько-білоруським відносинам. Серед таких робіт українських дослідників слід виділити публікації львівського вченого Олега Борніяка [1; 2; 3].

Серед польських досліджень представляють інтерес роботи вченого Рафала Чахора [4], а також вченого і дипломата Ежи Марєка Новаковського [6].

Также в ходе изучения вопроса были использованы материалы архива крупнейшей польской газеты «Gazeta Wyborcza» [7; 8].

Общественно-политические изменения в Восточной Европе в начале 1990-х поставили перед европейскими акторами новые задачи и новые вопросы, связанные с формированием новой системы межгосударственных отношений в Восточной Европе.

Для Польши одним из таких новых и важнейших вопросов стал вопрос налаживания связей и построения отношений с Республикой Беларусь. По сути, Польше впервые предстояло налаживать отношения с Беларусью — одной из самых близких к полякам этнически и культурно страной.

Следует заметить, что Польша начала налаживать контакт с Беларусью как с суверенным субъектом международной политики ещё до формального распада СССР. Так, в 1990 году в новой внешнеполитической стратегии Польши была определена, так называемая «Политика двух путей» (Polityka dwutorowości) в отношении СССР, которая предполагала взаимодействие как с центральной властью СССР, так и с руководством отдельных республик, в том числе и БССР. И хотя украинские и польские исследователи отмечают пассивность и неэффективность этой политики, само декларирование развития отношений с БССР можно назвать первым в истории документом, в котором Польша определяет Беларусь как самостоятельный, отдельный субъект международной политики [2, С. 460].

Тогда же, в 1990 году в Гродно был основан Союз поляков Беларуси — общественная организация, имевшая своей целью объединение поляков, проживающих на территории Беларуси, а также развитие культурных связей между поляками и белорусами [5].

Поэтому можно говорить о том, что Польша начала свои отношения с белорусским государством ещё до распада СССР и некоторые исследователи называют именно этот этап первым этапом польско-белорусских отношений [1].

Дипломатические отношения между Польшей и Республикой Беларусь были установлены 2 марта 1992 года. Тогда в ходе рабочего визита в Варшаву Министр иностранных дел Беларуси Петр Кравченко вместе со своим польским коллегой Кшиштофом Скубишевским подписали договор «Об установлении дипломатических отношений». Польша стала вторым государством в мире (после Украины), установившим дипломатические отношения с Беларусью.

В то время многие польские политики и дипломаты считали, что Беларусь будет развиваться демократическим и европейским путём параллельно с Польшей.

Весной 1992 года был парафирован трактат «О добрососедстве и сотрудничестве» между Польшей и Республикой Беларусь, а в следующем году состоялся визит Президента Польши в Минск (28–29 июня 1993 г.).

В целом период первой половины 90-х в отношении Польши и Беларуси можно определить как период оформления двусторонних отношений, ради чего было проведено много двусторонних встреч на высоком уровне в Минске и Варшаве, а также поиск стратегического направления отноше-

ний между странами [1]. Тем не менее, ожидаемой вначале интенсивности развития двусторонних отношений не наблюдалось. И Польша, и Беларусь были больше обеспокоены внутренними реформами и определением общего вектора внешней политики, который оказался разным, что, конечно, не способствовало углублению отношений между Польшей и Беларусью. Если Польша фактически сразу определила своей целью интеграцию в европейские структуры, то Беларусь, наоборот, была заинтересована в тесном сотрудничестве с бывшими советскими республиками. Так, ещё в декабре 1991 года Беларусь стала соучредителем СНГ, который по задумке должен был стать наследником СССР. Тем самым тогдашнее руководство Беларуси, в лице Председателя Совета Республики Беларусь Станислава Шушкевича, очертило общий внешнеполитический интерес Беларуси в интеграции союзных республик в некой иной форме и в ином качестве.

В чём-то похожее интеграционное объединение было образовано десятью месяцами ранее — в феврале 1991 года по итогам встречи Президентов Польши — Леха Валенсы, Чехословакии — Вацлава Гавела и Премьер-министра Венгрии Йозефа Антала была создана Вишеградская группа. Однако, если СНГ должен был стать самодостаточным большим объединением, который заменил бы СССР, или, по крайней мере, смягчил бы его распад, то изначальная цель объединения Вишеградской группы была принципиально иной — совместное проведение реформ, необходимых для интеграции трёх стран в европейские структуры.

По сути, Польша и Беларусь уже в 1991 году стали участниками принципиально разных интеграционных объединений. Точек соприкосновения между странами, несмотря на общую границу и культурную общность народов, было не так много. Сотрудничество ограничивалось лишь торговлей, а договоры часто так и оставались на бумаге. Впрочем, и неких негативных тенденций тоже не наблюдалось.

Однако именно этот разный вектор внешней политики двух стран можно назвать основной причиной пассивности двустороннего диалога.

Первые признаки напряжённости в отношениях между странами появились во второй половине 90-х, после прихода к власти в Беларуси Александра Лукашенко.

30 марта 1996 года состоялась встреча новых президентов двух стран — Александра Лукашенко и Александра Квасневского, на которой были обсуждены тенденции и развитие польско-белорусских отношений.

Однако уже через два месяца после этой встречи разгорелся скандал с депортацией из Беларуси главы Независимого профсоюза «Солидарность» Мариана Кшаклевского [8]. Это был первый признак реального охлаждения межгосударственных отношений Польши и Беларуси.

В 1996 году в Беларуси были очевидны тенденции к сворачиванию демократических прав и свобод и установлению авторитарной власти. Об этом говорили и депортации из страны иностранцев, и сворачивание свободы слова, и начинающиеся преследования оппозиционеров, и некоторые внутриполитические шаги, как увольнение Александром Лукашенко главы ЦИК Беларуси В. Гончара.

Видя эту тенденцию и осознавая необходимость изменения тональности и методов двусторонних отношений, Сейм Польши принял постановление «Про ситуацию в Беларуси». После этого была разработана концепция «критического диалога» — критики со стороны Польши примеров подавления в Беларуси демократических свобод [9, с. 129]. Очевидно было, что началась новая, гораздо более сложная стадия двусторонних отношений Польшу с Беларусью.

После этого двусторонние отношения перешли в стадию взаимоотношений между определёнными отраслевыми министерствами и встреч чиновников среднего ранга, как правило, на нейтральной территории, такой площадкой выступали, например, встречи в рамках заседаний ОБСЕ [6].

Ещё большему охлаждению двусторонних отношений способствовало поступательное движение Польши в НАТО, увенчанное вступлением страны в Североатлантический альянс в 1999 году. Президент Беларуси Александр Лукашенко неоднократно высказывал своё недовольство возможностью прямого соприкосновения Беларуси с НАТО, опасаясь, что это будет прямой угрозой безопасности Беларуси [3].

В целом внешние факторы во второй половине 1990-х играли одну из ключевых ролей в польско-белорусских отношениях.

Впервые проблема НАТО стала камнем преткновения в отношениях между странами ещё в 1993 году, когда МИД Польши направил официальный запрос в Минск об отношении белорусской стороны к расширению НАТО на восток. Ответ был негативным [10, с. 152].

Со временем негативное отношение Беларуси к расширению на восточную Европу было оформлено официально, а с приходом к власти Александра Лукашенко эти тенденции значительно увеличились.

Одновременно с активным движением Польши в НАТО, с 1995 года значительно активизировались белорусско-российские отношения. Так, в 1995 году в Беларуси проходит референдум, одним из вопросов которого был вопрос экономической интеграции с Россией. За проголосовали более 80 % избирателей [11]. По результатам этого референдума, а также решений палат Федерального Собрания РФ, весной 1996 года подписан договор об образовании Сообщества России и Беларуси [12]. С этого периода в Беларуси последовательно звучит негативная риторика в отношении расширения НАТО на восток. Не единожды высшими должностными лицами подчёркивалось, что расширение НАТО на восток и в частности вступление в НАТО Польши есть угрозой национальной безопасности Республики Беларусь [3, с. 59]. Уже через год, в 1997 году Беларусь выходит на новый уровень интеграции с Россией — заключается договор о Союзе двух стран, и уже намечаются проекты Союзного государства.

В июле того же года Польша на Саммите НАТО в Мадриде официально была приглашена к вступлению в Североатлантический альянс. И хотя в том же 1997 году была представлена программа сотрудничества Республики Беларусь с НАТО [13], двусторонние отношения с Польшей на этом были фактически заморожены.

Таким образом, чётко прослеживается тенденция к тому, что чем больше Беларусь и Польша интегрировались с Россией и НАТО соответственно, тем тяжелее становились двусторонние отношения двух стран, поэтому можно говорить о серьёзном влиянии третьих акторов и внешнеполитической обстановки на двусторонние отношения Польши и Беларуси.

В 1999 году произошёл крупный двусторонний конфликт, связанный с Союзом поляков Беларуси. Причиной ему стал отказ министерства юстиции Беларуси в перерегистрации. Польша обвинила Беларусь в ущемлении прав польского национального меньшинства. Союз перерегистрировали, но в следующем году председателем Союза стал белорусский историк Тадеуш Крючковский, который сразу же объявил, что Союз поляков Беларуси не будет иметь никаких отношений с оппозиционными белорусскими деятелями и не будет заниматься политикой. И действительно, Союз поляков Беларуси за время правления Крючковского стал довольно лояльным к белорусским властям, а Тадеушу Крючковскому даже было несколько раз отказано во въезде в Польшу, так как он рассматривался как угроза национальной безопасности Польши.

В целом в условиях всё большего усиления авторитарной власти Александра Лукашенко в Беларуси и большего сближения с Россией, вступление Польши в НАТО стало вехой, ознаменовавшей замораживание польско-белорусских отношений на официальном уровне на много лет. Страны начали видеть друг в друге угрозу национальной безопасности и строить отношения исключительно в этом ключе. На долгие годы сотрудничество прекратилось как в политической, так и в экономической сферах.

Таким образом, анализируя отношения Польши и Беларуси в 1990-е годы, можно отметить, что Польша ещё с начала 1990-х годов проявляла активный интерес, продвигая свою политику и пытаясь наладить двусторонний контакт как на официальном уровне, так и внутри белорусского общества, открывая в Беларуси различные культурные центры и общественные организации. Из этого можно сделать вывод, что польское руководство хотело видеть в Беларуси одного из главных своих союзников в Восточной Европе и партнёра по совместной интеграции в европейские структуры.

Однако Беларусь на уровне высших политических чинов и на уровне общества была больше заинтересована в реинтеграции с Россией, ещё по «советской» инерции видя в европейских структурах угрозу своей национальной безопасности. На наш взгляд, такая исторически предопределённая «инерция» способствовала, в том числе, усилению авторитарных тенденций внутри государства, что само по себе стало первым серьёзным препятствием на пути развития польско-белорусских отношений. Однако основным фактором, способствующим замораживанию отношений, стали разные внешнеполитические векторы государств. Имея изначально очень благоприятную почву для развития двусторонних отношений — историческая общность народов, во многом совместная культура, отчасти религия, протяжённая граница друг с другом, — страны оказались цивилизационно чужды друг другу, выбрав противоположный вектор развития. Если польское общество выбрало демократию как форму социального устройства и

Польша избрала соответствующий вектор направления и во многом преуспела в нём, то Беларусь осталась авторитарным государством, сохранив многие советские признаки государственного уклада. И чем сильнее усиливались интеграционные процессы каждой из стран в соответствующие структуры, тем больше и сильнее замораживались политические и экономические отношения между Польшей и Беларусью.

Во многом переломным этапом стал 1999 год, когда Польша вступила в НАТО, а Беларусь подписала с Россией договор о создании Союзного государства. Страны на долгие годы стали существовать в разных, почти не соприкасающихся друг с другом политических мирах и с началом нового века, исходя из этих условий, Польша и Беларусь перешли в новый этап отношений между собой.

Список использованной литературы

1. Бориняк О. К. Польсько-білоруські відносини (1991–2004) : автореф. дис.... к. і. н. : 12.04.11 / — режим доступа: <http://nbuv.gov.ua/node/554>
2. Бориняк О. К. Політика «Двох шляхів» у польсько-білоруських міждержавних відносинах / Бориняк О. К. // Україна: культура спадщина, національна свідомість, державність. — 2008. — № 17. — С. 459–467.
3. Бориняк О. К. Польсько-білоруські відносини в контексті розширення НАТО на схід / Бориняк О. К. // *Studia politologica ucraino-polonica*. — 2011. — В.1. — С. 57–65.
4. Rafał Czachor. Stosunki polsko-białoruskie / M. S. Wolański (red.) // *Polityka zagraniczna Polski w latach 2004–2011*. — Polkowice 2013. — S. 263–278.
5. Лозоркина О. И. Деятельность Польского института как фактор внешней культурной политики Польского государства // Беларусь в современном мире: материалы IX Международной конференции, посвященной 89-летию образования Белорусского государственного университета, 29 октября 2010 г. / редкол.: В. Г. Шадурский [и др.]. — Минск: Изд. центр БГУ, 2010. — С. 185.
6. Новаковський Е. М. Польсько-білоруські відносини в контексті розширення НАТО на схід. — Режим доступа: <http://library.by/>
7. Związek Polaków na Białorusi został wczoraj zarejestrowany przez ministerstwo sprawiedliwości w Mińsku. — <http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,913550,19990925RP-DGW,BIALORUS.html>
8. Krzaklewski «naruszatiel». — http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,215961,19960527RP-DGW,Krzaklewski_naruszatiel.html
9. Zięba R. Główne kierunki polityki zagranicznej Polski po zimnej wojnie. — Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2010. — S. 233.
10. Karabalevicz V. Stosunki białorusko-polskie na tle integracji europejskiej / V. Karabalevicz // *Polska w systemie międzynarodowym w dobie integracji europejskiej* / [red. M. Marczewska-Rytko]. — Puławska Szkoła Wyższa. — Puławy, 2001. — S. 151–168.
11. Протокол Центральной комиссии Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов. Об итогах голосования на республиканском референдуме, который проводился 14 мая 1995 года в соответствии с постановлением Верховного Совета Республики Беларусь от 13 апреля 1995 года № 3728-XII. — Режим доступа: <http://www.rec.gov.by/sites/default/files/pdf/Archive-Referenda-1995-Post.pdf>
12. Договор об образовании Сообщества России и Беларуси. — Режим доступа: http://belrus.ru/law/act/dokumenty_i_opredelyayuchie_osnov/dogovor_ob_obrazovanii_soobschestva_rossii_i_.html
13. Егоров А. К развитию отношений Беларусь — НАТО / А. Егоров // Беларусь в мире. — 2000. — № 2. — С. 5.

Статья поступила в редакцию 24.03.2015

Шевченко О. М.

аспірант

кафедра міжнародних відносин ОНУ ім. І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

СТАНОВЛЕННЯ ПОЛЬСЬКО-БІЛОРУСЬКИХ ВІДНОСИН В 1990-ті РОКИ

Резюме

Метою статті є аналіз двосторонніх польсько-білоруських відносин з 1990 по 1999 рік. Нижній часовий кордон зумовлений початком польської «Політики двох шляхів», в якій Польща вперше в визнає Білорусь як незалежного суб'єкта міжнародних відносин, верхній кордон — вступ Польщі в НАТО та підписання Договору про створення Союзної держави між Білоруссю та Росією, що ознаменувало початок нового етапу польсько-білоруських відносин. Були вивчені тенденції відносин між країнами і на цій основі зроблена спроба проаналізувати основи національних інтересів країн відносно одна одної, що стало основою міждержавних відносин Польщі та Білорусі.

Ключові слова: Польща, Білорусь, СНД, Союзна Держава, НАТО.

Shevchenko O. M.

Department of International Relations, Odessa National University

k. 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

THE ESTABLISHMENT OF RELATIONS BETWEEN POLAND AND BELARUS IN THE 1990th

Summary

The purpose of this article is to analyze bilateral relations between Poland and Belarus from 1990 to 1999. The lower time fence is predetermined by the beginning of the Poland's «Policy of two ways», where Poland recognizes Belarus as a independent subject of international relations for the first time, and the upper time fence is the Poland's entry into NATO and conclusion of an Agreement on creation of an Allied state between Belarus and Russia, what has marked the beginning of a new stage of relations between Poland and Belarus. We have followed the trends in relations between the countries and on that basis we tried to analyze the grounds of national interests of the countries in each other that became the principle of state-to-state relations of Poland and Belarus.

Key words: Poland, Belarus, CIS, Union State, NATO.

УДК 94(47+57):116:001.5:32(510)«1991»

Тан Вэй (Tang Wei)

докторантка 4-го курса по департаменту «Международные отношения»

Пекинского университета

Пекин, Ихэюаньлу № 5, Чанчуньюань 60 А, 406; Китай

86–13811893938; 409333329@qq.com

ПРИЧИНЫ РАСПАДА СССР: АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИЙ КИТАЙСКОЙ ПОЛИТОЛОГИИ

Причины распада СССР являются предметом всестороннего анализа во всем мире. Китайские ученые, которые живут в крупнейшей социалистической стране мира, сегодня уделяют наибольшее внимание этому вопросу. В данной статье автор пытается разделить подходы китайских исследователей по этому вопросу на три направления: традиционное, «новое» и авторское. Подобный анализ позволили бы современному Китаю выявить «слабые» стороны китайской модели и избежать аналогичных ошибок.

Ключевые слова: распад СССР, китайская политология, российский фактор.

После того, как 25 декабря 1991 года президент Советского Союза Михаил Горбачёв объявил о своей отставке, СССР окончательно прекратил свое существование. Самая большая коммунистическая страна развалилась буквально за несколько дней. Какие на самом деле причины распада СССР? Этот вопрос до сих пор не дает покоя не только российским учёным, но и специалистам в Европе, Америке, Азии. Китайские учёные обращают особое внимание на ряд сюжетов распада СССР в связи с тем, что это помогает Китаю — тоже большой коммунистической стране — познавать исторический опыт своего некогда могучего соседа, задумываться над своими собственными проблемами, учиться на «чужих» ошибках и не повторять их. «Добросовестно подвести итоги и извлечь уроки распада СССР полезно для консолидации социалистической системы, предотвращения трагедии Советского Союза в нашей стране, — все это имеет большое практическое значение» [5]. Такое мнение, ни много ни мало, обозначает особую актуальность дальнейшего исследования причин распада СССР в Китае.

1. «Новые» взгляды китайских учёных на распад СССР.

Главной причиной распада СССР в китайском научном сообществе традиционно считаются минусы и недостатки советского режима, которые были обусловлены централизацией власти в политике и экономике. В 2013 году в Китае были изданы две новые книги под названием «Споры о распаде СССР» и «Причины и размышления о распаде СССР». Они базируются на целом ряде статей, опубликованных с 2010 по 2013 год в академических журналах на данную тему, и непосредственно отображают новейшие подходы китайских учёных. Все это говорит о том, что до сих пор вопрос распада СССР находится в фокусе внимания и центре исследо-

вания учёных Китая, хотя все они и различаются взглядами, направлениями и школами.

К наиболее «свежим» подходам к проблеме распада СССР хронологически можно отнести статьи, которые были опубликованы в конце 2013 года. В частности, если отталкиваться от той точки зрения, что развитие империй в истории обычно проходило через такие четыре периода, как «начало — процветание — распад — конец», то среди последних таких работ можно найти вывод о том, что «распад СССР на самом деле был концом империи, который является частью истории и запаздывающей деколонизацией» [2]. Анализируя внутреннюю структуру Советского Союза, мы можем заметить в ней структурную композицию «центр — край». В своей статье Пан Синмин предположил, что русская национальность создала систему и устройство с господством Советского Союза на основе русской культуры и русского языка, хотя и не без помощи других культур государства. Москва, как «центр», через такую систему осуществляла «политический контроль» над «крайними» участками. Но с другой стороны, по мнению автора, хотя русская культура и находилась в центре разных видов культур Советского Союза, на самом деле у русских не было никаких привилегий в государстве. Более того, русские националисты были не согласны с таким устройством Советского Союза. Выход РСФСР из состава СССР нанес последний удар и непосредственно привел к распаду Советского Союза. «Такая насильственная и неравная структура «центр — край» отличается от отношений между центром и периферией других стран» [2].

В статье под названием «О новом экономическом мышлении Горбачёва» Сян Зувэнь и Чжан Цзиньдун обозначили черты неудачного экономического курса М. Горбачёва. Среди них: стратегия ускорения, теория гуманного демократического социализма, ориентация социалистической системы на переход к частной собственности и рыночной экономике, всеобъемлющая экономическая реформа. Они описали главную суть вышеуказанных четырёх экономических направлений М. Горбачёва и ошибки в них, которые привели к распаду СССР. В апреле 1985 года Горбачёв заявил о новом плане развития общественной экономики Советского Союза — стратегии ускорения социально-экономического развития. Она продолжалась 4 года и провалилась. Причины провала состоят в том, что, во-первых, стратегия ускорения стремилась к увеличению скорости развития экономики, а не захватывала ключевой пункт — нерациональную структуру экономики, не облегчила противоречий рыночных отношений и государственной системы, не обеспечила ускоренного развития легкой промышленности и сельского хозяйства. Так что все это привело к более тяжёлой деформации экономической структуры. Во-вторых, стратегия ускорения началась с промышленности, что противоречило правилу развития производительных сил Советского Союза. В-третьих, в условиях отсталой технологии курс интенсивного развития трудно осуществлять, а экономический рост не приобретает нового качества. В-четвёртых, сутью новой стратегии ускорения оказалась старая экстенсивная догоняющая стратегия, что тоже является одной из важных причин [3].

Далее, профессор Юй Бин, этнический китаец, который работает и преподаёт в США, написал статью «От X до Z: расцвет и падение советологии на Западе». В ней он проанализировал распад СССР в соответствии с новым видением. В этой статье отмечается, что в 1989 году Берлинская стена, которая символизирует разделение политики, экономики и идеологии между Востоком и Западом, упала в одно мгновение. Это означало, что геополитика Евразии вошла в период турбулентности. После событий «9/11» и международного финансового кризиса Россия колеблется между «прозападным либерализмом» и «традиционным евразийством» и прощупывает подходящую для себя дорогу развития. Изучение России после окончания «холодной войны» и в Америке, и на Западе в целом продолжается, и можно говорить о том, что исследования современной России превосходят по численности исследования времен «холодной войны».

Естественно, распад Советского Союза дал особенно сильный толчок западным исследованиям в области выбора путей дальнейшего развития России. Еще в 1947 году Джордж Кеннан под псевдонимом «X» опубликовал статью «Источник поведения СССР» и предложил понятие «сдерживания», которое оказало сильное влияние на многие поколения советологов. И вот некий учёный под псевдонимом «Z» написал статью под названием «На кладбище к Сталину», в которой он сильно критиковал советологов в западном учёном мире и выступал против слепого оптимизма по поводу реформы Горбачёва. «Z» доказывал невозможность реформы Советского Союза потому, что советская система — это не простая бюрократия, а в большой степени зависящая от идеологии. Все действия, направленные против такой системы, привели к цепной реакции. Так что проблема в СССР состоит не в реформе системы коммунизма, а в ее распаде. «... Проводить реформы Горбачёва — это все равно, что копать себе могилу» [6].

На самом деле «Z» — профессор советской истории Мартин Малиа из американского университета Беркли. По мнению Мартина Малиа, в последние 20 лет до распада СССР советологи на Западе уже стали защитниками советской системы централизации, они увидели только поверхностную устойчивость системы, полагали, что СССР уже превратился в зрелое промышленное общество и имел потенциал перерастания в плюралистическое общество. Такая часть учёных игнорировала огромный шок в процессе социального преобразования Советского Союза.

Таким образом, Юй Бин в своей статье проанализировал книгу Мартина Малиа и предположил, что «после середины 60-х годов XX века советологи на Западе много раз дорабатывали концепцию «централизованной модели», которая долгое время занимала доминирующее положение в исследовании СССР после Второй мировой войны. Они усилили исследования социальных и экономических вопросов, которые находятся в основе всех сфер, но игнорировали идеологию и политику и другие вопросы более высокого порядка, относящиеся к централизованной модели. То есть они исследовали общество вместо власти» [6]. Западные советологи увидели в СССР чуть ли не режим с признаками западной демократии. Хотя режим Советского Союза начинался с утопии, но проходил урбанизацию, распро-

странение образования и добивался модернизации. Именно по этой логике тирания Сталина — ненормальное явление, и Советский Союз восстановил более-менее приемлемые кондиции уже в период Брежнева.

Мартин Малиа разделял постсталинское время на три периода: «оттепелый» период Хрущёва, период «застоя» Брежнева, период реформ Горбачёва. Для Хрущёва ликвидация сталинизма в сфере политики была относительно легкой задачей, но задача реформировать государственную бюрократию была сложной. По мнению Мартина Малиа, Хрущёв затронул наиболее чувствительное место режима и это привело к тому, что он ушёл в отставку. Во-первых, Хрущёв передал право экономических решений на уровень региональных экономических комиссий, которые только создавались и урезали полномочия центрального сектора. Во-вторых, Хрущёв разделял партийную систему на часть, управляющую промышленностью, и часть, управляющую сельским хозяйством, что вызвало недовольство партаппарата. В-третьих (самое непринятое), Хрущёв пытался регулировать и сокращать сроки правления важных партийных чиновников, что затрагивало коренные интересы партийной элиты. Брежневское время продолжалось 18 лет, Брежнев прекратил курс антисталинизации, который осуществлялся во времена Хрущёва. В это время расцвела теневая экономика, которая, в конце концов, привела к сращиванию и мафизации экономического управления, партийной системы и правоохранительных органов.

На взгляд Мартина Малиа, вступление в должность после Брежнева для Горбачёва стало трагедией. Мартин Малиа в начале своей статьи для объяснения причин трагедии СССР процитировал фразу французского писателя и политического деятеля Алексиса Токвиля: «...опыт показывает, что для дурного правительства наиболее опасным является обыкновенно тот момент, когда оно начинает преобразовываться» [6].

2. «Новейшая» точка зрения: распад Советского Союза связывается с характером русских.

Кроме вышеперечисленных традиционных и новейших взглядов на распад СССР, нам хотелось бы представить еще одну точку зрения, которая заключается в том, что распад Советского Союза связан с характером русских, как людей экстремальных и чувственных, которые не воспринимают принцип «золотой середины», что по китайской традиции расценивается как положительное качество. Ван Чуньхун в статье «Анализ особенностей русских характеров» полагает, что самая важная особенность русских характеров — эмоциональная. Они экстремальные, одновременно и честные, и прямые. Они относятся к людям горячо, как огонь, но иногда вам ничего не скажут за несколько минут [1]. Трудно понимать такие сложные и противоречивые характеры русских в ситуации, если ты раньше такие особенности не знал. И по её мнению, такой русский характер образуется по причине природной среды, религии, романтических литературных образов, восточной и западной культуры [1].

Русские борются за свободу, за правду, иногда даже не учитывая результаты. Экстремальный характер русских образуется даже от погоды и климата. Накопленный всю зиму снег оттаял в начале весны сразу за

неделю, деревья зеленеют и цветут тоже короткое время, холод и жара внезапны. Такая внезапная погода приводит к экстремальному характеру русских, который впоследствии может привести к распаду государства. «Особенности природной среды, где живёт русский народ, оставляют глубокий след в русском характере. А народный характер, который образовался в природе и в истории, наконец-то определил ценностное измерение и направление развития России» [4], — так написала в своей книге «Бродящая душа — Достоевский и русская культурная традиция» профессор Пекинского университета Чжао Гуйлянь. Сами русские много раз описывали свой характер, как, например, А. Н. Толстой в рассказе «Русский характер»; Ф. М. Достоевский в своих романах много раз останавливался на теме русского характера, в частности, в романе «Бесы».

Мы остановились лишь на некоторых подходах к объяснению причин распада СССР, на ряд по-прежнему актуальных вопросов трудно однозначно ответить «да» или «нет», присвоить им плюсы или минусы. Распад Советского Союза является и обвалом старой эры, и наступлением нового времени, значение которого — более актуальные этнополитические проблемы как для России, так и для входящих в нее республик и автономий. Как говорят в Китае, — «Тридцать лет на восточном берегу, тридцать лет на западном берегу» — история вращается. Хотя Советский Союз и распался, но Россия всё ещё смотрит на Украину и Беларусь как на братские народы. Вместе с тем, ситуация вокруг Крыма и события на Востоке Украины в последнее время подбросили нам целый ряд новых вопросов и сформировали новую обстановку в мире. Какой курс будет проводить Путин исходя из этих события? Какое положение Украина займет после этого? Возможен ли между ними новый союз или нет? Давайте не спешить с выводами и внимательно изучать процессы.

Выводы:

Кроме вышеупомянутых подходов и концепций, политологических взглядов и перечисленных статей, в китайском научном сообществе было опубликовано еще много книг на тему причин распада СССР. Например, в трёхтомнике «Советская правда» (2010) под редакцией Лу Наньчюань ставился сто один вопрос в отношении эпохи СССР и давался анализ возможных ответов. Переведенная на китайский язык книга Николая Ивановича Рыжкова «Трагедия Державы — причина и результат распада СССР» (2010) и еще более ранняя книга «Национальные конфликты и распад СССР» (1997) делают акцент на изучении влияния национальных проблем на распад СССР. В последнее время в Китае через каждые пять или десять лет устраиваются конференции, на которых обсуждаются вопросы распада СССР и ряд других аналогичных проблем. По аналогии с обсуждаемыми в данной статье тремя подходами к проблеме развала СССР в Китае взгляды учёных на этот вопрос разделены на три направления. Традиционные взгляды основываются на анализе экономических и политических факторов, новые подходы используют конструктивистские теории международных отношений, используют структурную связку «центр — край», принимают во внимание подходы американских исследователей.

В новейших подходах уже просматривается анализ причин с позиций гуманитарного аспекта. Таким образом, исследования причин распада СССР в Китае не только не прекращаются, но и активно развиваются.

Список использованной литературы

1. Ван Чуньхун. Анализ причин особенностей русских характеров // Граница. — 2010. — № 18. — С. 185–187.
2. Пан Синмин. Исследование распада СССР под взглядом исследования империй. Причины и размышления о распаде СССР. — Пекин: Издательство текущих событий, 2013. — 392 с.
3. Сян Зувэнь, Чжан Цзиньдун. О новом экономическом мышлении Горбачёва. Причины и размышления о распаде СССР. — Пекин: Издательство текущих событий, 2013. — 392 с.
4. Чжао Гуйлян. Бродячая душа — Достоевский и русская культурная традиция. — Пекин: Издательство Пекинского университета, 2002. — 455 с.
5. Чжоу Синьчэн. Надо научно анализировать причины смерти партии и государства Советского Союза // Официальная газета партийной школы муниципального комитета города Шидячжуан. — 2011. — № 9. — С. 24–28.
6. Юй Бин. От X до Z: расцвет и падение советологии на западе. Причины и размышления о распаде СССР. — Пекин: Издательство текущих событий, 2013. — 392 с.

Статья поступила в редакцию 31.03.15

Тан Вей (Tang Wei)

департамент «Міжнародних відносин» Пекінського університету
м. Пекін, 5 Іхеюаньлу, Чанчуньюань 60 А, 406, Китай

ПРИЧИНЫ РОЗПАДУ СРСР: АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЙ КИТАЙСЬКОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ

Резюме

Причини розпаду СРСР є предметом всебічного аналізу у всьому світі. Китайські вчені, які живуть в найбільшій соціалістичній країні в світі, сьогодні приділяють особливу увагу цьому питанню. В данній статті автор намагається розділити підходи китайських вчених на три напрямки: традиційний, «новий» та авторський. Такий аналіз дозволить Китаю виявити «слабкі» сторони китайської моделі та уникнути аналогічних помилок.

Ключові слова: розпад СРСР, китайська політологія, російський фактор.

Tang Wei

The department of International relations of Pekin University
Pekin, 5, Ikheuanlou, Chanchunuan, 60 A, 406, China

**THE REASONS FOR THE COLLAPSE OF THE USSR: CONCEPT
ANALYSIS IN CHINESE POLITICAL SCIENCE**

Summary

The reasons of the collapse of the Soviet Union have been studied widely in the world. Chinese scholars, who live in the greatest socialist country in the world, are especially interested in this topic until today. This paper tries to categorize Chinese scholars' opinions on this question into three parts: the traditional opinion, the new opinion and the author's opinion. This analysis would help China realize the shortcoming of Chinese model and avoid similar mistakes.

Key words: collapse of the Soviet Union, Chinese Political Science, Russian factor.

Українською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 11464–337Р від 07.07.2006 р.

Вища атестаційна комісія України визнала журнал
фаховим виданням з соціологічних і політичних наук.
Постанова Президії ВАК України № 1–05/1 від 10 лютого 2010 р.

Затверджено до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Протокол № 8 від 21.04.2015 р.

Адреса редколегії:
65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Тираж 100 прим. Зам. № 558 (128).

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25
www.astroprint.odessa.ua; www.fotoalbom-odessa.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.